

İRADƏ AĞA ƏLİ QIZI MƏMMƏDOVA

**MUSİQİ
PEDAQQGİKASI**

BAKI –ABU– 2009

Kitabın müəllifi:

Pedoloji elmlər namizədi: İradə Ağa Əli qızı Məmmədova

Elmi redaktorlar:

Vidadi Xəlilov
pedaqoji elmlər doktoru,
professor

Hümeyr Əhmədov
pedaqoji elmlər doktoru,
professor

Redaktor:

Faiq Bayramov

Rəyçilər:

Oqtay Rəcəbov
pedaqoji elmlər doktoru,
professor, bəstəkar

Rəfiqə Mustafayeva
pedaqoji elmlər
doktoru, professor

Kitabda musiqi pedaqogikasının predmeti, nəzəri və texnoloji məsələləri işıqlandırılmışdır.

Dərs vəsaiti pedaqoji universitet, musiqi kolleci və konservatoriya tələbələri, magistrələr, aspirantlar və praktik musiqi müəllimləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

MÜƏLLİFDƏN

Ali təhsil müəssisələrinin hazırlığı proqramına «Musiqi pedaqogikasını» fənninin daxil edilməsi müasir həyatın tələbi olmaqla, öyrənilən fənlər arasında Avropa ölkələrinin çoxunun ali məktəblərində mütəxəssis hazırlığına verilən diqqət kimi respublikamızda da öz yerini tutmalıdır.

«Musiqi pedaqogikasını» kursunun vəzifəsi tələbələrdə həm musiqi, həm də pedaqogika sahəsində lazım olan bilikləri formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Orta ümumtəhsil, orta ixtisas və ali məktəblərdə çalışan müəllimlər insan psixologiyasını, onun xarakterik yaş xüsusiyyətlərini, musiqini anlama, hiss etmə, duyma qabiliyyətlərini, pedaqoji priyomları bilməzsə, o bu çətin və məsuliyyətli işin öhdəsindən lazımınca gələ bilməyəcək. Bu baxımdan «Musiqi pedaqogikasını» kursu nəinki ali məktəblərin tələbə və müəllimləri, həm də tərbiyəçilər, orta ümumtəhsil və orta ixtisas musiqi məktəblərində çalışan müəllimlər, tələbələr, musiqişünaslar üçün xeyirli vəsait ola bilər.

Dərslərdə pedaqogika və musiqinin məlum problemlərini işıqlandıran bölmələrlə yanaşı tamamilə yeni, indiyə qədər öz izahını tapmamış problemlər də öz əksini tapmışdır. Bununla belə məlum problemlər isə indiki ictimai-siyasi, mədəni-estetik dəyişikliklərə uyğun olaraq yenilənmiş şərhə təqdim olunur.

Vəsaitdə «pedaqogika və musiqi», «öyrədən və öyrənən», «musiqi pedaqoji proseslər», «musiqi və pedaqoji qanunauyğunluqların vəhdətdə öyrənilməsi» və s. məsələlərlə yanaşı, pedaqoji proseslərin və priyomların musiqi pedaqogikasında daha dərinləndirilməsi tədqiq edilməsi problemi də hərtərəfli nəzərdən keçirilir.

Musiqi üzrə pedaqog hazırlığının dərin problem olduğunu nəzərə alaraq dərslərdə musiqi müəllimi şəxsiyyətinin formalaşması prosesini məhz təlim, tərbiyə və təhsil aldığı elm ocaqlarından götürməsinə və oradan pərvazlanmasını bir daha vurğulayır. Bu tipli dərslər vəsaitlərinin yaradılmasının aktuallığı mövcud sahədəki çatışmazlıqla əlaqədardır.

Bütün sahələrdə olduğu kimi «Musiqi pedaqogikasını» kursu üzrə ilk təcrübə kimi hazırlanmış bu vəsait də qüsurlardan xali deyildir. Vəsaitin təkmilləşməsinə və problemlərin konstruktiv həllinə yönəlmiş

bütün irad və xeyirxah təkliflərini söyləyəcək oxuculara əvvəlcədən öz minnətdarlığımı bildirirəm.

GİRİŞ

«Ən böyük var-dövlət – kamal, ən böyük şan-şövkət isə elm və istedaddır. İnsanı dünya sirlərinə vəqf edən dörd şeydir: hikmət, ağıl, təmkin, ədalət.

Alimlik, savad və hər şeyi düşünə bilmək – hikmətə; tədbir, səbr, nəzakət; özünü ələ almaq və özünü dərk etmək – ağıla aid edilir.

Hikmət-bitməz tükənməz bir dövlətdir, xərcənməklə qurtarmaz, paylanmaqla azalmaz. Elm və hünər sahibləri dövlətli olmadıqda belə öz hörmətini itirməz, ağıllı adamların məsləhətçilərinə çevrilirlər».

«Kəlilə və Dimnə» məcmuasından

Kitabımın əvvəlində qeyd etdiyim bu hikmətli sözlər elmi, bilikli insanları dəyərləndirir. Elmin hansı sahəsi olursa-olsun, gələcəkdə öz işinin ustası olmaqla yanaşı müsbət insani keyfiyyətləri ilə digərlərinə nümunə ola biləcək şəxsiyyətlərin yetişdirilməsi hər dövrün danılmaz tələbidir. Bu böyük tələbin həyata keçirilməsi işində müasir Azərbaycan pedaqogikasının rolu böyükdür. Pedaqogika elmi təkcə müəllim kadrları hazırlamaqla kifayətlənmir. Pedaqogika – elmin bütün sahələri üzrə ixtisaslaşmış kadrlar hazırlanması, ən başlıcası isə yer üzünün əşrəfi sayılan «İnsan»ın kamil bir şəxsiyyət kimi formalaşması üçün hansı keyfiyyətlərə yiyələnməsi suallarını cavablandırır.

Ali məktəb pedaqogikası əsas dörd mənbədən qidalanır:

1. Azərbaycanda müasir pedaqoji təcrübədən;
2. Müasir Azərbaycan pedaqoji fikrindən;
3. Azərbaycanın keçmiş pedaqoji irsindən;
4. Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığından.

Azərbaycan Respublikasının tədris müəssisələrində təlim, tərbiyə və təhsil üzrə zəngin təcrübə vardır.

Nizami Gəncəvi, Xaqani, Şirvani, Nəsrəddin Tusi, Nəsimi və s. kimi görkəmli alim və şairlərin zəngin pedaqoji irsindən, habelə Azərbaycan şifahi xalq və musiqi yaradıcılığında istifadə olunmuş pedaqoji incilərdən bəhrələnməliyik.

Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd (ə.s.) buyurmuşdur: «Hər kəsin qiyməti onun elmi və biliyi qədərdir; kimdə bilik olsa, o böyük

olar; insanı ağıl yüksəldər, bilik böyüdər; bilik heç vaxt qiymətdən düşməyən sərvətdir, oğru onu insandan heç vaxt ala bilməz.»

Qələmə aldığım bu kitab – Azərbaycan xalqının keçmiş və bugünkü musiqisindən qidalanan, onun mənafeyinə xidmət edəcək bəşəri pedaqoji fikirlərə biganə qalmayan «**Musiqi-pedaqogikası**» - möhkəm kök salmış ənənəvi strukturunu və əsas anlayışlarının mahiyyətini geniş oxucu kütləsinin öhdəsinə verərək.

Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra cəmiyyətimizin demokratiqləşdirilməsi, milli musiqi təhsilinin inkişafı və onun qabaqcıl dünya dövlətlərinin təhsil sistemlərinə inteqrasiya istiqamətində görülən tədbirlər təhsilin forma və məzmunca təkmilləşdirilməsinə, keyfiyyətcə yaxşılaşdırılmasına, bu sahədə yeni ideyaların, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və onlardan yaradıcılıqla təcrübədə tətbiqinə geniş imkanlar açmışdır.

Yüksək ideyalı, gözəl musiqiyə məhəbbət və marağın inkişaf etdirilməsi əsil sənəti saxta, qondarma musiqi əsərlərindən ayıra bilmək bacarığının gücləndirilməsi, həyatda bayağılığı, ideyasızlığı və zövqsüzlüyü müəyyənləşdirməyə şərait yaradır.

Gənc nəslin hərtərəfli tərbiyəsi və təlimi prosesində estetik baxımdan cəlbədicə, yadda qalan metodlardan, o cümlədən interaktiv təlim metodlarından istifadə edilməsi zəruridir. Bu metodların tətbiqi müstəqil fikir söyləmək, başqalarının fikrinə münasibət bildirmək, çoxluğun qərarını qəbul və ya inkar etmək, öz qərarı üzərində durmaq kimi xüsusiyyətlərin inkişaf etdirilməsinə şərait yaradır, müstəqil, çevik və tənqidi təfəkkürün inkişafına zəmin yaradır.

Bu zaman estetik tərbiyə, eləcə də onun bir qolu olan bədii zövq (musiqi sahəsində – ifa mədəniyyəti, musiqi nüanslarından yeri gəlincə istifadə metodikasını musiqidə verilmiş obrazları şüurlu surətdə anlama qabiliyyəti, musiqinin daxilinə varmaq, onu özününkiləşdirmək, ifa zamanı musiqidə verilmiş hisslərlə yaşamaq) inkişaf edir.

Milli dəyərlər üzərində köklənmiş bədii zövqün tərbiyə olunması müxtəlif vasitələrlə, rəngarəng və maraqlı tədbirlərin köməliyi ilə aparılır. Bu sahədə Azərbaycan musiqisi müstəsna imkanlara malikdir. Müxtəlif janrlı əsərlər insanları estetik cəhətdən həyəcanlandırır, ətraf aləmi, həyat hadisələrini daha yaxından duymağa sövq edir.

Musiqi əsərləri eyni zamanda dərin vətənpərvərlik, beynəlmillətçilik, kollektivçiliyi, bir-birinə münasibətdə nəzakətliyi, böyük və kiçik münasibətlərini formalaşdırır.

Azərbaycan musiqisi çoxəsirlik tarixi keçmişə malikdir. Xalqımızın tarix boyu sevdiyi mahnılar, rəqlər, onun həyatı, əməyi və məişəti ilə bağlı olmuşdur. Bu mənada istər xalq musiqisi, istərsə də bəstəkarlar tərəfindən yazılmış musiqi əsərləri Azərbaycan xalqının mənəvi sərvətinin qiymətli tərkib hissəsidir. Milli musiqi nümunələrində xalqın yüksək mənəviyyəti onun arzu və istəkləri, ümidi, gələcəyə inamı, əhval-ruhiyyəsi tərənnüm edilir.

Gerçəkliyin və hadisələrin musiqi əsərlərində necə əks olunduğunu gördükdə insanın gözəllik haqqında təsəvvürləri təkmilləşir, bədii zövqü formalaşır. Gənc nəslin musiqi tərbiyyəsi ayrı-ayrı həyat, təbiət, cəmiyyət hadisələrinin, müxtəlif çalarlı hissələrin, insani münasibətlərin əks olunduğu janrlara istinad etməklə, bu sahədə müvafiq bilik-bacarıq və vərdişlərin aşılınması Azərbaycan musiqisinin imkanlarından istifadə ilə mümkün olduğu isbat olunmuşdur.

Beləliklə, **musiqi pedaqogikası** gənc nəslin musiqi tərbiyyəsi haqqında elimdir.

İnsanların musiqi təlimi, tərbiyyəsi, təhsili və bu sahədəki inkişafı musiqi pedaqogikasının tədqiqat mövzudur. Bu anlayış Azərbaycanın milli ənənələrini də nəzərə alır.

Dünya şöhrətli Üzeyir bəy Hacıbəyov yazırdı: «...müəllimlərimiz uşaqlara tərbiyə verən kimi, ümumi camaatımıza dəxi gərək tərbiyə versinlər.»* Bu deyilənləri sırf musiqi sahəsinə yönəlmiş olsaq görərik ki, böyük bəstəkar nə qədər dahiyənə, əvəzolunmaz bir fikir söyləmişdir. Yəni müəllimlər daima xalqın görünən gözü, eşidən qulağı, dərk edən ağı, duyan qəlbi olmuşdur. Musiqinin tək-tək fərdlərə ən kiçik nüanslarından tutmuş, böyük həcmli konsert əsərlərinin öyrədilməsinə qədər bir prosesi aşılayır. Deməli, Azərbaycan milli musiqimizi – qondarma, bayağı musiqilərdən ayırmaq, təcrid etmək sayəsində kütləvi tədbirlərdə çıxış etməklə, daima gənclər arasında bu zəmində söhbətlər aparmaqla, geniş auditoriyaya malik olan radio və televiziya ekranlarında seçilmiş musiqili proqramlarında çıxış etməklə yetişməkdə olan gənc nəslin musiqi duyumunu, musiqi seçiciliyini, musiqi ifa repertuarını düzgün istiqamətə yönəldə bilər.

Fərdin bir musiqiçi kimi yetişməsi: öyrədən və öyrənən arasında, tərbiyəçi ilə tərbiyə olunan arasında baş verir. Məzmun etibarını ilə şəxsiyyətin formalaşmasına yönəlir.

* Ü.Hacıbəyov. Seçilmiş əsərləri: Bakı, «Yazıçı», 1985, s.59.

Bir qədər ümumi pedaqogika elmi haqqında yazmaqla onun daxilində təcəllüd edən, onun hər bir qanun, proses, prinsip, üsul və formalarından yeri gəldikcə musiqi sahəsində təlim, tərbiyə və təhsildə gənc nəslin bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminə yiyələnməsində istifadənin vacibliyini isbat edək.

Müsəlmanların müqəddəs kitabında verilən ilk pedaqoji fikirlər İslam dininin banisi Məhəmməd Peyğənbərin (s) (570-632) təlim-tərbiyə və elm haqqında əvəzolunmaz fikirləri ilə tanış olaq. Məhəmməd Peyğəmbər görkəmli filosof, bacarıqlı siyasətçi, bəlağətli natiq, gözəl əxlaq müəllimi, ləyaqətli rəhbər, cəsur sərkərdə olmuş, dağınıq və bütpərəst bir xalqı birləşmiş ümmətə, tək Allaha inanan, cahil və nadan xalqı ayıq və açıq fikirli millətə çevirmiş, onları vahimə və xurafatdan azad edib əzəmətə, qüdrət və mədəniyyətə çatdırmışdır.

«Məhəmməd peyğəmbər (s) ən böyük tarixi şəxsiyyətlərdəndir ki, mənəvi və əxlaqi məsələlərin banisi sayıla bilər» (V.Dürant)

«Əgər məqsədin əzəməti, vasitələrin sadəliyi, əldə edilmiş nəticələrin böyüklüyü – bu üç vasitə kimi insan böyüklüyünün ölçüsü olsa, tarixi şəxsiyyətlər arasında Məhəmmədlə (s) müqayisə edilə biləcək bir adam tapmaq olarmı?» (Hamartin).

Məhəmməd Peyğəmbərin öz əqidəsində, əxlaq və davranışında möhkəmliyi onun səhabələrinə də sirayət etmiş, onları dinin gətirdiyi yeni tərbiyə meyarlarına uyğun əxlaqi keyfiyyətləri mənimsəməyə həvəsləndirmişdi. Ərəblər arasında hökm sürən bütpərəstlik adət-ənənələrinin, insanların mənəvi pozğunluğunun – qız uşaqlarını diri-diri torpağa basdırmalarının, şərab içmələrinin, qumar oynamalarının aradan qaldırılmasında, yeni əxlaqi keyfiyyətlərin mənimsənilməsində Peyğəmbərin (s) əvəzsiz xidməti olmuşdur. O, müsəlmanlar üçün bir müəllim, bir tərbiyəçi kimi yenilməz gücə və nüfuza malik idi. Peyğəmbər (s) özü səhabələrinin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olur, onlar üçün Allaha məxsus sifətləri açıqlayır və onları Allahın əxlaqına görə əxlaqlaşmaya çağırırdı.

Peyğəmbər (s) insanın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında elmi biliklərin mənimsənilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Alimi, bilikli insanı qiyamət günü parlayacaq və aləmə işıq saçacaq ulduza bənzədirdi. Beşikdən məzarədək elm öyrənməyə, onun soracağı ilə lazım gələrsə Çinə belə getməyi məsləhət bilirdi. Bilik əldə etməyin ən təsirli yolunu sual etmək, soruşub öyrənmək hesab edirdi. Peyğəmbər (s) müsəlmanları bilmədiklərini öyrənməyə çağırırdı: «Elm elə xəzinədir ki, açarları sualdır. Sual edin – sualda dörd adamın əcri var: Sual

edənin, alimin, qulaq asanın və onları sevən adamın. Yaramaz ki, cahil bilmədiyi halda, alim isə bildiyi halda sussun. Bir alimin məclisində olmaq min namaz qılmaqdan, min xəstəyə baş çəkməkdən, min cənazə müşayiət etməkdən yaxşıdır. Soruşmuşlar ki, «Ya Peyğəmbər, təriqət «Quran» oxumaqdadımı?» O demişdi: «Biliksiz «Quran» fayda verərmimi?»

Peyğəmbər (s) öyrədir ki, elm axtarmaq Allah yolunda cihada bərabərdir, elm sorağında yola çıxan adam döyüş meydanlarında mücadilə edənə bənzəyir.

Elm sorağında yola çıxan adam yolda ölərsə, şəhid hesab olunur. Elm axtarmaq fəzilətdir, cənnətə aparan yoldur. Çünki elm müsəlmana öz işini aydın təsəvvür etmək imkanı verir, ona saleh əməllərin yolunu göstərir, onun qəlbinə elə bir işıq salır ki, haqqı batıldən, yaxşını pisdən ayıra bilsin. Peyğəmbər (s) alimin abiddən üstünlüyünü Ayın ulduzlardan üstünlüyü ilə müqayisə edir, alimləri peyğəmbərlərin varisi hesab edirdi. Alimin bir saatlıq elm axtarışını abidin altmış illik ibadətindən üstün tutan, alimin qələminin mürəkkəbini şəhid qanından müqəddəs hesab edən Peyğəmbər (s) dini elmlərlə bərabər dünyəvi elmləri də öyrənməyə, bilikləri mənimsəməyi tövsiyə edirdi. O buyururdu ki, elm çöldə –dostumuz, tənhalıqda, köməksizlikdə – yoldaşımız, xoşbəxtliyə tərəf yol göstərənimiz, dostlar arasında – zinətimiz, düşmənlər arasında –silahımızdır. Elmi biliklərə yiyələnmək Allahın yanında oruc tutmaqdan da, namaz qılmaqdan da, Həccə getməkdən də, Ulu Tanrı yolunda cihada qoşulmaqdan da üstündür. Başqa bir hədisdə Peyğəmbər (s) alimləri yer üzünün çırağı, axirətin nuru bilir, biliyi bilməyənlər arasında yaymağı ən böyük sədəqə hesab edir, bilikli adamın üzünə baxmağı, onunla oturubdurmağı ibadətdən sayırdı: «Kimdən bilik öyrənirsinizsə, ona hörmət edin, ona qarşı mehriban olun. Kimə bilik öyrədirsinizsə, ona qarşı da mehriban olun».

Peyğəmbər (s) uşaqlara yaxşı tərbiyə verib gözəl ədəb öyrətməyi valideynin üzərinə düşən ən mühüm məsuliyyətlərdən biri hesab edirdi. O, buyururdu ki, övladlarınıza yaxşılıq edib ədəb və əxlaqını gözəlləşdirin, övladlarınıza elm öyrənməyi əmr edin, ona yazmağı, üzməyi, ox atmağı öyrədin. Onu halal yeməklə yedirdin. Uşaqları sevin, onlara mərhəmət göstərin, söz verdikdə yerinə yetirin. Uşaqlarla, xüsusilə yeni yetmələrlə ədalətli rəftar edin.

Peyğəmbər (s) möhkəm və əxlaqi prinsiplərə söykənən dövlətin yaranmasında ailə tərbiyəsinə böyük əhəmiyyət verirdi. O, ailə məsu-

liyyətinin növü, dostluq və mehribançılığın qadının xüsusiyyətləri, qadının cəmiyyətdə mövqeyi ilə bağlı orijinal fikirlər sahibidir.

Peyğəmbər (s) ədəb, əxlaq, gözəllik, mənəvi paklıq, təmizlik, məhəbbət, vicdan, nəfsi cilovlamaq, natiqlik məharəti, təvazökarlıq, qonağpərvərlik, əməyi sevmək, həyalı və namuslu olmaq və s. kimi insani keyfiyyətlərlə bağlı fikirləri bitkin tərbiyə konsepsiyasıdır.

Bütün müsəlmanların müqəddəs kitabı olan «Quran»da təlim-tərbiyə işinin ən ümdə, ən vacib, ən düzgün mahiyyəti verilmişdir.

Daima sitayişində durduğumuz Böyük Allahın rəsulu Məhəməd Peyğəmbərə (s) 40 yaşında verilmiş vəh nəticəsində yaranmış olan «Quran» əsrlər boyu Azərbaycan xalqının ən müqəddəs kitabı olmuş, onu öpüb göz üstünə qoymuş, ən yüksək təmiz və pak yerdə qoruyub saxlamışlar.

Bir cox elmlər, o cümlədən pedaqogika sahəsində yazılmış təlim-tərbiyənin mahiyyətini açıqlayan, onu düzgün yola istiqamətləndirən kitablar «Quran» kitabından təcəllüd etmişdir.

«Quran» – müsəlmanların həyat məsələlərində düzgün mövqə tutmağı, xoşrəftar, ədalətli və insafli olmağı, əxlaqi kamilliyi, namaz qılmağı, oruc tutmağı, oxuyub-yazmağı, elmlərə yiyələnməyi tövsiyyə edir. Onun hər ayəsi sanki bir muğam üzərində köklənmiş, ulu keçmişimizdən süzülüb gələn qan yaddaşımızdan xəbər verir, hər kəlməsi nurlu bir şəfəq, çöhrəmizə sığal çəkən «Salavat» kimi qəlbimizi oxşayır, çətin gündə əlimizdən tutur, sevincli çağlar bəxş edir.

Elm öyrənin, ey bəyim
Bilik sirə dost olur
Bilik sahibi ərlərə
Bir gün dövlət yar olur
Bilikli insan belində
Daş yığılsa, qaş olur (zər)
Nadanınsa yanına
Qızıl düşsə, daş olur

*(Özdək R. «Türkün qızıl kitabı».
I kitab. B, Yazıçı, 1992; səh 146)*

Əbu Əli İbn Sinanın pedaqoji fikirləri. Şərq dünyasının böyük alimi Əbu Əli İbn Sina (980-1037) dövrünün tanınmış həkimi, filosofu, riyaziyyatçısı, astranomu, pedaqoqu olmuşdur. O, elmin bütün sahələrinə aid 450 əsər yazmış uşaqların tərbiyəsi, təhsili və təliminin məzmununu aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmişdir: 1) əqli tərbiyə; 2)

fiziki sağlamlıq; 3) estetik tərbiyə; 4) əxlaq tərbiyəsi; 5) sənət (peşə) öyrətmək.

İbn Sina «Ailə təsərrüfatı» əsərində uşaqların məktəbdə təlimi və tərbiyəsi bölməsində o kollektiv təlimin böyük əhəmiyyətindən bəhs etmiş, təlimi aşağıdakı prinsiplər əsasında qurmağı vacib bilmişdir:

1. Uşaqlar ilk gündən kitaba bağlanmamalıdır;
2. Uşaqlarla aparılan məşğələlər müəyyən vaxt ərzində və onların gücü daxilində olmalıdır;
3. Təlim kollektiv şəkildə aparılmalıdır;
4. Əqli məşğələlər fiziki məşğələlərlə növbələşdirilməlidir;
5. Uşaqların meyl və qabiliyyətləri nəzərə alınmalıdır;
6. Təlimdə müvafiklik, yəni asandan – çətinə, məlumdan – məchula, sadədən – mürəkkəbə gediş qaydası gözlənilməlidir.

İbn Sina uşaqların təlim və tərbiyəsində müəllim əməyinə xüsusi diqqət yetirir. Uşaqlar altı yaşına çatarkən onu tərbiyəçiyə və müəllimə tapşırmağı, məsləhət bilir. Belə müəllimlər, hər şeydən əvvəl mömin, ədalətli, nəzakətli, səliqəli, müdrik, doğruçu, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik, vüqarlı, ağır təbiətli, şit hərəkətlərdən uzaq, eyni zamanda xoşxasiyyət, pak, təmiz, özünü məclisdə aparacağı bacaran, yemək-içməyin, danışmağın, söhbətin və ünsiyyətin qaydalarını bilən adam olmalıdır.

İbn Sina millətin taleyi tapşırılmış müəllimlər qarşısında bir sıra tələblər qoyurdu:

1. Müəllim uşaqlarla münasibətdə təmkinli olmalı, onların aldıkları biliyi həyata necə keçirmələrini diqqətlə izləməlidir;
2. Müəllim təlim prosesində uşaqlarla işin müxtəlif metod və formalarını tətbiq etməlidir;
3. Müəllim uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalı, onlarda təlimə maraq yaratmalıdır;
4. Müəllim fikri təlim alanların hamısına aydın olmalıdır. O, öz sözlərini mimika və jestlə tamamlamalıdır ki, uşaqlarda emosional münasibət yarada bilsin.

İbn Sinanın didaktik görüşləri orta əsr Şərqudə məktəb təhsilinin inkişafına əsaslı təsir göstərmiş təlim nəzəriyyəsinə zənginləşdirmişdir.

İbn Sina təlimin altı növündən bəhs edirdi:

1. Zehni təlim. Şagirdlərin əqli təhsilini, aqlını, düşüncəsini inkişaf etdirməyi nəzərdə tutur;
2. Təcrübi təlim. Şagirdlərin praktik olaraq əmək işlərinə cəlb olunmasını nəzərdə tutur;

3. Təlqini təlim. Müəllimin şagirdə lazımi məsələləri, təlqinlər və təkrarlar vasitəsilə materialın əzbərlətdirilməsidir;
4. Tədib təlimi. Ədəb, əxlaq öyrətmə təlimidir;
5. Tənqidi təlim. Müəllimin öz yetişdirmələrinə, hər cəhətdən nümunə olmasıdır;
6. Tənbeh təlimi. («Tənbe» sözü ərəbcə intibah sözündən əmələ gəlib, oyatmaq, öyrətmək deməkdir). Bu müəllimin şagirdlərinə ətrafda qarşılaşdıqları nadürüst hadisələrin səbəblərini aydınlaşdırmasıdır.

İbn Sinanın yaradıcılığında etik-əxlaqi normalar, böyüyən nəslin tərbiyəsi ilə bağlı fikirlər onun ictimai-siyasi və fəlsəfi ideyalarından nəşət edir. O, yazırdı ki, ağıl, təcrübə və müşahidə vəhdətdədir. Bunları inkişaf etdirən bilikdir. Onun fikrincə, Allah əvvəlcə ağılı, sonra fə-lək və nəfsi yaratmışdır. Ona görə də ağılla iş tutmağa, nəfsə uymamağa çağırır, yaltaqlığı ciddi tənqid edirdi. İnsanın zahiri gözəl-liyini deyil, onun mənəvi yetkinliyini üstün tuturdu.

Rəğbətləndirmə və cəzalandırma üsulu haqqında İbn Sina yazırdı: «Günah iş tutmuş şagirdlərin məzəmmət və tənbeh edilməsi ictimaiyyət qarşısında olmamalıdır. Belə hallarda uşaqlarda bir inam-sızlıq yaranır və onlar müəllimin nəsihətlərini qulaq ardına vurmağa başlayırlar».

İbn Sinanın şəxsiyyətin formalaşması və təlim-tərbiyə haqqında ideyaları orta əsr Şərq pedaqoji fikrinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun nəzəri fikirləri, bitkin konsepsiyaları bu gün də pedaqo-gikamızın əsas qaynağı, tərbiyəvi fəaliyyətimizin mühüm mənbəyi olaraq qalır.

Elm, ədəbdir kişinin ziynəti
 Elm ədəb olmasa yox rahəti
 Güzəlliyin, ziynət, elmi ədəb
 Elmi, ədəbdir kəmalə səbəb
 Deyil yetim o kəs ki, eylər mədar
 Ölüb atası, çün olub dilfıkar
 Yetim odur, onda yoxdur elmi ədəb
 Elm, ədəblə ola sahib nəşəb.

(Həzəti Əli (ə) Divan. B, Araz, 2000)

Azərbaycanda gənc nəslin təlim-tərbiyəsini öyrənib ümumiləşdi-rən bu sahədə korifey pedaqoq və psixoloqların dəyərli fikirlərinə istinad edərək düzgün istiqamət götürməkdə valideyn və müəllimlərə yardımçı olan pedaqogika elmi daim inkişafdadır.

I FƏSİL

MUSİQİ PEDAQOGİKASININ PREDMETİ; MUSİQİ TƏRBIYƏSİ, TƏLİMİ VƏ TƏHSİLİ

§ 1. MUSİQİ PEDAQOGİKASININ PREDMETİ

Pedaqogika iki yunan (payda və qoqos) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Lügəti mənası uşaq ötürən deməkdir. Qədim Yunanıstanda varlıların uşaqlarını məktəbə aparən şəxsi paydaqoqos adlandırmışlar.

Əsrlər keçmiş, həmin sözün mənası dəyişilmiş – pedaqogika təlim-tərbiyə haqqında elmə çevrilmişdir. Hal-hazırda milli pedaqogika pedaqoji proses haqqında, pedaqoji prosesin qanunauyğunluqları haqqında elmdir.

Pedaqoji proses deyəndə, təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişafın vəhdəti nəzərdə tutulur. Yəni pedaqoji proses təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf formasında cərəyan edir.

Pedaqoji proses bəşəriyyətin inkişaf dinamikasına uyğun olaraq təkmilləşmişdir. Hələ ibtidai icma dövründə pedaqoji proses adət və ənənələrin, əmək vərdişlərinin, məişətdə, bilavasitə iş zamanı uşaqlara aşılması formasında baş vermişdir. Əvvəllər pedaqoji proseslə məşğul olan xüsusi şəxslər və məktəblər olmamışdır. Sonralar xalq pedaqoji prosesi təlim, tərbiyə və təhsilə dair öz fikirlərini atalar sözlərində, nağıllarda, tapmacalarda, rəvayətlərdə, dastanlarda ifadə etmişdir: «İlk öncə uşağın tərbiyəsi, sonra isə təlimi vacibdir», «Yaşlıya hörmət kiçiyin borcudur», «Nəsiyyət acı olsa da, faydalıdır», «Valideynin tökdüyünü övlad yığışdırar», «Bilik – zehnin açarıdır», «Musiqi ruhi qidadır insana» və s.

Cəmiyyətin sonrakı inkişafında pedaqoji proseslə, yəni gənc nəslin təlim, tərbiyə və təhsili ilə xüsusi səriştəsi olan şəxslər məşğul olmuş, məktəblər açılmışdır.

Məktəblərin meydana gəlməsi pedaqoji prosesin ictimai fəaliyyət növünə çevrilməsi məktəb haqqında müəllim və şagirdlərin əməyi barədə fikirlərin, nəzəriyyələrin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Təlim, tərbiyə, təhsil haqqında görkəmli şəxslər müxtəlif dövrlərdə çox faydalı fikirlər söyləmişlər. Onların arasında XII əsrdə yazıb yaratmış Azərbaycanın dahi şairi Nizami Gəncəvi, Əfşələddin Xaqa-

ni, XIII əsrdə Nəsrəddin Tusi, İmadəddin Nəsimi, Fəzlullah Nəimi; rus pedaqoqlarından Yan Amos Kamenski, K.D.Uşinski olmuşdur.

Pedaqogikanın bir elm kimi formalaşmasında Y.A.Komenskinin xüsusi rolu olmuşdur. O belə bir fikir söyləmişdir: «Bilikləri uşaqlara dərinə və möhkəm mənimsətmək lazımdır, çünki təbiətdə kökləri torpağa dərin işləyən ağaclar möhkəm olur.»

Pedaqogika elminin başlıca məqsədi pedaqoji prosesin qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarmaqdan və elmi əsaslarla məsləhətlər verməkdən ibarətdir. Korifey sənətkarımız Üzeyir bəy Hacıbəyov bu mənada düzgün olaraq yazırdı: «Dərdi tanıyıb da tədavisini bilməmiş dərdin dəf və rəfini hasil etmək olamaz.»*

Musiqi pedaqogikası da ümumi pedaqogikanın prinsiplərinə istinad edərək musiqi tərbiyə, təlim və təhsilin məqsəd və vəzifələrini kateqoriyalarını, məzmun və mahiyyətini, qayda, metod və tədqiqat üsullarını öyrənir. Həmçinin musiqi müəlliminin peşə yönümü üzrə hazırlığına, professional çalğısına, nəzəri və praktik hazırlığına, metodiki priyom və üsullardan istifadə üzrə tanınmış pedaqoqların təcrübələrindən dərs zamanı yeri gəldikcə istifadə üsullarını açıqlayır.

I. §2. PEDAQOGİKANIN ƏSAS KATEQORİYALARI: PEDAQOJİ PROSES

Pedaqoji prosesin məqsədi – milli dəyərlərə yiyələnmək yolu ilə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, sərhədlərinin toxunulmazlığını, ərazi bütövlüyünü qorumağa, respublikamızı inkişaf etmiş demokratik dövlətlər səviyyəsinə qaldırmaya qadir olan adamlar yetişdirməyə köməklik göstərməkdən ibarətdir.

Pedaqoji proses kateqoriyasının mahiyyəti.

Təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf pedaqoji prosesin tərkib hissələridir.

Təlim, tərbiyə, təhsil üçün oxşar olan cəhətlər: hər üçündə iki tərəf iştirak edir (öyrədən və öyrənən, tərbiyələndirən və tərbiyə olunan), hər üç halda göstərilən təsir pedaqoji-psixoloji səciyyə daşıyır; hər üç halda pedaqoji-psixoloji təsir məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil olur, hər üç halda pedaqoji-psixoloji təsirin məzmununu bəşəri və

* Ü.Hacıbəyov seçilmiş əsərləri. Bakı, «Yazıçı», 1985, s.57

milli dəyərlər, yəni xalq üçün faydalı biliklər, bacarıq və vərdişlər, mənəvi keyfiyyətlər təşkil edir. Deməli, Azərbaycanda milli və bəşəri dəyərlərə adamların məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil yiyələnmələri prosesi pedaqoji prosesdir.

Pedaqoji prosesin tarixiliyi.

Pedaqoji proses cəmiyyətin yaranması və inkişafı ilə birlikdə yaranmış və inkişaf etmişdir.

Tərbiyə daim cərəyan edən zəruri prosesdir. Cəmiyyətin ehtiyacına uyğun olaraq pedaqoji prosesin məzmunu, təşkili formaları, üsulları və prinsipləri dəyişir. Məsələn, ibtidai icma dövründə qəbilələr halında yaşayan adamlar öz sosial təcrübələrini – bir-birlərini çağırarkən xüsusi səslər çıxarmağı, baliq tutmağı, ov etməyi, meyvə yığmağı uşaqlara öyrətmişlər. Quldarlıq dövründə məktəblər açılmış pedaqoji işlə məşğul olan xüsusi şəxslər meydana gəlmişdir.

Deməli, *pedaqoji işin məzmunu, təşkili formaları üsulları ictimai-iqtisadi formasionalardan asılı olaraq dəyişdiyindən tarixi səciyyə daşıyır.*

I. 3. TƏRBİYƏ, TƏLİM VƏ TƏHSİL KATEQORİYALARI

Tərbiyə, təlim və təhsil işinin səmərəli təşkilində bu anlayışları düzgün anlamağın əhəmiyyəti böyükdür. Təlim və təhsil anlayışlarının mahiyyəti nəzəriyyə məsələsidir. Nəzəriyyə əmələ istiqamət verə bilər. Nəzəriyyə nə qədər düzgün olursa, əməli iş də ona uyğun qurulur. Təlim və tərbiyə anlayışlarının eyniləşdirilməsi hallarına bir sıra mənbələrdə rast gəlmək olur.

Tərbiyə sözünün ənənəvi elmi anlayışı xalq anlamına yaxındır. Bəsləyib yetişdirmək, qidalandırmaq böyütmək, öyrədib alıxdırmaq xalq anlamının mahiyyətini təşkil edir. Yəni milli və bəşəri dəyərlərlə əlaqədar davranış və mənəvi keyfiyyətlərin adamlara məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil aşılması prosesi – tərbiyədir.

Şəxsiyyətə tərbiyənin və mühitin böyük təsiri olur. Mühit amillərinin insana təsirində məqsədyönlülük, planlılıq, mütəşəkkillik yox dərəcəsinədir. Tərbiyə ümumiləşmiş anlayışdır. Onun digər sahələri də var: yenidən tərbiyə və özünü tərbiyə.

İslamda uşağın tərbiyəsi baxımından onun inkişafı iki dövrə bölünür: 1) tadbiri dövr; 2) tətbiqi dövr.

1) Tədbiri dövrdə tərbiyə – uşağın ana bətnindən başlayıb həyatı boyunca davam edən uzunmüddətli bir prosesidir;

2) Tətbiqi dövr-uşaqların doğumdan öləncə qədər olan dövrünü əhatə edir. Bu dövrdə şəxsin yaşına, gücünə, fərdi, psixoloji xüsusiyyətlərinə, fiziki sağlamlığına, qabiliyyətinə uyğun olaraq onun şüuruna, hisslərinə və davranışına təsir göstərilir. Bu tərbiyəvi təsirlər onu dəyişdirir, formalaşdırır, kamilləşdirir. Hava və qidadan sonra vücudunuzun ən çox ehtiyac duyduğu üçüncü şey təlim-tərbiyədir. Tərbiyə əqlimizin ilkin özəyidir.

Tərbiyə ilahi şəriət nuru ilə ziyalanmalı, məqsədyönlülük, tərdricilik prinsipi zəminində planlaşdırılmalı, tərbiyə olunanların yaşı, fərdi və cinsi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Həzrət Əli (ə) uşaqların yaş dövrlərini Aristotel və Məhəmməd Peyğəmbər (s) kimi yeddi-yeddi olmaqla 3 yerə bölmüş, hər bir mərhələdə tərbiyənin məzmununu açıqlamışdır: uşağı yeddi il azad buraxın, yeddi il ədəb və tərbiyə öyrədin, yeddi il işə işlədin. «Atanın övladına öyrətdiyi ən yaxşı şey ədəbdir». Yaxşı tərbiyə verməyi, təlim yolu ilə onlara ədəb, əxlaq öyrətməyi valideynlərin əsas vəzifələrindən biri hesab edirdi.

Verməsə övlada ana tərbiyə,
Onda qalar daimə heyvaniyyət
Olmasa fərzəndə ata çün kəfil,
Daim o fərzənd olacaqdır zəlil

«Tərbiyə ağacı yumşaq olanın övladları tərbiyəsiz olar».

«Ağıldan faydalı dövlət, özünü bəyənəməkdən qorxunc yalqızlıq, tədbir kimi ağıl, gözəl xasiyyət kimi yaxın dost, ədəb kimi miras, qabiliyyət kimi başçı, yaxşı işlər görmək kimi alış-veriş, savab kimi iş, haramdan özünü gözləmək kimi zahidlik, düşünmək kimi bilgi, utanmaq və səbr etmək kimi iman, könül mütiliyi kimi əsli-nəcabət, bilgi kimi ucalıq, elm kimi üstünlük, danışmaq kimi arxa ola bilməz».

(Əli İbn əbu Talib. *Nəhcül – Bəlağə. Tehran, 1995*).

Tərbiyənin tərkib hissələri. Tərbiyənin tərkib hissələri bunlardır: dünyagörüşünün formalaşdırılması, əmək tərbiyəsi, musiqi tərbiyəsi, əxlaq tərbiyəsi, fiziki tərbiyə, iqtisadi tərbiyə, ekoloji tərbiyə, əqli tərbiyə, hüquq tərbiyəsi.

Göründüyü kimi tərbiyə anlayışı davranış və mənəviyyətin bütün sahələri ilə sıx əlaqədardır. Tərbiyənin hər bir tərkib hissəsinin bir sıra qolları vardır. Məsələn, dostluq və yoldaşlıq tərbiyəsi, halallıq

tərbiyəsi, düzlük və doğruluq tərbiyəsi, səliqəlilik tərbiyəsi, sadəlik və təvazökarlıq tərbiyəsi və s. əxlaq tərbiyəsinin qollarıdır.

Milli və ümumbəşəri dəyərlərlə əlaqədar davranış və mənəvi keyfiyyətlərin mənimsənilməsi yolu ilə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, sərəhədlərinin toxunulmazlığını, ərazi bütövlüyünü qorumağa, respublikamızı inkişaf etmiş demokratik dövlətlər səviyyəsinə qaldırmağa qadir olan adamlar yetişdirməyə yardım etmək tərbiyənin məqsədidir.

Tərbiyənin məzmunu. Hər bir şəxsə aşılana və aşılana arzu olunan mənəvi keyfiyyətlər tərbiyənin məzmununu təşkil edir. Məsələn: işgüzarlıq, alicənablıq, mehribanlıq, vətənpərvərlik, təmkinlilik, qənaətçilik, gözütoxluq, sədaqətlik, nikbinlilik kimi mənəvi keyfiyyətlərə aid tərbiyə zamanı verilən məlumatlar tərbiyə işinin **məzmununa** çevrilir.

Bütün bu sadaladıqlarımız əsl mənada ən gözəl insani keyfiyyətlərdir ki, bunları da musiqinin ecazkar qüvvəsi ilə insanlara daha tez, daha keyfiyyətli, daha səmərəli həfz etdirmək mümkündür. Elə bu baxımdan da Azərbaycan musiqisinin imkanlarından istifadə etməklə tərbiyə kateqoriyasına hansı mənəvi, iradi və əqli keyfiyyətlərin aşılanamasının məqsəd, metod və yolları haqqında məlumatlınaq.

I. § 4. MUSİQİ TƏRBIYƏSİ, TƏLİMİ VƏ TƏHSİLİ HAQQINDA

Zəngin mənəviyyətə, yüksək bədii zövqə malik, kamil şəxsiyyət yetişdirilməsi tərbiyəçilərin, metodistlərin, pedaqoqların və müəllimlərin qarşısında duran ümdə vəzifələrdəndir.

Bu işin müstəqil dövlətin atributları baxımından əhəmiyyətini nəzərə alsaq, məktəbəqədər və orta məktəb yaş dövrü uşaqların bədii zövqünün inkişafında mühüm bir mərhələ olduğu aydınlaşar.

Bu baxımdan böyüməkdə olan nəsəl musiqi tərbiyə, təlim və təhsilinin müntəzəm, ardıcıl və sistemə təsiri, həmçinin Azərbaycan musiqisinin böyük imkanlarından istifadə edərək bədii zövqün aşılanaması üzrə işlərdə musiqinin səciyyəvi xüsusiyyətləri və zəruri tələbləri nəzərə alınmaqla bu sahə üzrə səmərəli forma, sistem və yollar müəyyənləşdirilir.

«Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu»nda yazılır;

« - Tərbiyə, təlim və təhsil işinin məzmunu müəyyənləşdirilərkən ümumbəşəri dəyərlərə istinad olunmalı, milli zəmin əsas götürülməlidir.

Təhsil sisteminin başlıca vəzifəsi dərin və hərtərəfli biliyə, məsuliyyət hissinə, mütərəqqi dünyagörüşə malik olan və onu daim inkişaf etdirməyə çalışan şəxsiyyət formalaşdırmaqdadır. Soykökünə, Azərbaycan xalqının azadlıq və demokratiya ənənələrinə bağlı olan, xalqının milli, əxlaqi, humanist, vətəninini, millətini sevən və daim ucaltmağa çalışan, ümumbəşəri dəyərlərə yiyələnən, müstəqil və yaradıcı düşünən, biliyinə, yüksək əxlaqi və mənəvi keyfiyyətlərinə, demokratikliyinə görə dünyanın ən qabaqcıl ölkələrinin vətəndaşları səviyyəsində dura bilən sağlam yurddaşlar yetişdirmək və Azərbaycanı dünyanın ən inkişaf etmiş demokratik dövlətlərindən birinə çevirməyə qadir olan **İNSAN** tərbiyə etməkdir».

Yuxarıda qeyd etdiyimiz Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununda nəzərdə tutulmuş tərbiyə, təlim və təhsilin optimal səviyyədə həyata keçirilməsi və bu zəmin üzərində bədii zövqün tərbiyə olunması müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilir. Bu sahədə **MUSİQİ** müstəsna imkanlara malikdir.

İncəsənətin başqa növləri kimi musiqi də ətraf aləmi əks etdirir, insanlar və həyat barədə söhbət açır. Lakin öz dili – musiqi dili ilə.

Milli musiqi nümunələrində xalqın yüksək mənəviyyəti, onun arzu və istəkləri, ümidi, gələcəyə inamı, əhval-ruhiyyəsi təənnüm edilir.

İnsanların təbiət və onun hadisələrinə münasibəti heç də eyni deyildir. Şəxsiyyət cəmiyyətlə sıx bağlı fəaliyyət göstərir. Bu, tarixən belə olmuşdur. Hər bir şəxs mənsub olduğu cəmiyyətin konkret mühitin arzu və istəkləri ilə nəfəs alır, ondan qidalanır, zamanı ilə ayaqlaşmağa çalışır.

Müxtəlif siniflərə və ictimai təbəqələrə mənsub olan iqtisadi vəziyyətlərinə, siyasi, əxlaqi və dünyagörüşlərinə görə bir-birindən əsaslı şəkildə fərqlənən adamların əxlaqi tələbləri, bədii zövqləri fərqli olmuşdur. Mütərəqqi filosoflar, pedaqoq və psixoloqlar bu həqiqəti tam aydınlığı ilə başa düşmüşlər. N.Q.Çernişevski Hegelin idealist estetikasını tənqid edərək deyirdi ki, hakim və məzlum sinfin estetik zövqü müxtəlifdir. Cəmiyyətimizdə insanların estetik zövqünü müəyyənləşdirən – onların istehsalda qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq münasibətləridir. Azərbaycanda musiqi zövqünün tərbiyə olunmasında mühüm amil xalqımızın milli-mənəvi dəyərləridir.

Cəmiyyətimizdə estetik tərbiyə – tərbiyənin digər sahələrindən, bütövlükdə ümumbəşəri tərbiyədən ayrılmazdır.

Bədii zövq insanın gerçəkliyə, estetik keyfiyyətin zənginliyinə, ictimai praktika prosesində gözəllik və kifirlik, komiklik və faciəlilik kimi təsəvvürlər mövqeyindən verdiyi qiyməti əks etdirir. Həmin qiymətvermənin predmeti incəsənət əsəri olduqda bu qabiliyyət **estetik zövq** və yaxud **bədii zövq** adlanır.

İdealistlər bədii zövqü anadangəlmə birdəfəlik verilmiş intuitiv qabiliyyət sanır, vulqar materialistlər isə onu bioloji bir növ kimi insanın fizioloji təhtəlsüür qabiliyyətinə bağlayırdılar. Əslində isə estetik və bədii zövqü, insanın ictimai praktikası, hər şeydən əvvəl, istehsal – yaradıcılıq fəaliyyətindən doğan və tarixən əmələ gələn bir qabiliyyət kimi nəzərdən keçirilir.

Bədii zövq onunla səciyyələnir ki, o, əşya, həyat hadisələri və sənət əsərlərinin öyrənilməsindən hasil edilən nəzəri mühakimələrdən əsaslı surətdə fərqlənir və özünü bilavasitə biruzə verir.

İnsan ruhunu oxşayan hər bir musiqi əsəri gözəldir. Məhz musiqi vasitəsilə gözəl və ülvi hisslər dinləyiciyə çatdırılır, onlarda nəcib əxlaqi sifətlər tərbiyə edilir. Dahi Üzeyir Hacıbəyov bu xüsusda yazırdı – «Əgər musiqi, insan təfəkkürünə heç bir şey vermədən yalnız qəlbə qida verərsə belə halda o faydalıdan-zərərliyə, əqidəlilikdən-axmaqlığa, nəhayət, dərmandan-zəhərə çevrilə bilər, bizi keyləşdirər, əxlaq pozğunluğu yaradar, mənəvi əlilə çevirər». Bəstəkarın bu fikirləri eyni zamanda musiqinin ictimai faydalı mahiyyətini, etik və estetik, bədii xüsusiyyətlərini açır, onun həyatda oynadığı müsbət rolunu bir daha göstərir.

Musiqi bir tərəfdən mürəkkəb insani hissləri, duyğu, emosiyaları tərənnüm etmək üçün gözəl bir vasitədirsə, digər tərəfdən dinləyici təfəkküründə həmin hissləri canlandırmaq, ifadələşdirmək, insanlarda təsir oyatmaqdan ötrü mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bədii hissin, əhval-ruhiyyənin, ehtirasların ifadəsi musiqinin ən güclü cəhətidir. Ona görə də musiqinin spesifik cəhətlərini, emosional təsir gücünü məktəbli və tələbələrə aydınlaşdırmaq, onlarda saf duyğular, incə, düşündürücü, qəhrəmani hisslər oyatmaq həmişə diqqət mərkəzində dayanmalıdır. Bunun üçün isə tərbiyə, təlim və təhsil zamanı musiqi nümunələrinin düzgün seçilməsinə fikir verilməlidir.

Şəxsiyyətin motivasiya-tələbat sahəsinin, maraq və meyllərinin xüsusiyyətlərinin formalaşması imkanları yenidənqurma və sürətləndirmə strategiyası baxımından nəzərdən keçirilir. Məlum

olduğu kimi xarakter fəaliyyətdə formalaşır və bu formalaşma öz-özünə deyil, tərbiyə nəticəsində mümkündür.

Musiqi tərbiyəsi, təlimi və təhsili əvvəlcədən hazırlanmış plan əsasında həyata keçirilir. Yəni bu sahədə cavabdehlik daşıyan musiqi müəllimləri dərslər planını əvvəlcədən tərtib etməli, proqramda verilmiş və ya bilavasitə musiqi müəllimləri tərəfindən seçilmiş musiqi əsərləri uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə, onların səviyyələrinə, maraq dairələrinə, psixoloji xarakterlərinə və qavrama qabiliyyətlərinə uyğun olduğunu müəyyənləşdirdikdən sonra iş planına daxil etməlidirlər.

Musiqi təlimində şagirdlərin ictimai fəallığa cəlb olunmasının da özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Unutmaq olmaz ki, yaş artdıqca, sınıfdən-sinfə keçdikcə şagirdlərin musiqiyə qarşı olan həssaslığı da artır. Onlar musiqi müəlliminin səsinin tonunu, oxu tərzini, musiqi alətlərindəki ifasını çox diqqətlə izləyirlər.

Musiqinin köməyiylə şagirdlərdə bədii zövqün formalaşdırılması, hər şeydən əvvəl, hər bir uşağın ifa olunan, dinlənən musiqi nümunəsinə maraq göstərməsindən, özünün əhvalından asılıdır.

Şagirdlərin davranışında **hiss** mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ətrafında baş verən hər şeyi o həyəcanla, çox tez qavrayır, asanca fərəh hissi keçirir və tez də kədərlənir.

Məlum həqiqətdir ki, musiqi müəyyən ardıcılıqlı səsle əmələ gəlir. Bu mənada şagirdin musiqiyə bağlanması, onunla ünsiyyətə girməsindən ötrü onun həyat tərzini də gümrah və şən olmalıdır.

İnamsızlıq, xırda qəyyumçuluq, yersiz nəzarət uşağın qüvvəsini sıxışdırır, xarakterini zəiflədir.

Kiçik yaşlı şagirdlərə bədii zövqün aşılması üzrə işin psixoloji məsələlərindən danışarkən **diqqətin** rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bəzi obyektlərin aydın, digərlərinin isə dumanlı əks olunması diqqət hadisəsi ilə bağlıdır. Diqqət psixi fəaliyyətin elə təşkilidir ki, bu zaman həmin fəaliyyət müəyyən cism və hadisədə əsas obyektə çevrilib digər obyektlərdən fərqlənir və daha aydın surətdə dərk edilir. Beləliklə, diqqət psixi fəaliyyətin seçici səciyyə daşmasında ifadə olunur.

Musiqi dərslərində şagirdlərin diqqətli olmalarına şərait yaratmaq müəllimin ümdə vəzifəsidir. Dalğınlıq diqqətliliyin əksidir. Dalğınlığı törədən səbəblər müxtəlifdir. Bunlardan biri diqqətin düzgün tərbiyə edilməməsidir. Deməli, şagirdlərdə bədii zövqün

formalaşması, hər şeydən əvvəl, bir sıra pedaqoji və psixoloji məsələlər nəzərə alınmaqla səmərəli şəkildə həyata keçirilə bilər.

Musiqi uşaqların şüuruna daxil ola bilmək, onun fəaliyyətinin xarakter və xüsusiyyətlərinə təsir etmək imkanına malikdir. Musiqi həyat hadisələrinin sosial mahiyyətini açır və həyat hadisələrinə düzgün qiymət verilməsində, dəyərləndirilməsində insanlara yardımçı olur.

Məlumdur ki, musiqi insanda müvafiq hisslər doğurur. Bu hisslər həm insanın əqlinə, iradəsinə, həm də hərəkətlərin koordinasiyasına təsir edir. O şagirdin fiziki, əqli, əxlaqi tərbiyəsi sahəsində qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsinə və bu prosesə emosional, estetik rəng verilməsinə səbəb olur. Odur ki, məktəblərin «təlim, tərbiyə proqram»larında uşaqların əqli, əxlaqi və fiziki tərbiyəsinin çoxcəhətli musiqi fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsi nəzərdə tutulur.

Bir-birinə zidd obrazların araşdırılmasına fikir verən uşaq – musiqi dinləyərkən özü-özlüyündə bədii obraz yaradır.

Musiqi çox gözəl və güclü tərbiyə vasitəsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, musiqi fəaliyyətinin bütün başqa növləri – musiqi dinləmək, mahnı oxumaq, musiqili-ritmik hərəkətlər bu və ya digər şəkildə şagirdin şüurunun, onun əxlaqi görüşlərinin formalaşmasına təsir göstərir.

«Musiqi başdan-başa coşqunluqdur; musiqi insanı üzərində yaşadığı torpaqdan birdən-birə ayırır, qüvvətli səslərin gurultusu ilə onun qulaqlarını batırır, onu öz aləminə qərq edir. Musiqi insanın həm əsəblərinə həm də onun bütün varlığına toxunur, insanı həyəcanlandırır, onu lərzəyə salır.» (Süleyman Əlsəgərov)

II FƏSİL

PEDAQOJİ ELMİN SAHƏLƏRİ, DİGƏR ELMLƏRLƏ ƏLAQƏSİ, MƏNBƏLƏRİ, TƏDQIQAT ÜSULLARI

II. § 1. PEDAQOJİ ELMİN SAHƏLƏRİ

İlk dəfə olaraq 1964-cü ildə Bakıda çap olunmuş «Pedaqogika» adlı kitabda bu elmin 9 sahəsinin adı çəkilirdi. Hal-hazırda onun 16-dan artıq sahəsi fəaliyyət göstərir:

Körpəlik pedaqogikası: 3 yaşınadək olan uşaqların fiziki və psixoloji inkişafına qayğı və diqqət məsələləri ilə məşğuldur.

Məktəbəqədər tərbiyə pedaqogikası. Bağça yaşlı uşaqların tərbiyəsi, təlimi və psixoloji inkişafı məsələlərini tədqiq edir və tərbiyəçilər üçün əsaslandırılmış tövsiyələr hazırlayır.

Məktəb pedaqogikası. İbtidai, natamam orta və orta ümumtəhsil məktəblərində, litseylərdə, gimnaziyalarda təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf mərhələlərini araşdırır, müəllimlərə və ümumi təhsillə məşğul olan digər tərbiyəçilərə elmi əsaslarda istiqamət verir.

Ali məktəb pedaqogikası. Müxtəlif tipli institutlarda, universitetlərdə, akademiyalarda və ali təhsil verən digər tədris müəssisələrdə pedaqoji prosesin spesifik məsələlərini tədqiq edir və əsaslandırılmış məsləhətlər hazırlayır.

Musiqi pedaqogikası. Körpəlik – məktəbəqədər dövrdən tutmuş (kiçik, orta, böyük və məktəbə hazırlıq qrupları daxil olmaqla); orta məktəb (ibtidai I-IV və V, VI, VII, VIII siniflər daxil olmaqla); texnikum, kollec və universitetlərin musiqi fakültələri, eləcə də sırf musiqi təhsili verən orta ixtisas musiqi məktəbləri, texnikum və konservatoriyalarında təhsil alan gənc nəslin musiqi sahəsində təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişafdakı rolu məsələlərini araşdırır, tərbiyəçi, musiqi rəhbəri, musiqi müəllimlərinə elmi əsaslarda istiqamət verir.

Texniki peşə məktəbi pedaqogikası.

Müxtəlif tipli texniki peşə məktəblərində pedaqoji prosesin spesifik məsələlərini öyrənir, müəllimlərə və ustalara əsaslandırılmış məsləhətlər verir.

Orta ixtisas məktəbi pedaqogikası.

Müxtəlif tipli texnikumlarda, kolleclərdə pedaqoji prosesin spesifik problemləri ilə məşğul olur və onlara elmi pedaqoji köməklik göstərir.

Xüsusi pedaqogika.

Görmə, eşitmə və nitq orqanlarında ciddi qüsurları, habelə psixikasında müəyyən pozuntuları olan uşaqların təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf problemlərini öyrənir. Xüsusi pedaqogika özü də aşağıdakı şaxəyə ayrılır: 1. kar və lal uşaqların təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf məsələlərini surdopedaqogika, kor uşaqların 2. tiflopedaqogika, əqli cəhətdən geri qalan uşaqların 3. oliqofrenopedaqogika öyrənir.

Hərbi pedaqogika.

Hərbi hissələrdə habelə hərbi və polis tədris müəssisələrində gənclərin təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf məsələlərini araşdırır.

Əmək islah pedaqogikası.

Hüquq qaydalarını pozan şəxslərin saxlandığı yerlərdə gənclərin təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf problemlərini tədqiq edir.

İstehsalat pedaqogikası.

Fabriklərdə, zavodlarda, idarə və təşkilatlarda aparılan tərbiyə işlərini öyrənir və ümumiləşdirir.

Mədəni-maarif işi pedaqogikası.

Mədəniyyət saraylarının, klubların, muzeylərin, teatrların, kitabxanaların, konsert zallarının xalq kütlələri arasında apardığı tərbiyə tədbirlərini tədqiq edir.

Fənlərin tədrisi metodikası.

Ayrı-ayrı fənlərin, məsələn: coğrafiya, yaxud kimyanın tədrisi məsələlərini nəzərdən keçirir və müvafiq fənn müəllimlərinə məsləhətlər verir.

Pedaqogika tarixi.

Azərbaycanda, habelə xarici ölkələrdə məktəbin və pedaqoji fikrin inkişafı məsələlərini araşdırır.

Ailə pedaqogikası.

Uşaq tərbiyəsində valideyn-övlad münasibətlərini və digər amillərin rolunu aydınlaşdırır.

Azərbaycan xalq pedaqogikası.

Nağıllarda və dastanlarda, atalar sözləri və zərb məsələlərdə, tapmaca və bayatılarda, şifahi xalq yaradıcılığının digər növlərində təlim, tərbiyə və təhsilə aid fikirləri öyrənir və təbliğ edir.

Milli pedaqogika.

Azərbaycanda pedaqoji prosesin bütün sahələri üçün səciyyəvi olan cəhətləri ümumiləşmiş şəkildə ifadə edir.

Aspirantura pedaqogikası, doktorantura pedaqogikası, ixtisasartırma pedaqogikası, məktəbdənkənar tərbiyə pedaqogikası da formalaşmaqdadır.

Pedaqoji elmin bəzi sahələri öz növbəsində inkişaf edərək şaxələ-nir. Məsələn: yalnız məktəb pedaqogikasının inkişafı sayəsində tərbiyə işinin metodikası, didaktika, məktəbşünaslıq, təhsilin iqtisadiyyatı və s. kimi nisbi mustəqil sahələr yaranmışdır.

II. § 2. MUSİQİ PEDAQOGİKASININ DİGƏR ELMLƏRLƏ ƏLAQƏSİ

Demək olar ki, bir çox elm sahələri ilə musiqi pedaqogikasının əlaqəsi var. Pedaqogika ilə əlaqəsinin xarakterinə görə elmləri 2 qrupa ayırmaq olar; musiqi pedaqogikası ilə bilavasitə əlaqəsi olan elmlər və bilavasitə əlaqəsi olmayan elmlər. I qrupa aid olan elmlərdə fəlsəfəni; fiziologiyanı və psixologiyanı göstərmək olar.

Musiqi pedaqogikasının fəlsəfə ilə əlaqəsi.

Fəlsəfədə musiqi pedaqogikası didaktik materializmə üstünlük verir. Buna görə də milli pedaqogika pedaqoji proses problemlərini konkret şəraitlə əlaqədar nəzərdən keçirir. Məsələn, musiqi pedaqogikasına görə eyni təlim üsulu müxtəlif şəraitdə fərqli nəticə verir. Musiqi pedaqogikası pedaqoji prosesi inkişafda öyrənir, bu səbəbdən də onun öz tövsiyələri həmin inkişaf səviyyəsini nəzərə alır, pedaqoji prosesin hərəkətverici qüvvələrini və qanunauyğunluqlarını onun özündə axtarır, hər pedaqoji nəzəriyyə və ya fikrə yarandığı şəraitlə əlaqədar qiymət verir.

Bir bilik növü kimi fəlsəfi biliyə idrakı fəaliyyətin başqa bir növü olan gerçəkliyin bədii mənimsənilməsi, daha dəqiq desək, incəsənətə xas olan cizgilər, cəhətlər də xasdır.

İncəsənət öz təbiətinə görə əks edən – ifadə edəndir. İncəsənət gerçəkliyin obrazlı mənimsənilməsidir, burada **fərdilik**, **təkcə** – üstünlük təşkil edir.

İncəsənət gerçəkliyin özündə estetikliyə nail olmağa istiqamətlənmişdir. Burada sintetik, başlanğıc mühüm yer tutur. İncəsənətdə obyektin bütövlüyünə nail olmaq sənətkarın (ifaçının) şüurlu,

dəyişməz məqsədidir. Sənətkarın yaradıcılığının nəticəsi sintetik bütöv, idealda ilə harmonik, estetik cəhətdən dəyərli əsərlər olur. Əgər musiqi əsəri həqiqətən insanın varlığını və onu əhatə edən gerçəkliyi dərk etdirirsə, o da şəxsi – xüsusi olub, şəxsiyyətin əhval-ruhiyyəsini, təəssüratını, onun gerçəkliyə münasibətini ifadə edir.

XIX əsrin II yarısında yaşamış rus filosofu N.Y.Qrot 1880-cı ildə çap etdirdiyi «Fəlsəfə incəsənətin bir şöbəsidir» adlı məqaləsində qeyd edirdi ki, poetik və fəlsəfi əsərlər müəyyən dövrlərdə müəyyən adamları təmin edir, digərlərini təmin etmir. Belə çıxır ki, fəlsəfə də incəsənət kimi **zövqün** işidir. Fəlsəfi sistemlər sənətkarların bütün yaradıcılıqları kimi həmişə böyük şəxsiyyətlərin nailiyyəti olub, öz yaradıcılarının adı ilə də yaşayırlar. Bu isə həmin fəlsəfənin sabit və incəsənət əsərlərinin subyektiv xarakterini sübut edir. Əksər elmi kəşflər çox vaxt bir neçə alimin adı ilə bağlıdır. Lakin «Leybnitsin monadologiyası», «Kantın transendental ideolizmi», «Şekspirin – «Hamleti»», «Motsartın – «Rekviemi»», «Rafaelin – «Madonnası»» və s. dedikdə buradakı subyektivizmi heç kim inkar edə bilməz.

Mədəniyyətcəmiyyətin bütün tarixi boyu əldə etdiyi maddi və mənəvi sərvətlərin məcmusudur, həmçinin onların yaradılmasından bəşəriyyətin tərəqqisi üçün istifadə etmək və onları nəsil-dən-nəslə vermək bacarığıdır. Mədəniyyət, o cümlədən musiqi mədəniyyəti insanın sirli-sehirli dünyasıdır. O özünüdərk etmə və şəxsiyyətin mövcudluq üsuludur.

Sivilizasiyalı cəmiyyətdə musiqi sahəsində əldə edilmiş mənəvi nailiyyətlər, şəxsiyyət və onun inkişafı ilə bağlı öyrənilir.

Musiqi pedaqogikası elmi – musiqi ifaçılığı sahəsindəki təcrübəni ümumiləşdirən, ondan alınan və onunla yoxlanan obyektiv surətdə həqiqi harmonik bilik sistemidir.

Fəlsəfə və incəsənətin qohumluğu onların bir-birinə daxil olub, birləşməsinə qədər olan proses faktlarla sübut olunur. Çox vaxt fəlsəfi əsərlər bədii-ədəbi əsərlər formasında özünü göstərmişdir. Bəzi görkəmli şair, bəstəkar və yazıçılar (Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, M.F.Axundov, F.M.Dostoyevski, L.N.Tolstoy, S.Vurğun, Ü.Hacıbəyov, M.Maqomayev, A.Zeynalli, Ç.Aytimatov, O. Süleymanov və b.) filosof, bəstəkar və mütəfəkkirlər sırasına düşmüşlər.

Bütün bunlar belə bir sualı, meydana çıxarır. «Fəlsəfə incəsənət, hesab oluna bilərmi?» Ümumiyyətlə, fəlsəfə incəsənətlə qohum bir elmdir. Ona görə də onları bir-birinə qarşı qoymaq düzgün sayılmaz.

Hər bir bəstəkarın, rəssamın, ümumiyyətlə incəsənət sahəsində yaradıcı şəxsiyyətin özünün fəlsəfi dünyası olur. Bu dünya onun yaradıcılıq yolunu işıqlandırır, onu öz məcrasından çıxarır, ona qanad verir, əlçatmaz ənginliklərə doğru aparır. Həmin anlar ülvi bir musiqi, gözəl rəsm, bir sözlə, insan ruhunu göylərə ucaldan bir sənət əsəri meydana gəlir. Elə bu fəlsəfədir, onun qanunauyğunluğudur.

II. § 3. MUSİQİ PEDAQOGİKASININ FİZİOLOGİYA İLƏ ƏLAQƏSİ

İnsan həm bioloji və həm də sosioloji xüsusiyyətlərə malikdir. Bu səbədən də onun təlimi, tərbiyəsi, təhsili və inkişafı məsələlərində fizioloji amillər nəzərə alınmalıdır.

Uşağın ali sinir sisteminin fəaliyyəti əsasən xarici aləmin cism və hadisələrinin təsiri ilə şərtlənir. Musiqi pedaqogikası bu həqiqəti nəzərə almalıdır. Baş beyin qabığına əmələ gələn oyanma və ləngimə hadisələrinin intensivliyi qıcıqlandırıcıların xarakterindən asılıdır. Məsələn, eyni obyektlərin müqayisəsi qavrayış səviyyəsində aparıldıqda baş beyin qabığına oyanmanın intensivliyi müqayisənin təsəvvür səviyyəsində əmələ gətirdiyi oyanma intensivliyindən artıq olur. Bu cür fizioloji qanunauyğunluqları təlim-tərbiyə işində nəzərə almağın əhəmiyyəti böyükdür. Başqa bir misal: fiziologiyada isbat olunmuşdur ki, eyni qıcıqlandırıcının orqanizmə dönə-dönə təkrar təsiri onun fərqləndirilməsində az səmərə verir; həmin qıcıqlandırıcı ona yaxın olan başqa qıcıqlandırıcı ilə qarşılaşdırıldıqda səmərə xeyli artır. Digər qanunauyğunluğa nəzər salaq: müqayisə bir-birindən daha çox seçilən qıcıqlandırıcılardan az seçilən qıcıqlandırıcılara doğru getdikdə fərqləndirmə daha müvəffəqiyyətli olur. Bu fizioloji qanunauyğunluğu nəzərə alan müəllim təlim zamanı müqayisəni bir-birinə daha yaxın olan obyektlərdən deyil, daha çox fərqlənin obyektlərdən başlamalı olur; sonra, tədricən, daha çox oxşar olan obyektlərin müqayisəsinə keçir.

Səsin yaranmasının anatomik fizioloji quruluşundan danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, qırtlaq boyunun ön tərəfində yerləşən mürəkkəb qığırdaq sistemindən ibarətdir. Qırtlaqla boyun arasında əzələ toxumalarından ibarət iki səs teli uzanır. Həmin tellər arasındakı havanın sıxlaşması tellərə təzyiq göstərir, o da öz növbəsində birləşərək açılır, yəni rəqs edir. Bu rəqs prosesində hava dalğaları əmələ gəlir ki, o da səsə çevrilir. Qırtlaqdan yuxarıda udlaq,

ağız və burun boşluğunun yerləşdiyi hissə, «yuxarı rezonator», aşağı nəfəs yolu və bronx boşluqları yerləşən hissə isə «aşağı rezonator» adlanır. Hər iki rezonator insan səsinin güclənib gözəlləşdirilməsinə qulluq edir.

13-14 yaşlı qız və oğlan səsləri arasında müəyyən fərq əmələ gəlir. Bu yaş dövründə oğlanlarda orqanizmin inkişafı ilə əlaqədar **mutasiya** adlanan səsin dəyişilməsi kimi fizioloji hadisə baş verir. Mutasiya hadisəsi mülayim iqlim şəraitindən, uşağın sağlamlığından asılı olaraq bir qədər tez də baş verə bilər. Mutasiya dövründə (6 aydan 2 ilə kimi) oğlanların qırtlağı 2-2,5 dəfə böyüyür. Ona görə də onların səs telləri dəyişir, xırıltı əmələ gəlir və səs diapazonu ikinci aktavadan birinci, kiçik oktavaya doğru öz yerini dəyişdirir.

Bu yaş dövründə qızların qırtlağı öz həcmnin 1/3 hissəsi qədər artır. Ona görə qızların səsinə dəyişiklik bir o qədər hiss olunmur.

Beləliklə, musiqidə xor və vokal təlimi vərdişlərinə yiyələnmə mürəkkəb bir proses olub, insanın fizioloji inkişafı ilə əlaqələndirilir.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının Elmi Tədqiqat İnstitutlarının birində ürəyində qüsurlu olan şəxsin üzərində narkozdan istifadə olunmadan əməliyyat aparılmışdır. Bu əməliyyat yalnız xəstənin eşidəcəyi xüsusi seçilmiş musiqi sədalarının köməyi ilə həyata keçirilmişdir. Əməliyyat müsbət nəticə vermiş, xəstə üzərində aparılan əməliyyatdan xəbərsiz kimi yenidən həyata qayıtmışdır. Bu da musiqinin sinirlərə təsirinin ən böyük sübutudur. Belə bir güclü təsirə malik olan «**musiqi**»nin elmin bütün sahələrinə tətbiq olunması, lazım gələrsə çətin yadda qalan bilik sahələrində seçilmiş musiqi frazalarından istifadə olunması tədricən zərurətə çevriləcəkdir.

§ 4. MUSIQİ PEDAQOGİKASININ PSIXOLOGİYA İLƏ ƏLAQƏSİ

Pedaqogika ilə ən sıx qohumluq əlaqəsi olan elm psixologiyadır. Pedaqogikanı psixologiya ilə yaxınlaşdıran insan psixikasıdır. Bu sahədə də müxtəlif mövqedə olan fikirlər formalaşmışdır.

Bəziləri psixikanın anadangəlmə olduğunu söyləyir; buna görə pedaqogikanın vəzifəsi fitri psixoloji xüsusiyyətləri üzə çıxarmaqdan ibarət olmalıdır.

İkinci qrup mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, insan psixikası fərdi həyatda formalaşır; bu səbəbdən də təlim-tərbiyənin, sosial mühitin rolu etiraf olunur.

Üçüncü qrup mütəxəssislər isbat edirlər ki, xüsusi təşkil edilmiş təlim və tərbiyə vasitəsilə uşaqlarda psixikanın, qabiliyyətlərin inkişaf surətini artırmaq mümkündür.

Milli pedaqogika birinci və ikinci qrupa aid olan mütəxəssislərin fikri ilə razılaşa bilməz. Çünki, əvvəla, psixika, o cümlədən bütün psixoloji xüsusiyyətlər fitri hesab edilə bilməz, həyatda formalaşan fərdi psixoloji xüsusiyyətlər az deyil. İkinci, psixologiyanı başdan-başa mühitin, təlim və tərbiyənin məhsulu hesab edənlərlə də razılaşmaq çətinidir. Çünki, psixikanın təzahür formaları var ki, onların mövcudluğunu yalnız mühitlə, təlim-tərbiyə ilə izah etmək mümkün deyil. Yaşın psixoloji xüsusiyyətləri buna misal ola bilər.

Milli pedaqogika üçüncü qrup mütəxəssislərin fikrini daha həyatı hesab edir. Çünki, bu mütəxəssislər ətraf mühitin inikasından ibarət olan psixikanı baş beynin əlaməti kimi qiymətləndirməklə yanaşı, onu dəyişdirməyin və inkişaf etdirməyin mümkünlüyünü də qəbul edir.

Pedaqogika psixoloji biliklərə istinad etdiyi kimi, psixologiya da pedaqoji biliklərdən bəhrələnir. Uşaq psixologiyasına əsaslanmayan pedaqogika «uşaqsız» olduğu kimi, təlim, tərbiyə və təhsil prosesindən kənar fəaliyyət göstərən psixologiya da bəhərsiz ağaca bənzəyir.

Pedaqogikanın fəlsəfə, fiziologiya və psixologiya ilə əlaqəsi o demək deyildir ki, guya pedaqoji bilikləri və onların köklərini fəlsəfədə, fiziologiyada və ya psixologiyada axtarılmalıdır. Məşhur rus pedaqoqu K.Uşinskinin «Antropologiya» əsərində deyildiyi kimi – Qətiyyəən yox! Bu, yalnız o deməkdir ki, milli pedaqogika təlim, tərbiyə, təhsil və inkişaf məsələlərini öyrənərkən müvafiq fəlsəfi, fizioloji və ya psixoloji bilikləri də nəzərə alır.

Bütün bu deyilənləri musiqi pedaqogikasına da şamil etmək olar. Çünki musiqi sahəsində alınan bütün bilik və bacarıqlar pedaqoqikadakı təlim, tərbiyə və təhsil kateqoriyalarının vasitəsilə həyata keçirilirsə, burada psixoloji proses və fərdi psixi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması, həmçinin psixikanın qanun və prinsiplərinə istinadən həyata keçirilməsinin zəruriliyi nəzərə alınır.

Müasir psixologiyada müəyyənləşdirilmişdir ki, öyrənilən musiqi və ya digər materiala adamın münasibəti yadda qalma müddətinə təsir

göstərir: həmin material üzərində işin az aparılması onun tez unudulmasına, materialı uzun müddət yadda saxlamaq arzusu ilə onun üzərində aparılan yaradıcılıq işləri, musiqi sahəsində isə müxtəlif növ təmrinlərdən istifadə etmək hafizənin möhkəmlənməsinə səbəb olur. Hafizənin bu cür xüsusiyyətlərini musiqi müəlliminin bilməsi təlim işi üçün az əhəmiyyət daşıyır.

Təfəkkürün xüsusiyyətlərinə musiqi rəhbəri və ya musiqi müəlliminin bələd olması, eləcə də təlim zamanı onları nəzərə alması da təlimin müvəffəqiyyətinə təsir göstərən amillərdən sayıla bilər. Məlumdur ki, məntiqi təfəkkür bir sıra xüsusiyyətləri ilə fərqlənir: müqayisələr aparmaq (mənfi tipli musiqi obrazı ilə müsbət tipli musiqi obrazları arasındakı melodik ifadə və nüansların müqayisəsi), materialları sistemləşdirmək (öyrədiləcək musiqi materiallarının motiv, mövzu və janr müxtəlifliklərinə görə sistemləşdirmək), ümumiləşdirmək (ifa olunacaq iki və ya üç hissəli musiqi əsərinin hər bir hissəsində verilmiş melodik obrazları finalda ümumiləşdirərək əsərin ifadəedici qüvvətini artırmaq), öz fikir və ya ifasının həqiqiliyini sübuta yetirmək, dinləyici və ifaçıların bu sahədəki fikirlərinə tənqidi yanaşmaq və s. Həmin xüsusiyyətləri bilən və özündə formalaşdıran musiqi müəllimi şagird və tələbələrində də məntiqi təfəkkürün inkişafına nail olur. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq **musiqi pedaqogikası** psixologiyada uşaqların fərdi və yaş xüsusiyyətləri, onların qabiliyyətlərinə dair fikirləri öyrənir, fəaliyyət növləri vasitəsilə həmin xüsusiyyətlərini təkmilləşdirməyin, lazım gəldikdə isə dəyişdirməyin yollarını müəyyənləşdirir.

Musiqi pedaqogikasının fiziologiya, gigiyena, estetika, sosiologiya, psixologiya və digər elmlərlə də qarşılıqlı əlaqəsi vardır. Musiqi pedaqogikası nəinki digər elmlərdən bəhrələnir, həm də başqa elmlərin inkişafına təkan verir. Musiqi elminin daşıyıcıları – müxtəlif musiqi alətlərində ifa edənlər; xor, vokal sahəsindəki ifaçılar; opera və balet sahəsindəki ifaçılar; aşiq havalarının ifaçıları olan kadrlar orta və ya ali ixtisas musiqi məktəblərindən keçir, orada təlim alır və tərbiyə olunurlar. Onların hazırlıq səviyyəsi musiqi – pedaqoji elmin səviyyəsindən, bu sahə üzrə aparılan təlim-tərbiyə işinin vəziyyətindən asılıdır.

Ümumi pedaqogikanın digər elmlərlə qarşılıqlı əlaqəsi sayəsində tamam yeni elm sahələri də yaranır. Məsələn: pedaqogikanın fəlsəfə ilə əlaqəsindən pedaqoji fəlsəfə; tibb elmləri ilə əlaqəsindən pedaqoji gigiyena, sosialologiya ilə əlaqəsindən – pedaqoji sosialologiya, musiqi ilə

əlaqəsindən **musiqi pedaqogikası** kimi yeni elm sahələri formalaşmağa başlamışdır.

II. § 5. MUSIQI ÜZRƏ PEDAQOJİ BİLİYİN MƏNBƏLƏRİ

Musiqi üzrə pedaqoji biliklərin mənbələri müxtəlifdir.

Pedaqoji proses, yəni təlim, tərbiyə, təhsil və inkişaf prosesi pedaqoji biliyin başlıca mənbəyidir.

Pedaqoji sənədlər. Hər bir ümumi təhsil müəssisəsi kimi xüsusi musiqi təhsili verən müəssisələrin də özünəməxsus sənədləri olur. Məsələn, orta ixtisas musiqi məktəblərinin musiqi nəzəriyyəsi, musiqi ədəbiyyatı, solfedjio, Azərbaycan ladları fənnləri üzrə sinif jurnalları, ifaçılıq üzrə fərdi təlim alanlar üçün fərdi jurnallar, şagirdlərin şəxsi işləri, şagird gündəlikləri, əmr kitabı, pedaqoji şuranın iclas protokolu, tədris planı, tədris proqramları, yuxarı təşkilatlara verilən hesabatlar, dərş cədvəli, məktəb üzrə tərbiyə işi planı, məktəbdənkənar müəssisələrdə keçiriləcək konsert proqramları repertuarları, cari və perspektiv yaradıcılıq planları, konkurs və yarışlarda iştirak konsepsiyaları, müxtəlif ölkə, mahal və rayonlar üzrə keçirilən incəsənət dekadalarında iştirak üçün seçilmiş musiqi materialları planı və s. sənədlər. Həmin sənədlər musiqi məktəblərində təlim, tərbiyə, təhsil və bədii zövq üzrə inkişaf məsələlərinin vəziyyətini müəyyən dərəcədə əks etdirir.

Musiqi üzrə pedaqoji mövzuda çap olunmuş əsərlər

Musiqi sahəsində biliklər müvafiq kitab və kitabçalarda, müntəxəbat və jurnallarda çap olunur. Musiqi təliminin müasir problemlərini, yeni bəstələnmiş əsərlər məcmuələrini, qabaqcıl musiqi təmayüllü məktəblərin və müəllimlərin iş təcrübəsini, nöqsanlarını, onların aradan qaldırılması yollarını şərh edən kitablar və məqalələr vardır. Elə yazılı mənbələr də var ki, onlar keçmişdə musiqi sahəsindəki təlim, tərbiyə və təhsilin məzmunundan, təşkili formaları

və üsullarından nəzəriyyə və ifaçılıq texnikasından, əsrlər boyu tarixin süzgəcindən süzülüb gələn Azərbaycan muğamlarımızın keçmişindən, bu gündən xəbər verir.

Tərbiyə, təlim və təhsil alanların fəaliyyət məhsulları

Uşaqların, şagirdlərin, tələbələrin fəaliyyətinin məhsulu da musiqi sahəsindəki pedaqoji bilik mənbəyidir. Fəaliyyətin məhsulları müxtəlifdir: musiqi üzrə uşaqların çaldıqları dünya bəstəkarlarının əsərləri, solfedjio oxumaları, xor və vokal oxumaları bir neçə musiqi frazasının bir tonallıqdan, digər tonallığa keçirmək, sekvensiya çalmaq, Azərbaycan xalq havalarında melizmlərdən istifadə qaydalarına əməl etmə, Azərbaycan milli muğamlarımızdan nümunələr ifa etmək, 2 və ya 3 səsli polifonik əsərlər ifa etmək, texnikanı inkişaf etdirmək məqsədilə növbənöv etüdlər ifa etmək, 2 və ya 3 variantlı sonatalar, konsertlər, forte-piano və orkestr üçün solo konsertlər və s. kimi fəaliyyət növlərini nəzərdən keçirərkən şagirdlərin (tələbələrin) bacarıq və qabiliyyətləri barədə, təlim, tərbiyə və təhsilin müvəffəqiyyəti haqqında müəyyən fikir söyləmək olur.

Xalq yaradıcılığı nümunələri

Aşıq sənəti xalq yaradıcılığı nümunəsidir. Bu sənəti özünə peşə sayanlar bunun nə qədər çətin olması ilə yanaşı dinləyiciyə verdiyi böyük zövqün müsbət təsirini xalq toplantılarında, toy şənliklərində, bayram və əyləncələrdə dönə-dönə müşahidə etmişlər. Ta qədimlərdən Azərbaycanda Qarabağın, Ovuz ellərinin el şənlikləri qara zurna, qaval, saz, tar, kamançasız keçinməmiş, xalqın sevinci, kədəri dastanlara çevrilib aşıqlar tərəfindən oxunmuş, ağızdan-ağıza ötürülərək bu günə qədər gəlib çatmışdır.

Təlim, tərbiyə və təhsil haqqında xalq öz fikirlərini, istək və arzularını atalar sözləri və zərb məsəllərdə, nağıl və dastanlarda, bayatı və tapmacalarda, adət və ənənələrdə, rəvayət, lətifə və laylalarda şifahi xalq yaradıcılığının digər növlərində ifadə etmişdir. Bunların çoxu, məsələn: nağıl və laylalar musiqiyə qatılaraq daha da

zənginləşmiş xalqın yaddaşında silinməz dərin izlər buraxaraq yaddaşlarda həkk olunmuşdur. Bunların hamısı tədqiqatçılar üçün, pedaqoji proses iştirakçıları olan müəllimlər, musiqi rəhbərləri və digər tərbiyəçilər üçün zəngin pedaqoji bilik mənbəyidir. Hər kəs bu mənbədən bəhrələnməyə bilər.

Musiqi üzrə seçilmiş nümunələr müxtəlifdir: təlim, tərbiyə, təhsil ilə əlaqədar şagird və tələbələrin ifaçılıq qabiliyyətinin inkişaf problemlərinə həsr olunmuş musiqi məktəbləri, rayon, respublika miqyaslı incəsənət dekadalarında ifa olunan xarici ölkə və ya Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri, həmin problemlərlə əlaqədar radio və televiziya verilişlərində mütəxəssis, bəstəkar, musiqişünas və alimlərin irəli sürdükləri rəy və mülahizələr musiqi-pedaqoji bilik mənbəyi ola bilər.

Dövlət sənədləri

Pedaqoji bilik mənbəyi kimi istifadə olunan dövlət sənədləri bunlardır: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, musiqi təhsili sahəsində dövlət qanunvericiliyinin əsasları, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu, Təhsil Nazirliyinin əmrləri, qərar və sərəncamları və musiqi təhsili ilə əlaqədar digər dövlət və hökumət sənədləri. Azərbaycan Respublikasında təhsil sistemi həmin sənədlər əsasında fəaliyyət göstərir. Dövlət sənədlərinin tələblərini, musiqi təlimi, tərbiyəsi və təhsili qarşısında qoyduğu vəzifələri bu sahə ilə məşğul olan mütəxəssislər də, bəstəkarlar və bu problemləri təsdiq edən şəxslər də bilməlidir.

Pedaqoji bilik mənbələri müxtəlif olduğundan onların öyrənilməsi üsulları da müxtəlifdir.

II. §6. MUSİQİ-PEDAQOJİ TƏDQIQAT ÜSULLARI. MUSİQİ-PEDAQOJİ TƏDQIQATIN MƏRHƏLƏLƏRİ

Həm musiqi, həm pedaqoji, həm metodik səpkili tədqiqatlara xas olan ümumi cəhətlər vardır. Bu cür oxşar cəhətlər musiqi pedaqoji və metodik tədqiqatların mərhələlərində də müşahidə olunur.

Tədqiqatın ilk mərhələsində öyrənilməli problem – mövzu müəyyənləşdirilir və dəqiq ifadə olunur. Tədqiqatın ikinci mərhələsində dəqiqləşdirilmiş mövzunun məqsədi və konkret vəzifələri aydınlaşdırılır. Növbəti mərhələdə mövzu üzərində işin planı tərtib edilir. Plan, adətən, iki istiqamətdə hazırlanır. Birinci istiqamət mövzunun planıdır. Bu planda mövzu bölmələrə və ya hissələrə, yaxud fəsillərə, sonuncular isə paraqraflara və ya bəndlərə ayrılır. İkinci istiqamət: mövzunun planı üzərində aparılacaq iş praqramlaşdırılır, yəni hansı hissəni (bölmə və ya fəslə) necə və hansı müddətə yerinə yetirməyin lazım gəlidiyi göstərilir.

Tədqiqatın dördüncü mərhələsində mövzunun məqsəd və vəzifələrinə uyğun gələn üsullar müəyyənləşdirilir. Növbəti mərhələdə seçilən üsulların köməkliyi ilə elmi faktlar toplanılır.

Altıncı mərhələdə toplanmış faktlar təhlil edilir, qruplaşdırılır, müəyyən nəticələr çıxarılır. Son olaraq, çıxarılan nəticələrin obyektivliyi sınaqdan keçirilir, eksperiment qoyulur, müvafiq qanunauyğunluq üzə çıxarılır və bu əsasda təkliflər verilir. Bununla musiqi-pedaqoji tədqiqat başa çatmış olur. Qeyd etmək lazımdır ki, belə tədqiqat işi musiqi tarixi metodikası, nəzəriyyəsinə aiddir. Tədqiqatın ifaçılıq bölməsi sırf ifa ilə bağlı olur.

Pedaqoji tədqiqat üsulları çoxdur. Onları tədqiqatın mərhələlərinə görə şərti olaraq 4 qrupa ayırmaq olar:

1. Praktiki musiqi-pedaqoji tədqiqat üsulları;
2. Nəzəri musiqi-pedaqoji tədqiqat üsulları;
3. Eksperimental musiqi-pedaqoji tədqiqat üsulları;
4. Musiqi-pedaqoji tədqiqatda riyazi üsullar.

Praktiki musiqi-pedaqoji tədqiqat üsulları:

Praktiki pedaqoji tədqiqat üsulları bilavasitə pedaqoji proseslə bağlı olur və belə adlanır: pedaqoji müşahidə, pedaqoji müsahibə və ya intervü, anketləşdirmə, fəaliyyət məhsullarının öyrənilməsi, pedaqoji sənədlərin öyrənilməsi.

Pedaqoji müşahidə – məqsədyönlü olur, yəni tədqiqatçı pedaqoji hadisələri ümumiyyətlə deyil, müəyyən məqsədlə müşahidə edir. Məqsəd isə müxtəlif ola bilər: musiqi dərsi zamanı müəllim özünü necə idarə edir; yaxud o, şagirdlərin fəallığını necə təmin edir; xor kollektivini necə təşkil edir; intizama necə nail olur və s. Tədqiqatçı

qarşısına qoyduğu məqsədlə əlaqədar faktlar toplayır, onları təhlil edir, qruplaşdırır və müəyyən nəticələr çıxarır.

Pedaqoji müsahibə – Müsahibə zamanı toplanan pedaqoji faktların səbəblərini, hadisələrin törəmə şəraitini, müəyyən olunmuş üsulla Musiqi nümunəsinin uşaq hafizəsində, yaddaşında uzun müddət qalmasını öyrənmək lazım gəldikdə pedaqoji müsahibə üsuluna əl atılır. Belə hallarda tədqiqatçı məktəb rəhbərləri ilə müəllimlər və valideynlərlə, şagird və ya tələbələrlə müsahibə aparır. Pedaqoji müsahibə təsadüfi olmur, planlaşdırılır. Yəni müsahibənin kimlərlə və hansı məqsədlə, hansı şəraitdə keçiriləcəyi, hansı sualların veriləcəyi əvvəlcədən müəyyənləşdirilir.

Anketləşdirmədən musiqi üzrə pedaqoji tədqiqatda da istifadə edilir. Müsahibə və müşahidə yolu ilə bəzən çoxlu məktəbləri, musiqi müəllimlərini və ya valideynləri əhatə etmək tədqiqatçının imkanı xaricində olur. Belə hallarda, yəni başqa şəhər və ya rayonlarda da məsələnin nə yerdə olduğunu öyrənmək üçün anketləşdirmə üsuluna müraciət edilir. Zəruri suallar kağıza yazılır, lent yazıları, vallar, kasset və ya disklər paketə qoyulub müvafiq ünvanlara göndərilir; xahiş edilir ki, suallara öz münasibətlərini bildirsinlər.

Fəaliyyət məhsullarının öyrənilməsi – tədqiqatçı şagirdlərin musiqi sahəsindəki müxtəlif formalı işlərini nəzərdən keçirərkən onların bilik və bacarıqlarının səviyyəsi, qabiliyyətləri barədə, habelə onlara pedaqoji rəhbərliyin vəziyyətinə dair müəyyən məlumat əldə edə bilər.

Pedaqoji sənədlərin öyrənilməsi – məktəbəqədər və məktəbdənkeynar tərbiyə ocaqlarında, təhsil müəssisələrində, musiqi üzrə pedaqoji proseslə məşğul olan digər təşkilat və idarələrdə musiqi təlimi, tərbiyəsi, təhsili məsələlərini əks etdirən sənədlər öyrənilir.

Nəzəri musiqi-pedaqoji tədqiqat üsulları:

Praktik pedaqoji tədqiqat üsulları konkret əməli faktlar səviyyəsində tətbiq edilir. Tədqiqat işin anlayışlar səviyyəsində aparmaq lazım gəldikdə nəzəri pedaqoji tədqiqat üsullarından istifadə olunur. Praktiki üsullar məhdud dairədə, nəzəri üsullar isə geniş dairədə faktları əhatə etmək imkanına malikdir. Çünki anlayış öz məzmununa aid olan bütün obyektləri əhatə edir. Məhz bu səbəbdən də pedaqoji nəzəriyyəyə dərk olunmuş pedaqoji anlayışlarda ümumiləşən pedaqoji təcrübə kimi baxmaq olar. Belə bir zəmində nəzəri pedaqoji tədqiqata tərif vermək mümkündür: metodoloji mənbələri və dövlət sənədlərini müəyyən problem baxımından təhlili əsasında müvafiq nəticələr çıxarılması nəzəri pedaqoji tədqiqatdır.

Nəzəri tədqiqat adətən musiqi pedaqogikasının, habelə təlim, tərbiyə, təhsil və inkişafın köklü problemləri üzrə aparılır. Cəmiyyətdə xalq musiqisinin rolu, musiqi təhsilinin məqsədi şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən amillər və s. problemlər əsasən nəzəri pedaqoji tədqiqat üsullarının köməkliyi ilə öyrənilir. Nəzəri pedaqoji tədqiqatda nisbi fərqlənən 5 üsuldən istifadə olunur: nəzəri təhlil, tərkib, təhlil və tərkibin vəhdəti, induksiya və deduksiya.

Nəzəri təhlil – musiqi-pedaqoji tədqiqatda bəzən müəyyən pedaqoji hadisəni dərinədən dərk etmək üçün onu nəzəri təhlil süzgəcindən keçirmək, fikrən hissələrə və ya əlamətlərə ayırmaq lazım gəlir. Məsələn: musiqi təhsili və ya təlimi anlayışının mahiyyətini açmaq üçün onun əlamətləri ayrı-ayrılıqda sadalanır və səciyyələndirilir.

Nəzəri tərkib – bəzən nəzəri tədqiqat zamanı bir qrup anlayışlar üçün ümumi olan cəhətləri, əlamətləri üzə çıxarmağa ehtiyac yaranır. Belə hallarda nəzəri tərkib üsulundan istifadə olunur. Məsələn, soruşulur: musiqi təlim, tərbiyə və təhsili vasitəsilə bədii zövq tərbiyəsi, əmək tərbiyəsi, əxlaq tərbiyəsi, ideya-siyasi tərbiyə üçün səciyyəvi cəhətlər varmı? Varsa o nədən ibarətdir? Bu cür suallara tutarlı cavab vermək üçün tərkib üsulu kara gəlir.

Təhlil və tərkibin vəhdəti. Musiqi nəzəri pedaqoji tədqiqatda bu üsul nisbətən geniş tətbiq olunur. Bir çox halda tədqiqatçı hər hansı musiqi-pedaqoji anlayışın təhlili, yaxud tərkibi ilə məhdudlaşmır, hər ikisindən ardıcıl şəkildə istifadə edir. Nəticədə tam anlayış formalaşmış olur. Məsələn; musiqi dərsi haqqında tam elmi anlayış yaratmaq məqsədilə tədqiqatçı dərslər hadisəsini əvvəlcədən təhlil edir, yəni onu nəzəri cəhətdən əlamətlərə ayırır, mərhələlərə bölür, sonra onları ümumiləşdirir, tərif formasına salır.

İnduksiya və deduksiyadan pedaqoji tədqiqatda istifadə olunur. Elmi faktların toplanması, həmin faktlar üçün ümumi olan əlamətlərin üzə çıxarılması və bu əsasda ümumi fikrin söylənməsi induksiya, induktiv üsuldur. Bəzən bunun əksi də müşahidə olunur; yəni hər hansı musiqi-pedaqoji anlayışa uyğun gələn faktlar axtarılır, tapılır və həmin anlayışda birləşdirilir.

Eksperimental musiqi-pedaqoji tədqiqat üsulları – musiqi-pedaqoji müşahidədən, anketləşdirmədən və s. üsulların tətbiqindən alınan nəticələrin nə dərəcədə doğru olduğunu yoxlamaq üçün istifadə edilən üsul musiqi-pedaqoji eksperimentdir.

Musiqi üzrə eksperiment qoymaqda məqsəd çox ola bilər. Bu sahə üzrə təlim və ya tərbiyə şəraitinin yararlılıq dərəcəsini yoxlamaq;

təlim üsulunun səmərəliliyini təmin edən şərtlərini müəyyənləşdirmək; musiqi təlim və ya tərbiyəsinin yeni üsulunu sınaqdan keçirmək və s.

Məqsədinə görə musiqi pedaqoji eksperiment 4 növə ayrılır: müəyyənləşdirici eksperiment, yoxlayıcı eksperiment, dəyişdirici eksperiment, çarpazlaşan eksperiment.

Eksperimentin qoyulacağı sinifdə (məktəbdə, universitetdə) vəziyyəti üzə çıxarmaq məqsədi güdən musiqi-pedaqoji təcrübə müəyyənləşdirici eksperiment adlanır.

Nəzərdə tutulan musiqi-pedaqoji ideyanın həyatiliyini, mövqeyini öyrənməyə imkan verən təcrübəyə yoxlayıcı eksperiment deyilir.

Mövcud musiqi pedaqoji vəziyyəti təkmilləşdirmək lazım gələndə dəyişdirici eksperimentdən istifadə olunur.

Mümkün olan amillərin musiqi pedaqoji işə təsiri dərəcəsini öyrənmək lazım gələrsə hər hansını aradan qaldırmaq və alınan nəticənin tam obyektivliyini təmin etmək məqsədilə çarpazlaşan eksperiment tətbiq olunur. Paralel qrup və siniflərdə (bağça və məktəblərdə) aparılan iş tərzlərinin yerləri dəyişdirilir və eksperiment davam etdirilir.

Sadalanən eksperiment növlərinin ardıcıl tətbiq edildiyi pedaqoji tədqiqatlar da vardır.

Musiqi pedaqoji tədqiqatda riyazi üsullar. Musiqi pedaqoji tədqiqatda riyazi üsullar adətən yuxarıda göstərilən üsulların tərkibində tətbiq edilir. Bu zaman 2 əsas məqsəd güdülmür: öyrənilən pedaqoji faktlarda baş verən keyfiyyət dəyişikliklərini dəqiqləşdirmək və həmin faktlar arasındakı kəmiyyət asılılığını təyin etmək.

Nəticə etibarilə riyazi üsullar pedaqoji qanunauyğunluqların elmi cəhətdən dəqiq ifadə olunmasına şərait yaradır, tədqiqatın elmi səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edir.

Musiqi pedaqoji tədqiqatda istifadəsi faydalı olan riyazi üsullar çoxdur: orta riyazi göstəricilərin hesablanması koefisientinin tapılması və s. Lakin musiqi pedaqoji problemlərin öyrənilməsində daha geniş istifadə edilən sadə riyazi üsullar bunlardır: qeydəalma, nizamlama və qiymətləndirmə.

Qeydəalma – toplanan musiqi pedaqoji faktlardan neçəsində axtarılan əlamətin olduğunu və neçəsində olmadığını müəyyənləşdirmək prosesidir. Kvartal, rüb ərzində qrup uşaqlarından və ya sinifdəki şagirdlərdən dərəcə müntəzəm davam edənlərin və dərəcə buraxanların

miqdarını qeydə almaq, habelə onların mənimsəmə səviyyəsini müəyyənləşdirmək buna misal ola bilər.

Nizamlama – toplanmış faktların müəyyən göstərici üzrə ardıcıl düzəlməsi prosesidir. Bu üsulun tətbiqində 2 cəhət gözlənilir:

Faktın eyni əlamət üzrə sıralanması;

Faktların sıralanmasında həmin əlamətin tədricən gücləndiyinin və ya zəiflədiyinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat aparılan qrup və ya sınıfdə əvvəlcə məşğələyə və ya dərsə müntəzəm davam edən şagirdlərin, sonra bir dərs buraxanların, bunlardan sonra 2 dərs, 3 dərs və s. miqdarda dərs buraxanların sayı qeyd edilir. Sonda nəticə çıxarılır.

Qiymətləndirmə – musiqi pedaqoji faktların ayrı-ayrı əlamətlərini rəqəm göstəriciləri ilə əvəz etməyə imkan verir. Musiqi pedaqoji faktların müvafiq əlamətləri rəqəm göstəriciləri ilə ifadə olunduqda diqqətdən yayına biləcək qanunauyğunluğu tapmaq asanlaşır. Məsələn: deyək ki, məktəbdə şagirdlərə öyrədiləcək bu və ya digər mahnının repertuara daxil edib-etməməyi öyrənmək istəyirik. Bu məqsədlə şagirdlər arasında sorğu aparılır. Şagirdlər mümkün olan aşağıdakı cavablardan birini seçir:

Mahnı mənim xoşuma gəldi; mahnı o qədər də xoşuma gəlmədi, mahnı heç xoşuma gəlmədi.

Sonra hər cavaba qiymət yazılır (məsələn: birinci halda – 5, ikinci halda – 3, üçüncü halda – 1). Arxasınca hesablama aparılır: repertuara daxil olacaq musiqi nümunələrinin seçilməsində şagirdlərin iştirakının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin riyazi ifadəsi tapılır.

II. §7. ESTETİK TƏRBIYƏ

Estetika bir elm kimi tərbiyədə, ictimai həyatda, insan fəaliyyətində hadisələrin inkişafının estetik mahiyyət və qanunauyğunluqlarını öyrənir. «Estetika» yunan sözü olub «estezis» (duyulan, hiss edilən, qavranılan) sözündən götürülmüşdür. Estetikanın tarixi qədimdir. Elm adı kimi bu sözü ilk dəfə alman incəsənət nəzəriyyəçisi Aleksandr Qotlub Baumqarten (1714-1762) özünün 1750-ci ildə nəşr etdirdiyi «Estetika» əsərində işləmişdir. O vaxtdan «Estetika» elminin bir sahəsi adlandırılmışdır. Cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı onun da məzmun və istiqaməti dəyişmişdir. Xalq incilərində bu tərbiyə özünə xüsusi səhifələr ayırmışdır. «Gözəllik ondur, doqquzu dondur», «Gözəllik insanın bəzəyidir».

Estetika insan mənəviyyatını ülviləşdirir və əxlaqi şüurun inkişafına güclü təsir edir. İnsanın estetik şüurunun ən mühüm ünsürü bədii-estetik qavramadır.

Estetik qavrayış xarici aləmi müşahidə etməyin xüsusi bir növüdür. Estetik qavramada görmə və eşitmə orqanlarının rolu böyükdür. Məsələn, insan aydın-səmimiliyi, gül-çiçəklili çəmənliyi, günəşin şüalarını, təbiətə yaraşlıq verən cüyürü, ceyranı müşahidə etdikdə ruhən yüksəlir.

Estetik təsirlərin qüvvə və dərinliyi bədii-estetik ideal və zövqlərin formalaşdırılmasından asılıdır. Bədii-estetik duyğu insanın estetik hissiyyatını oyadır, hadisələrdə gerçəkliyə çevrilir.

Bunun əsasında bədii-estetik hadisələrin tam öyrənilməsi və mənimsənilməsi həyata keçirilir. Estetik qavrama mədəniyyəti estetik hissiyatın inkişafına kömək edir.

Estetik hiss insanın gerçəklikdəki estetik hadisələrə və ya incəsənətə dəyərli münasibətindən doğan subyektiv həyəcanlı vəziyyətdir. Estetik hadisənin ideyadərketmə vəziyyətindən törəyən estetik hiss, estetik təəssürat (duyğu) doğurur. Estetik təəssürat mənəvi-estetik tələblərin meydana çıxmasına və inkişafına kömək edir.

Estetik şüura estetik ideyalar, nəzəriyyələr, görüşlər, insanlar tərəfindən dərk olunan gerçəkliyə və incəsənətə estetik münasibət daxildir. Estetik şüurun mərkəzi halqası təbiətdə, cəmiyyətdə, insanda və incəsənət sahəsində nöqsansız gözəllik barədə təsəvvür edilən estetik idealdır.

Estetik şüur estetik hisslə vəhdətdə əsərləri, hadisələri, gerçəkliyi və sənəti, bədii-estetik ideal nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirmək qabiliyyəti olan estetik zövq doğurur. Bədii-estetik zövq əsl gözəlliyi və Çirkinliyi, faciəliyi və komikliyi görmək və dərindən hiss etməyi bacarmaqdır. Bunun əsasında estetik mühakimə qabiliyyəti inkişaf edir. İnsanın estetik şüuru onun bilavasitə sosial gözəlliklə, təbiətlə, incəsənətlə ünsiyyətdə, habelə fəal yaradıcılıq fəaliyyətində formalaşır.

Estetik şüurun başlıca funksiyası incəsənətin, ictimai həyatın, fəaliyyətin, ideyaların, münasibətlərin, əməyin, təbiətin estetik mahiyyətlərini açmaqdan ibarətdir. Vətənin gözəlliklərini hiss etmədən ona sevgi mümkün deyildir. İdeyaların təmizliyinə və məqsədyönlüyinə inanmadan onun uğrunda mətanətlə mübarizə aparmaq mənasızdır. İncəsənət formasında təcəssüm olunan estetik ictimai şüur şəxsiyyətin subyektiv dünyasına böyük təsir göstərir. İncəsənətin başlıca tərbiyəvi funksiyası adamları ictimai-faydalı

fəaliyyətə həvəsləndirməkdən, inamı möhkəmləndirməkdən, onu yerinə yetirməyə mane olanlara qarşı mübarizəyə sövq etməkdən ibarətdir.

Böyüməkdə olan gənc nəslin bədii estetik cəhətdən maariflənməsini həyata keçirmək incəsənətin mühüm vəzifəsidir. Bədii əsərlərdən böyük təsir alan uşaq onları mənimsəyərək öz yaradıcılıq fəaliyyətində həyata keçirir. Uşaqların həyatı münasibətlər təcrübəsini zənginləşdirən incəsənət və uşaq bədii öz-fəaliyyəti onların özünüifadə və özünütəsdiq etməyin ən yaxşı vasitəsidir. İncəsənət uşaqlarda bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək kimi çox mühüm vəzifəni yerinə yetirir. Bunlar təhsildə, əməkdə, oyunlarda geniş istifadə olunurlar.

Estetik şüur pedaqoji prosesdə təşkeledici pedaqoji funksiyanı da yerinə yetirir. O, məktəbliləri birlikdə və əməkdə mütəşəkkilliyə və intizama həvəsləndirir.

Estetik tərbiyənin məzmunu, vəzifələri və sistemi. Estetik tərbiyə həyatda və incəsənətdə gözəlliyi, məzəliliyi, eybəcərliyi qavramaq, hiss etmək, qiymətləndirmək, «gözəllik qanunu ilə» yaşamaq və yaratmaq qabiliyyətli, yaradıcı, fəal şəxsiyyət formalaşdırmağın məqsədyönlü prosesidir. Estetik tərbiyə uşağın estetik inkişafını da nəzərdə tutur. Estetik tərbiyə və uşağın inkişafı estetik tərbiyə sisteminin köməyi ilə həyata keçirilir. Onun özəyini incəsənət vasitələri ilə təsir təşkil edir. Bunun əsasında məktəblilərin bədii tərbiyəsi, təhsili və inkişafı həyata keçirilir.

Məktəblərdə estetik tərbiyənin mahiyyəti və məzmunu barədə anlayışa malik olmaq üçün qarşıda duran vəzifələri bilmək lazımdır. Bu vəzifələr aşağıdakılardır:

1) Şagirdlərdə estetik hisslərin yaradılmasına kömək etmək, onlarda həyata estetik münasibət formalaşdırmaq;

2) Uşaqlarda gözəlliklərin qavranılması və başa düşülməsi ilə yaranan estetik hissi, bədii zövqü, mühakiməni və görüşləri bərqərar etdirmək;

3) Məktəblilərdə şəxsi və ictimai həyata gözəlliyi şüurlu surətdə daxil etmək bacarıq və vərdişlərini tərbiyə etmək;

4) Uşaqlarda fərdi və kollektiv bədii yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirmək.

Estetik tərbiyə ilk növbədə ailədə həyata keçirilir. Uşağın yerini səliqə ilə yığışdırmağa alışdırılması, təmiz və səliqəli geyinməyə təhrik

edilməsi, əşyalarını zövqlə yerləşdirilməsinə əməl olunması ailənin öhdəsinə düşən ən mühüm vəzifələrdəndir. Kiçik yaşda kuklanın paltarını «çirklənib», - deyə dəyişməsi, saçını sığallaması, ona «laylay» deməsi – əlbəttə ki, valideynin aşılacağı estetik hisslərdən doğur.

Uşaq böyüyür bağçaya gedir. Evdən çıxarkən ayaqqabısının bağını səliqə ilə bağlamağa çalışması, sevdiyi paltarı geyinmək istəməsi, paltarının əzilməsindən narahat olması ona aşılana estetik tərbiyənin gücüdür; bağçada çəkdiyi şəkilləri zövqlə bəzəməsi, güllərə su səpməsi, yatağını səliqə ilə yığışdırması tərbiyəçilərin estetik duyumunun nəticəsidir.

Şagird məktəbə gəlir. Məktəb onun üçün yeni bir dünya olur. Sınıfın təmizliyi, partada əyləşərkən onun tozunun silinməsi, lövhənin təmiz saxlanması, kirli ayaqqabı ilə sinfə daxil olmaqdan çəkinməsi kimi hisslər müəllimlər tərəfindən şagirdlərdə yaradılan estetik tərbiyədir.

Estetik tərbiyə sisteminin təşkilinin bir sıra prinsipləri vardır. Onlardan biri estetik tərbiyənin və bədii təhsilin ümumi xarakter daşmasıdır. Bu həm yaşlılara, həm də uşaqlara xasdır.

1) Estetik tərbiyə sisteminin təşkili, həm də bütün tərbiyə işinə kompleks yanaşmağa əsaslanır. Estetik tərbiyə sisteminin təşkilinin bir prinsipi də uşaqların bədii və ümumi psixi inkişafının vəhdətdə olmasıdır;

2) Estetik tərbiyənin təsirliliyi bir başa uşaqların bədii fəaliyyəti və öz fəaliyyəti prinsipinə əməl olunmasından asılıdır;

3) Estetik tərbiyə sisteminin təşkili prinsiplərindən biri də uşaq həyatına estetik yanaşmaqdır. Bu prinsip məktəblilərin münasibətələrinin, fəaliyyətlərinin, ünsiyyətlərinin, onlara sevinc gətirən gözəllik qanunları ilə təşkil olunmasını tələb edir;

4) Estetik tərbiyə sisteminin təşkilinin mühüm prinsiplərindən biri də onun uşaqların yaş, psixoloji, pedaqoji xüsusiyyətləri əsasında qurulmasıdır;

5) Estetik tərbiyə sistemində əmək də mühüm rol oynayır. Belə ki, radikal iqtisadi islahatlar şəraitində adamların getdikcə yüksələn estetik tələbləri və zövqlərini nəzərə almamaq qeyri-mümkündür. Estetik tələblərə cavab verməyən əşyalara fəal münasibət duyulmur.

Müasir qərb pedaqoji ədəbiyyatında estetik tərbiyənin bir sıra konsepsiyaları geniş yayılmışdır. Onlardan biri incəsənət sahəsində uşaqların formal abstrakt (müərrəd) təfəkkürünün təlim edilməsidir. O rəssamlıqda yayılmış abstraktonizmin müxtəlif istiqamətləri və

syurealizmlə (20-cı əsr burjua ədəbiyyatı və incəsənətində ifrat formalizm cərəyanlarından birinin adıdır) sıx bağlıdır. Onlar dünyanı olduğu kimi təsvir və tərənnüm etməyi rədd edirlər.

Konsepsiyalardan biri də öz-özünə meydana gələn bədii-estetik təzahür ideyasıdır. Bu ideya uşaqların azad tərbiyəsi nəzəriyyəsi ilə sıx bağlıdır. Bu cərəyanın tərəfdarları (H.Rid, U.Honenfeld) uşaqların məqsədyönlü və sistemli estetik tərbiyəsini rədd edirlər.

Üçüncü utilitar (əməli) praktik estetik inkişaf konsepsiyasıdır (C. Dyuni, Ç.Krou (ABS), O.Quinter (Almaniya). Onların fikrincə, belə inkişaf insan təbiətinin qeyri-məhdud imkanlarına arxalanır. Sənayecə inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində (Yaponiyada, Almaniya, Belçikada) bu konsepsiyadan geniş istifadə olunur.

Dördüncü dini-estetik tərbiyə nəzəriyyəsidir (Y.Mariten, A.Brunner, İ.Home). Bu nəzəriyyə incəsənətdən dini hissləri oyatmaq üçün istifadə etməyə əsaslanır.

Uşaqların estetik tərbiyəsi və inkişafını əks etdirən bu konsepsiyaların əsas sosial mənası onları öz ölkələrinin ictimai şüurunun mənəvi dəyərlərinə uyğunlaşdırmaqdan ibarətdir.

Məktəblərimizdə estetik tərbiyənin qarşısında duran **məqsəd**, uşaqlarda sağlam bədii zövq inkişaf etdirməkdən, gözəlliyin mahiyyətini onlara aydınlaşdırmaqdan və bu gözəlliyə məhəbbət hissini aşılamaqdan ibarətdir.

Məktəbdə estetik tərbiyə birinci növbədə dərstdə ayrı-ayrı fənlərin tədrisi prosesində və sinifdənkənar vaxtlarda həyata keçirilir. Bu prosesdə coğrafiya, riyaziyyat, insan və cəmiyyət, tarix, biologiya, bədən tərbiyəsi fənlərinin əvəzsiz rolu vardır. Bunlar sırasında ədəbiyyat, musiqi, təsviri incəsənət fənlərini xüsusi qeyd etmək olar. Bu fənlər məktəblilərin hərtərəfli inkişafında və əxlaqi-estetik tərbiyəsində mühüm rol oynayırlar.

Bəzi pedaqoqlar məktəblilərdə estetik tərbiyəni daha da təkmilləşdirməyin mühüm istiqamətini fənlərin tədrisində estetik-emosional vəziyyət yaratmaqda fənnin xüsusiyyətindən asılı olaraq estetik hiss, zövq, fəaliyyət və idealın vəhdətinə nail olmaqda, sistemli kurslar və fakültativ məşğələləri genişləndirməkdə görürlər.

Bədii əsərlərin öyrənilməsi ədəbiyyat dərslərində həyata keçirilir. Onlar şagirdlərə təbiət gözəlliklərini, insan fəaliyyəti və mənəviyyətinə aid gözəllikləri və incəsənətə aid gözəllikləri dərk etməkdə qüdrətli vasitədir. Bədii əsərlər insanların arzu və iradəsini, hiss və fikirlərini ümumiləşdirir, onlara sevinc və fərəh bəxş edir.

Məlumdur ki, hər hansı bir bədii əsər yazığının həyata, insanlara münasibətini, onun ülvi idealını əks etdirir. Yazığının bu idealları sənət əsərlərində müxtəlif formalarda təsvir olunur. Əsərin ideya-məzmunu dəqiq təhlil edildikdə onu daha aydın dərk etmə imkanı əldə edilir. Bədii əsərlərin estetik əhəmiyyətini şagirdlərə çatdırmaq üçün ön planda verilən və müəllifin həyat idealını bilavasitə əks etdirən lövhələrin həmçinin geniş təbiət təsvirlərinin yaxşı izah edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

V.A.Sxomlinski yazırdı ki, «İnsan ona görə insan olmuşdur ki, səmanın dərinliyini, ulduzların sayrışmasını, axşam şəfəqinin çəhrayı rəngini ucsuz-bucaqsız çöllərin şəffaf tülünü, küləkli gündüz ərəfəsində qıp-qırmızı qürubu, novruzgülünün zərif saplağını və mavi zənciçiyəyini görüb heyran qalmış və yeni gözəllik yaratmaq üçün yer üzünü gəzmişdir».

Estetik tərbiyənin qiymətli vasitələrindən olan **musiqi** insanda nəcib, səmimi duyğular yaradır. Musiqi dərslərində uşaqlara ülvi hisslər aşılır, onları mənəvi cəhətdən yüksəldir, şirin xəyallara aparır. Azərbaycanın dahi şairi Nizami Gəncəvi demişdir ki, «...musiqi ictimai tərbiyə xarakteri daşmalı, öz ahəngi ilə insan qəlbinin tellərinə toxunmalı, insanlarda nəcib duyğular oyatmalıdır!»

Musiqi mədəniyyət deməkdir. O, insanın dərin hiss və düşüncələrini vətənə sədaqətlə xidmət etməyin yüksək ideyalarını ifadə edir və musiqinin sözlə oxunan digər böyük janrlarını (solo, duet, vokal-suita, aratoriya, opera və s.) asanlıqla qavramaq işində məktəblilərə böyük kömək göstərir. Şagirdlərdə musiqiyə coşğun həvəs oyatmaq və onlara dərin estetik zövq aşılamaq musiqi dərslərinin maraqlı və müvəffəqiyyətli tədrisindən asılıdır.

Məktəblilərin estetik tərbiyəsində əmək dərslərinin də böyük rolu vardır. Əmək şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına, o cümlədən estetik baxışlarına çox mühüm təsir göstərir. Fərdi qabiliyyət və təşəbbüs tələb edən əmək insanı daha da yüksəldir. Maddi maraqla doğuran əmək isə insanın, cəmiyyətin inkişafında böyük qüvvədir. İ.İ.Russo da əməyi sevinc, yüksək həzz gətirən mənbə sayırdı.

Estetik tərbiyə üzrə keçirilən sinifdən xaric işlərin ən mühüm formalarından biri yaradıcılıq və incəsənət dərnəkləridir. Buraya rəqs, dram, ədəbiyyat, xor, rəsm, tikş və s. dərnəkləri daxildir.

Bədii yaradıcılıq və incəsənət dərnəkləri böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Bu dərnəklər şagirdlərin təsviri yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək məqsədilə rəsm əsərlərinin

müzakirəsini keçirir, təsviri incəsənət əsərləri haqqında mülahizələr aparır, rəssamların həyat və yaradıcılıqlarını öyrənir, rəsm əsərlərinin sərgisini təşkil edir, rəsm sənəti üzrə bilik və bacarıqlarla onları silahlandırır.

Rəqs uşaqların ən çox sevdiyi incəsənət növüdür. Əyləncəli tədbirlərdə, bayram və şənliklərdə uşaqlar böyük həvəslə çıxış edirlər. Rəqs uşaqlarda sevinc hissi yaradır.

Teatr və kino tamaşalarının mahiyyətinin dərk olunması üçün qabaqcadan hazırlıq işləri aparılır. Şagirdlər tamaşa edəcəkləri kino və dram haqqında biliklərlə silahlandırılır, sonra tamaşa və filmə kollektiv baxış təşkil edilir. Tamaşadan sonra müzakirə keçirilir. Müzakirə zamanı müəllim onların diqqətini estetik məna kəsb edən məsələyə yönəldir və mülahizələrini də bu istiqamətdə qurur.

Estetik tərbiyə məişətimizin bütün sahələrinə daxil olmuşdur. Belə ki, gözəlliklərin dərk olunması, şagirdlər tərəfindən düzgün qiymətləndirilməsinin formalaşması müəllimlərimizin üzərinə düşən ümdə vəzifələrdəndir.

Musiqinin insan həyatında rolu

Musiqi incəsənəti insan hisslərinə təsir etmək, onu düşündürmək xarici aləmi dərk etmək kimi keyfiyyətlərə malikdir. Musiqi də bədii ədəbiyyat, teatr, rəsm əsərləri kimi sosial tərəqqinin inkişafında böyük rol oynayır. Məktəbəqədər dövrdə uşaqlar ətraf aləm, gözəlliklərlə dolu füsunkar vətənimiz, qayğıkeş, qonaqpərvər xalqımız haqqında müəyyən biliklərə yiyələnməklə yanaşı bütün bunların əlvan çalarlı musiqimizdə vəsf edilməsi ilə tanış olurlar.

Musiqinin insan mənəviyyatına böyük təsirini necə izah etmək olar?

Ən əvvəl **musiqinin** ecazkar qüvvəsi ondadır ki, o insanın müxtəlif anlardakı **1) hisslərinə təsvir etmək bacarığına malikdir.** Musiqi insanı bütün həyatı boyu izləyir. Xalqın həyatı, sevinci, qəmi musiqidə əks oluna bilər. Sevincli anlar, xoş xatirələr, təbiətin bahar çağını vəsf edən nəğmələr – təntənəli və şən xarakterli musiqidə öz əksini tapır. Ordu nəğmələri – dəqiq ritimli, nikbin xarakterli marş, körpəsini yatırarkən ananın oxuduğu nəğmə isə həzin laylay olur.

D.D.Şostakoviç musiqinin insan həyatında böyük və əvəzolunmaz rolunu qeyd edərək yazırdı: «Qəmli və sevincli

çağlarında, iş görərkən, dincələrkən – musiqi həmişə insanlardır. Musiqi tam bütünlüyü ilə insan həyatına elə daxil olmuşdur ki, onu insanlar nəfəs aldıqları hava kimi qəbul edir. Musiqi olmasaydı bu dünya nə qədər darıxdırıcı, nə qədər mənasız olardı.»

İnsan hissələrinin sevinc və kədərinin bölüşdürülməsi baxımından da musiqi əvəzolunmazdır. Qərribə burasındadır ki, musiqi əsəri bir insan tərəfindən yaradılmasına baxmayaraq başqa bir qəlbə də öz əksini tapa bilir.

Mixayıl İvanoviç Qlinka demişdir: «Təbiəti duymayan, musiqidən zövq almayan adamlar yoxsuldurlar. Çünki onlar gözəl dəqiqələrin heç bir təhsillə duyulması mümkün olmayan ən böyük zövqdən məhrumdurlar.»

2) Musiqinin ikinci əsas xüsusiyyəti Azərbaycan bəstəkarı F.Əmirovun dediyi kimi musiqi əsərinin özünəməxsus «Musiqi dilidir». Bəstəkar ətraf mühiti, ona öz münasibətini musiqi dili ilə – əsərin özünəməxsus ritmi, melodiyası, harmoniyası ilə izah etməyə çalışır.

Bir musiqi əsəri bütün dinləyicilərə eyni cür təsir edə bilirmi? Əlbəttə yox! Bu da musiqinin əsas cəhətidir.

Hər bir dinləyicinin sevdiyi bəstəkar, musiqi janrı, seçdiyi musiqi nömrələri vardır. Oxumağı, yazmağı, rəsm çəkməyi öyrəndiyimiz kimi musiqini qiymətləndirməyi, onu dinləməyi, mövzular arasındakı kontrastlığı, musiqidə təsvir olunan xeyir və şər qüvvələrin mübarizəsini və nəhayət hansının qalib gələcəyini başa düşməyi, anlamağı da bacarmaq lazımdır. Musiqini qiymətləndirmək, musiqisiz yaşamağın mümkün olmadığını dərk etmək, onun incəliklərinə qədər müdaxilə etməklə həssas, bədii zövqlü şəxsiyyət tərbiyə etmək mümkündür.

Musiqi təlim tərbiyəsi haqqında XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış musiqişünas alim E.Yak-Dalkroz olmuşdur. Onun musiqi tərbiyəsi metodikasına görə şagirdlərə öyrədilən əsas hərəkətlər, inkişafetdirici təmrinlər, mümarisələr, musiqi qabiliyyəti, yaddaş, diqqət, ritmi hiss etmə bacarığına istinad olunmaqla həyata keçirilmişdir. Bu metodika fiziologiya, psixologiya və musiqişünaslıq sahəsində əldə olunmuş elmi yeniliklər, fakt və qanunauyğunluqlar nəzərə alınmaqla şagirdlərə təsir etmək, onu ruhən zənginləşdirərək qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün müntəzəm, ardıcıl, sistematik təlimdir.

Musiqinin insan orqanizminə müsbət təsiri alimlər tərəfindən sübuta yetirilmişdir. Bu haqda İ.M.Seçenov «Baş beyinin refleksləri»

adlı əsərində musiqi ilə insan əzələləri arasında sıx əlaqənin olduğunu qeyd etmişdir.

Hər hansı bir hiss və ya əhval-ruhiyyə öz-özündən yaranmır. Onların mənbəyinin həyat olduğunu desək yanılmırıq. Vəziyyətdən asılı olaraq biz kədərlənirik, şadlanırıq, qüssələnirik və ya sevinirik. Musiqi isə bu hissələri ifadə edir. Deməli, musiqi gerçəkliyi əks etdirir.

Musiqi təlim və tərbiyəsi sistemi mütəxəssis pedaqoqlar, psixoloqlar və musiqişünaslar tərəfindən öyrənilmiş, araşdırılmış, tədqiq edilmişdir. Bu sahə üzrə O.Rəcəbov, Y.Kərimov, S.Quliyev, V.Xəlilov, O.Zülfüqarov, R.Şəfəq tədqiqat işləri aparmışlar.

II. §8. MUSIQI TƏRBIYƏSİ

İncəsənətin başqa növləri kimi musiqi də ətraf aləmi əks etdirir, insanlar və həyat barədə söhbət açır, lakin öz dili – musiqi dili ilə. Azərbaycan musiqisi çoxəsirlik tarixə malik olduğundan xalqımızın tarix boyu sevdiyi mahnılar, rəqslər, onun həyatı, əməyi və məişəti ilə bağlı olmuşdur. Bu mənada istər xalq musiqisi, istərsə də bəstəkarlar tərəfindən yaradılmış musiqi əsərləri Azərbaycan xalqının mənəvi sərvətinin qiymətli tərkib hissəsidir. Azərbaycan musiqisi öz milli zəmini üzərində yüksəlmiş, qabaqcıl dünya mədəniyyətinin ən gözəl ənənələrindən bu və ya digər, dərəcədə bəhrələnmiş, daha da inkişaf edərək müasir şəklini almışdır. O, öz incəliyi ilə dünyanın mütərəqqi musiqi mədəniyyəti xəzinəsini də zənginləşdirmişdir.

Azərbaycan musiqisi bayramlarda şənliklərdə və eləcə də qəmli, kədərli vaxtlarda xalqın mənəvi dayağı olmuşdur. Milli musiqi nümunələrində xalqın yüksək mədəniyyəti, onun arzu və istəkləri, ümidi, gələcəyə inamı, əhval-ruhiyyəsi təənnüm edilir.

Belə zəngin tərbiyəvi imkanlara malik olan Azərbaycan musiqisi sözsüz ki, yetişməklə olan gənc nəsldə gözəl hissələr yaradır, onlara nəcib mənəvi keyfiyyətlər aşılrayır, nəticə etibarını ilə insanlarda bədii zövqün təşəkkül tapıb formalaşmasına imkan verir. Yüksək ideyalı, gözəl musiqiyə məhəbbət və marağın inkişaf etdirilməsi əsl sənəti saxta, qondarma musiqi əsərlərindən ayıra bilmək bacarığının gücləndirilməsi, həyatda bayağılığı, ideyasızlığı və zövqsüzlüyü müəyyənləşdirməyə şərait yaradır.

Yeniyyətlər gerçəkliyin bu və ya digər dərəcədə hadisələrin musiqi əsərlərində necə əks olunduğunu gördükdə onların gözəllik haqqında təsəvvürləri təkmilləşir, onlarda musiqinin məzmununa uyğun hiss, həyəcan, emosiya yaranır; musiqi nüansları və onun sözləri arasındakı əlaqə, birlik tutuşdurulur, estetik duyum və bədii zövq formalaşır.

Musiqini qiymətləndirmək, hər hansı bir şəxsin özünün emosional – fərdi cəhətdən təkrar olunmazlığına baxmayaraq, insanın estetik, siyasi, fəlsəfi baxışları ilə əlaqədardır. Beləliklə, onlar ictimai mənafe ilə bəhəm insanların ictimai münasibətlərinin bütün müxtəlifliyi ilə bağlı şəkildə təzahür edir.

Aydındır ki, bütün insanların ətraf aləm və onun hadisələrinə, olan baxışları heç də eyni deyildir. Şübhəsiz, burada estetik tərbiyə də müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Musiqi, bir tərəfdən mürəkkəb insani hissləri, duyğu, emosiyaları tərənnüm etmək üçün gözəl bir vasitədirsə, digər tərəfdən dinləyici təfəkküründə həmin hissləri canlandırmaq, ifadələşdirmək, insanlarda təsir oyatmaqdan ötrü mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Görkəmli Azərbaycan bəstəkarı S.Rüstəmovun dediyi kimi, «...musiqi insan qəlbinin dilidir. Bu, əhval-ruhiyyələr, hissiyyatlar aləmidir; bu, səslərdə həyatı hisslərin təsviridir».

Həqiqətən, musiqi incəsənətin qeyri-adi janrıdır. Onun üçün dil maneələri yoxdur, ona tərcüməçilər lazım deyil. Biz Bethoven, Bax, Motsart, Şopen, Qlinka, Çaykovski, Hacıbəyov, Qarayev, Əmirov, Quliyev, Məlikovun əsərlərini dinlədikcə dünəni düşünür, bu günün, sabahın, gələcəyin eşqi ilə yaşayırıq.

Uşaqlarla aparılan tərbiyə işi əsasən kiçik yaşlardan başlanılır. Bu işin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəlməkdən ötrü Azərbaycan və ya xarici ölkə bəstəkarlarının musiqilərindən istifadə etməklə repertuarın düzgün seçilməsinə fikir verilməlidir.

Uşaqlıq ən sevincli, ən qayğısız, ən çılğın dövr olduğundan onlarla təlim-tərbiyə zamanı pedaqoji və psixoloji prinsiplər gözlənilməli, öyrədiləcək material əvvəlcədən düşünülmüş, planlaşdırılmış sistem üzrə aşılmalıdır.

Tərbiyə işinin təməli ailədə və məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində qoyulur. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində uşaqlarla keçirilən müxtəlif növ oyunlar, əyləncələr - ancaq bir məqsədə xidmət etməlidir. Bu da mahnı, oyun və əyləncələrdə verilmiş məzmunun (vətənpərvərlik, düzlük, doğruluq, sadəlik, sədaqət, mərdlik,

dözümlülük, dəyanət, valideyn və dostlara məhəbbət) musiqi vasitəsilə uşaqların yaddaşlarında daimi həkk olunmasına xidmət etməlidir.

Mahnılardan mus:O.Zülfüqarovun, söz:H.Hüseynzadənin «Anamı incitmirəm»; mus:A.Rzayevanın, söz:İ.Soltanın «Yaxşı otur, yaxşı dur!»; mus:N.Məlikməmmədovun, söz:C.Cavadın «Təmizlik»; mus: O.Zülfüqarovun, söz:T.Elçinin «Gözəl Vətən»; mus:O.Rəcəbovun, söz: Ə.Ağayevin «Ana»; mus:O.Zülfüqarovun, söz:H.Hüseynlinin «Dəcəllik etmirəm»; mus:O.Rəcəbovun, söz:Ə.Ağayevin «Sərhədçilər marşı»; mus: C.Quliyevin, söz:Ə.Kaminin «Əsgər marşı»; mus:R.Mustafayevin, söz: T.Mütəllibovun «Qəhrəmanlar»; mus:M.Mİrzəyevin, söz:H.Ziyanın «Bizim nəsilər»; mus:N.Məlikməmmədovun, söz:Y.Həsənbəyin «Bakı»; mus:R.Şəfqin, söz:İ.Tapdığı «Dünyamızın anası»; mus: O.Zülfüqarovun, söz:H.Ziyanın «Əzizsən, Vətən»; **musiqili oyunlardan** – Azərbaycan xalq mahnısı «Kim güclüdür»; «Kəndiri çək»; «Bayraqlarla yürüş»; mus: Qnesin «Zirək»; mus: K.Çerninin «Hərəkətli etüd»; mus: F.Əmirovun «Marş»; mus: S.Axundovanın «Neftçilər»; mus: S.Ələskərovun, söz:C.Cavadın «Ölməz sərkərdə»; mus:T.Bakıxanovun, söz: T.Mütəllibovun «Qoruyaq körpələri»; mus:O.Zülfüqarovun, söz: C.Cavadın «Minnətdar ol sən»; mus: A,Rzayevanın, söz:C. Məmmədovun «Dostluq qatarı»; mus:O.Rəcəbovun, söz: M.İsmayılın «Dünya bizim evimizdir» və s.

Şəxsiyyətin motivasiya - tələbat sahəsinin, maraq və meyllərinin xüsusiyyətlərinin formalaşması imkanları yenidənqurma və sürətləndirmə stratejiyası baxımından bir daha nəzərdən keçirilir. Məlum olduğu kimi, xarakter fəaliyyətdə formalaşır və bu formalaşma öz-özünə deyil, tərbiyə nəticəsində mümkündür.

Xarakter tərbiyəsi ilə uşaqlarla məktəbəqədər yaş dövründən məşğul olmaq lazımdır. 6-7 yaş dövründə xarakter əlamətləri çoxcəhətli münasibətlərdə təzahür edir. Ona görə musiqi rəhbəri həmin yaşda olan uşaqları səciyyələndirərkən onların musiqiyə, rəqsə, ətraf mühitə, əməyə, yoldaşlarına, özündən böyüklərə və həmçinin özlərinə münasibəti zamanı aşkara çıxan xarakter əlamətlərini müşahidə etməli və dərinləndirən öyrənməlidir.

Xarakter insanın fərdi psixi xassələrindən ən mühümü olub, sözün geniş mənasında varlıqla qarşılıqlı münasibətdə yaranmış ən əsas, ən tipik və davamlı psixi xüsusiyyətlərin vəhdətindən ibarətdir.

Təcrübə göstərir ki, musiqi rəhbəri böyük qruplarda musiqi məşğələlərinin keçirilməsi işinə planlaşdırmadan başlamalıdır. Başqa sözlə, onlar məşğələnin planını əvvəlcədən tərtib etməli, seçdikləri musiqi nümunələrinin uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə və qavrama qabiliyyətlərinə uyğun olduğunu müəyyənləşdirdikdən sonra iş planına daxil etməlidir.

5-6 yaşlı uşaqlar digər yaşlara nisbətən daha həssas olurlar. Onlar bütün varlıqları ilə tərbiyəçiyə inanır, etibar edirlər. Musiqi müəlliminin səsinin tonu, oxuma tərzı, rəqs elementlərinin nümayişi, musiqi alətlərindəki ifasını çox diqqətlə izləyirlər.

Bəzi uşaqların musiqi tərbiyəsinin qeyri-mütənasib inkişaf etməsinin səbəblərindən biri bağça ilə uşağın ailəsi arasındakı zəif əlaqədir. Müşahidələr göstərir ki, belə hallarda uşaq iki bir-birinə zidd olan psixoloji iqlimlə üzləşməli olur.

Deməli, musiqi rəhbəri psixoloji cəhətdən düzgün müşahidə etməli, uşağın bütün xüsusiyyətlərini izləməli, xarakterik cəhətlərini üzə çıxarmalıdır.

Azərbaycan musiqisinin köməyiylə kiçik yaşlı uşaqlarda musiqi zövqünün formalaşdırılması hər şeydən əvvəl, hər bir uşağın ifa olunan, dinlənən musiqi nümunəsinə maraq göstərməsindən asılıdır. **Maraq** şəxsiyyətin gerçəkliyi başa düşməyə, müvafiq fəaliyyət növünə, hər hansı bir bilik sahəsinə yiyələnməyə az və ya çox istiqamətlənməsinə öz ifadəsini tapmış fərdi psixi xüsusiyyətdir. O, tələbat əsasında yaranır və fəaliyyətin icra xüsusiyyətinə, sürətinə, eləcə də keyfiyyətinə müstəsna dərəcədə güclü təsir göstərir. Maraq daimi müəyyən bir obyektə doğru istiqamətlənir. Bu mənada kiçik yaşlı uşaq ümumiyyətlə deyil, bir hadisə ilə bir cismə, hər hansı bir şəslə, müəyyən fəaliyyətlə maraqlanır. Marağın məzmunu, yəni onun doğru istiqamət göstərməsi, uşağın qiymət və keyfiyyətini müəyyənləşdirir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, marağın həcmi də müəyyən əhəmiyyətə malikdir, çünki, marağın məhdudluğu ümumi inkişafa son dərəcə mənfı təsir edir. Maraq həm dərinlik, həm də davamlılıq baxımından müxtəlifdir. Beləliklə, marağın qüvvəsi də az rol oynamır. Passiv maraq adamı fəaliyyətə sövq etmir, çünki o, ötəri və dayazdır. Fəal maraq isə insanı həvəsləndirir, üzərinə götürdüyü işi sona çatdırmağa, yüksək nəticə qazanmağa şərait yaradır. Fəal maraq zövqlə bağlı olur.

Musiqiyə maraq insanın əhvalı ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Çünki, təbiidir ki, əhval-ruhiyyə aşağıdırsa, müəyyən bir əşya və

hadisəyə, təzahürə marağ da öz-özlüyündə aşağı düşəcəkdir. Hələ də iradəsi möhkəmlənməmiş uşağın davranışında hiss mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Ətrafda baş verən hər şeyi o, həyəcanla çox tez və ürəkdən qavrayır, asanlıqla fərah hissi keçirir və çox tez də kədərlənir.

Məlumdur ki, musiqini müəyyən ardıcılıqlı səsler əmələ gətirir. Bu səslərin, oxumaqların, mahnıların düzgün ifasını təmin etmək məqsədilə səs temrinlərindən yeri gəldikcə istifadə olunması məsləhətdir.

İnamsızlıq, xırda qəyyumçuluq yersiz nəzarət uşağın qüvvəsini sıxışdırır, xarakterini zəiflədir. Onun ruhi aləminə ən ağır zərbəni ailə həyatının kədərli, sönük mühiti, valideynlər arasındakı narazılıq, mübahisələr vurur. Belə şəraitdə uşağın şuxluğu və şənliyi sönür, əvəzində əzginlik, pis əhval, məyusluq yaranır. Əksinə, ailədə şən, gümrah və sağlam yaşayış tərzii hökm sürürsə bu uşaqda nikbinlik doğurur.

Musiqi tərbiyəsi üzrə işin psixoloji məsələlərindən danışarkən **diqqətin** rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bəzi obyektlərin aydın, digərlərinin dumanlı əks olunması diqqət hadisəsi ilə bağlıdır. Diqqət psixi fəaliyyətin elə təşkilidir ki, bu zaman həmin fəaliyyət müəyyən cism və hadisədə diqqət obyektinə çevrilib, digər obyektlərdən fərqlənir və daha aydın surətdə dərk edilir. Beləliklə, diqqət psixi fəaliyyətin seçici səciyyə daşmasında ifadə olunur.

Musiqi məşğələlərində uşaqların diqqətli olmalarına şərait yaratmaq tərbiyəçinin ümdə vəzifələrindəndir. Dalğınlıq – diqqətliliyin əksidir. Dalğınlığı törədən səbəblər müxtəlifdir. Bunlardan biri diqqətin düzgün tərbiyə edilməsidir.

Deməli, uşaqlarda Azərbaycan və xarici ölkə bəstəkar və xalq Musiqilərinə meyl və marağın yaradılmasında hər şeydən əvvəl bir sıra pedaqoji və psixoloji məsələlərin nəzərə alınması zəruridir.

Musiqi təlim-tərbiyəsinin vəzifələri

Məktəblərdə keçirilən musiqi dərsləri uşaqların mənəvi cəhətcə hərtərəfli inkişafına və musiqini, gözəlliyi sevən bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə imkan verir.

Orta ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai sinif şagirdləri ilə keçirilən musiqi təlim-tərbiyəsinin aşağıda göstərilən vəzifələri vardır:

1. Şagirdlərdə musiqiyə maraq və məhəbbət tərbiyə etmək. Bu vəzifə ilk növbədə musiqinin dinlənilməsindən, Qavranılmasından asılıdır. Bu da, uşaqlara musiqidə verilmiş obrazların seçilməsinə yaxından kömək edir;

2. Müxtəlif tipli musiqi əsərləri ilə tanışlıq vasitəsilə uşaqlarda dinlənilən musiqiyə qarşı müəyyən hiss yaradılmasının tərbiyə olunması;

3. Şagirdləri sadə musiqi nəzəriyyəsi ilə tanış etməklə yanaşı, onlarda musiqi dinlənilməsinə, nəغمə oxunmasına, musiqili-ritmik hərəkətlərin ifasına həvəs oyatmaq və uşaq musiqi alətlərində çalmaq bacarığını inkişaf etdirmək;

4. Şagirdlərin emosional hissini, sensor tərbiyəsini, ritmi hiss etmə bacarığını, səslərin və musiqi sədaları altında hərəkətlərin dəqiq ifa olunmasını tərbiyə etmək;

5. Şagirdlərin sadə oxu qabiliyyətlərinin, dəqiq ifa olunan musiqili-ritmik hərəkətlərin vərdiş halına keçməsinə və nəغمəni xüsusi gərginlik sərf etmədən (qışqırmadan) təbii səslə ifa olunmasına diqqət etmək;

6. Musiqinin uşaqlar tərəfindən başa düşülərək qavranılmasını, dinlənilən musiqi əsərinə qarşı düzgün təəssüratın yaradılmasını və musiqi seçiciliyini tərbiyə etmək;

7. Şagirdlərin musiqi bacarıqlarını və ona yaradıcı münasibətlərini aşağıda qeyd edilən yolla inkişaf etdirmək mümkündür:

a) musiqili oyunlarda verilmiş xarakterik obrazın yaradılması;

b) yeni musiqili-ritmik hərəkətlərin ifası zamanı əvvəl öyrədilmiş elementlərdən istifadə olunması;

c) kiçik həcmli musiqi nümunələrinin, oxumaqların və nəغمələrin improvizə edilməsi.

Bu yolla uşaqlarda müstəqilliyi, musiqini anlamaq qabiliyyətini, nəغمə oxumaq və rəqs etmək bacarığını tərbiyə etmək mümkündür.

Məktəbdə və məktəbəqədər müəssisələrdə keçirilən musiqi təlim-tərbiyəsinin vəzifələri hər yaş qrupuna aid edilir. Lakin, hər bir yaş qrupuna müvafiq olaraq dəyişilir, sadədən-mürəkkəbə prinsipi üzrə tədricən təkmilləşir.

II. §9. MUSIQININ XÜSUSİ XARAKTERİ

Musiqinin xüsusi xarakteri fəaliyyətin konkret metodları ilə bağlıdır.

Nəğmə oxuma qaydalarını şagirdlərə izah edərkən onlara aşağıda qeyd olunan anlayışlar verilir.

1. Səslənmənin xarakteri (yüngül, melodik, kəsik-kəsik, səsləri uzadaraq və s.) haqqında.

2. Sözləri düzgün ifadə etmək (səlis, aydın, dəqiq).

3. Musiqidəki səsdüzümü və melodik səs (melodiyadakı səslər yuxarı və aşağı hərəkət edir, səslər təkrar olunur, bir səs aşağı, digəri isə yuxarı registrdə səslənir).

Musiqili-ritmik hərəkət qaydaları öyrədilərkən aşağıdakı anlayışlar verilir:

– Hərəkətin xarakteri haqqında danışarkən onun musiqi xarakteri ilə bağlılığı da qeyd olunur (şax, dəqiq yerləş, yüngül qaçış, cəldlik);

– Musiqi əsərinin formasının izahı ilə yanaşı musiqinin dinamik işarələrindən, tempindən, ritmindən danışılır (cəld, yavaş, hündürdən, sakit və s.);

– Rəqs hərəkətlərinin elementləri (Azərbaycan milli rəqs addımları, polka rəqs yeriyi, dəyişkən addımlar, qalop və s.) haqqında;

– Cərgələrə və manqalara bölünmə.

Bu məlumatlar proqramda verilməklə, həm də praktik terminlərin (musiqili-ritmik hərəkətlərin) şüurlu həll olunmasına geniş yol açır.

Proqrama praktik fəaliyyətin vərdiş halına keçməsinə kömək edən amillər, musiqi dinlənilməsi, nəğmə oxunması, uşaq musiqi alətlərində ifa daxil olur.

Proqrama daxil olmuş musiqi incəsənətinin müxtəlif növləri şagirdlərin yaşlarına uyğun seçilmişdir.

Məlumdur ki, xor sənəti vokal əsasında yaranır. **Vokal vərdişləri** – səslərin düzgün ifası, nəfəsalma, nitq və s.; **xor vərdişləri** – intonasiya səlisliyi, xorda oxuyarkən duruş tərz, nəğməni bir başlayıb, birgə bitirmək, tempə, dinamikaya tembrə nəzarət etməklə oxumaq.

Buna görə də xor üçün seçilmiş musiqi əsərləri uşaq səsinin imkanları ilə uzlaşmalıdır. Musiqili-ritmik hərəkətlər musiqi əsərində verilmiş bədii obrazların hərəkətlərdə əks olunmasına xid-

mət edir və ona əsaslanır. Proqramda verilmiş musiqili-ritmik hərəkətlərin vərdiş halına keçməsi bu baxımdan öyrənilir.

Musiqili-ritmik hərəkətlərin vərdiş halına keçməsində terminlərin, musiqidə verilmiş obraz dəyişikliyinə, musiqi xarakterinin, musiqidəki hissələrin bir-birini əvəz etməsinə, əsərin musiqi cümlələrinə, strukturuna, həm də metroritmikliyinə, dinamikliyinə, temp dəyişkənliyinin böyük rolu vardır. Hərəkətlərin obrazlı şəkildə ifa olunmasının müxtəlif səbəbləri vardır. Məsələn: fiziki tərbiyə zamanı öyrədilən yerləş, qaçış, maneəli qaçış, idman terminləri və məqalalara bölünmə öyrədilir.

Musiqi dinlənməsi zamanı qarşıya bir məqsəd qoyulur: musiqi əsərləri ilə tanışlıq, musiqini duymaq, anlamaq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi və s.

Musiqi dinamikası vasitəsilə bilavasitə uşaqların musiqi qavrama qabiliyyəti möhkəmlənir. Onlar xalq musiqisinin janrları, nəğmələri, klassik bəstəkarlarımızın pyesləri ilə tanış olaraq musiqi haqqında müəyyən anlayışa yiyələnirlər.

Musiqi qavrama qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün ən əvvəl şagirdlərdə musiqi dinləmə mədəniyyətini inkişaf etdirmək: musiqini axıra qədər dinləmək, əvvəl dinlənmiş musiqi əsərinin təkrar ifası zamanı onun xüsusiyyətlərini sadalamaqla əsərin adını söyləmək, formasına görə (giriş, hissələp, final) ayırd etmək, vokal və instrumental musiqini bir-birindən ayırmaq, müxtəlif xarakterli (rəqs, lirik, qəhrəmani, təntənəli və s.) əsərləri tanımaq qabiliyyətini inkişaf etdirmək.

Fiziki tərbiyədə musiqinin rolu. Musiqi reseptorlar vasitəsi ilə orqanizmə daxil olur və orqanizmin ümumi vəziyyətinə, qan dövranına, nəfəsalmağa güclü təsir göstərir. P.N.Anoxin musiqinin orqanizmə təsirindən yazarkən, göstərmişdir ki, musiqi insanı fəaliyyətə təhrik edə bilər və ya əksinə, onu fəaliyyətdən uşaqlaşdırır. V.M.Bexterev isə major və minor ladlarında yazılmış musiqi nümunələrinin insanın ümumi vəziyyətinə nə dərəcədə təsir etdiyindən danışarkən qeyd etmişdir ki, həzin melodiyalı, ritmik, gözəl ifa olunan musiqi əsəri insana iş görərkən və istirahət zamanı çox böyük kömək edir.

Tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, musiqi tərbiyəsi uşağın fizioloji cəhətdən yetkin və sağlam böyüməsi üçün güclü bir Vasitədir.

Nəğmə oxunması səs tellərini möhkəmləndirir və danışq tərzinə müsbət təsir göstərdiyindən laqopedlər dili qüsurlu uşaqlarla nəğmə

oxumasını məsləhət görürlər. Nəğmə oxunarkən düz, şax durmağın nəfəs alıb-verməyə çox köməyi var. Dərs və ya məşğələlərdə musiqili-ritmik hərəkətlərin verilməsi – qamətin şax olmasına, hərəkətlərin çevikliyinə, dəqiq yeriməyə, yüngül qaçmağa kömək edir. Musiqi əsərinin dinamik inkişafı və tempi uşaqlardan hərəkətlərin tez bir zamanda dəyişilməsini, səmtlərin düzgün müəyyənləşdirilməsini, cəldliyi tələb edir. Musiqi dərsləri zamanı uşaq bir şəxsiyyət kimi inkişaf edir. Orta məktəb yaşlıların musiqi qavrama qabiliyyətinin, xeyrxah hissələrin və hərəkətlərin, əqli keyfiyyətlərin, musiqili-ritmik oyun və rəqslərin fiziki inkişafda böyük rolu vardır.

Əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasında musiqinin rolu. Müasir şəraitdə şəxsiyyətin ictimai keyfiyyətləri içərisində onun vətəndaşlıq mövqeyi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Şəxsiyyətin **əxlaqi** keyfiyyəti olan intizamlılıq – vətəndaşlıq keyfiyyəti ilə qırılmaz surətdə bağlıdır.

İntizamlılıq insanın davranışında, hərəkətlərində özünü göstərir, intizamlılıq, mətinlik, möhkəmlik, qətiyyətlilik isə özünü ələ almağı tələb edir. İntizamlılığın əsasında iradə durur. İntizamlılıq ətrafdakı adamlarla ünsiyyətdə zəruri olan nəzarətlilik, diqqətlilik, daxili intizam və mütəşəkkillik kimi əxlaqi keyfiyyətləri özündə cəmləşdirir. Faydalı vərdişlərin aşılınması, iradə keyfiyyətlərin aşılınması insanda intizam tərbiyyə edir. Bütün bu yuxarıda qeyd etdiyimiz gözəl **əxlaqi** keyfiyyətlərin aşılınması musiqi vasitəsilə daha tez reallaşır. Belə musiqi əsərlərindən mus: O.Zülfüqarovun, söz: H.Hüseynlinin «Anamı incitmirəm»; mus: A.Rzayevin, söz:L.Soltanın «Yaxşı otur, yaxşı dur!»; mus:F.Əmirovun, söz: T.Elçinin «Bizim həyə»; mus:Z.Bumberqin, söz:U.Kresterin «Dünya uşaqlarına»; mus: R.Mustafayevin, söz:T.Mütəllibovun «Qəhrəmanlar» nəğmələrini nümunə göstərmək olar.

Musiqinin nə dərəcədə qavranılması **əqli** inkişafı ilə sıx bağlıdır. Bu zaman uşaqlardan diqqət, anlama qabiliyyəti tələb olunur. İbtidai məktəb yaşlılar səsləri bir-birindən fərqləndirir, musiqinin xarakterini, orada verilmiş bədii obrazın tapılmasına fikir verirlər. Müəllimin suallarına cavab olaraq, musiqi səslənməsindən sonra şagird ilkin mülahizələrini, ümumiləşdirmələrini söyləyir, pyesin xarakterini müəyyənləşdirir, bədii əsərin musiqi dili ilə verilməsində xarakterin daha aydın açılmasında bəstəkarın istifadə etdiyi nüansları (yüngül, cəld, sakit, güclü, fərqləndirici) deyir.

Bu şagirdlərin əqli inkişafının estetik cəhətdən göstəricisinin ilk təzahürü olub, müəllimin köməyi ilə həyata keçirilir. İncəsənətin

başqa növlərində olduğu kimi musiqidə də həyatın bir hissəsi təsvir olunur. Məsələn: şagirdlər musiqisi Ş.Ələsgərovun, söz:H.Ziyanın «Vətənim» nəğməsini dinləyərkən, sanki Azərbaycan uşaqlarının təntənəli səsinə eşidir, günü-gündən çiçəklənən Vətəni görürlər.

İbtidai sinif yaşlıları əqli və estetik cəhətdən tərbiyə edərkən onları hərtərəfli müdafiə etməklə, yaradıcı qabiliyyətlərinin və fantaziyalarının inkişafına təkan vermək mümkündür. Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinə və təfəkkürlərinin inkişafına təkan vermək mümkündür. Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək məqsədilə onlara verilmiş tapşırığı yerinə yetirərkən müxtəlif araşdırmalar aparılmışdır. Bu zaman onlarda əqli keyfiyyətlərin formalaşdığı aşkar olunmuşdur. Məsələn: kiçik həcmli melodiyanı şagird improvizə edir, yeni variant yaradır, musiqini verilmiş mahnının melodiyasına uyğunlaşdırmağa çalışır.

Musiqili-ritmik hərəkətlər zamanı şagirdlər züm-zümə edərək, böyük həvəslə yeni kombinasiyalı və elementli rəqslər qurmağı sevirlər. Əsasən, xalq rəqsləri, pantomimika, musiqili-ritmik oyunlar zamanı, əsərin qəhrəmanının obrazını yaradır və bu əsasda sözlərin ifadəli səslənməsinə, hərəkət və mimikalardan, yeri gəldikcə istifadə olunmasına diqqət yetirirlər. Bunun üçün müəyyən edilmiş ardıcılığa riayət olunmalıdır.

Şagirdlər musiqini diqqətlə dinləməli, mövzunu aydınlaşdırmalı, rolları bölüşdürməli və bundan sonra işə başlamalıdırlar. Yuxarıda göstərilmiş hər bir mərhələnin həllində yeni-yeni suallar, məsələlər ortaya çıxır. Bu da şagirdləri fikirləşməyə məcbur edir, onların təəyyüllünü və yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirir.

Estetik tərbiyədə musiqinin rolu. Estetik tərbiyəvi işlərin məqsədi həyata, əməyə, musiqiyə, ictimai fəaliyyətə, təbiətə, incəsənətə davranışa estetik münasibət formalaşdırmaqdır. Estetik tərbiyənin başlıca vəzifələri estetik anlayışları, qiymətləri, mühakimələri, idealları, tələbatları, zövqləri, musiqi və digər qabiliyyətləri formalaşdırmaqdır. Estetik mədəniyyətə yiyələnmək estetik cəhətdən fərqli olmağı şərtləndirir.

Estetik tərbiyə gözəllik hisslərini oyadır və inkişaf etdirir. Estetik tərbiyə əxlaq, əqli, əmək, fiziki tərbiyə ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Təbiətə, musiqiyə, teatra, poeziyaya, təsviri sənətə və incəsənətin digər növlərinə məhəbbət hərtərəfli əqli inkişaf üçün stimül rolunu oynayır.

Estetik tərbiyə həm də ibtidai məktəb yaşlı uşaqların bədii zövqlərini inkişaf etdirir. Onlarda gözəlliyə biganə qalmamağı, yaxşı ilə

pişi bir-birindən seçməyi, başqasının köməyi olmadan incəsənətin hər hansı bir növü üzrə işləməyi tərbiyə edir.

Estetik tərbiyənin əsas qollarından biri olan musiqinin öz vəzifəsini müvəffəqiyyətlə həyata keçirməsini təmin etməkdən ötrü, şagirdlərdə musiqiyə ümumi maraq yaradılmalıdır. Bu, şagirdlərdə hansı əlamətlərlə izah olunur?

1. Musiqinin xarakterini, əhvalını anlamaq, ona emosional münasibət bəsləmək, musiqi obrazlarını başa düşmək.

Kiçik yaşlı dinləyicidə müəyyən hiss və reaksiya yaradan **musiqi** onu ətraf və canlı aləmlə tanış edir. Ritmik marş melodiyası uşaqlarda şən əhval-ruhiyyə yaradırsa, əksinə P.İ.Çaykovskinin «Qəmli mahnı» əsərini dinləyərkən o kədərlənir.

2. **Musiqinin dinlənməsi.** Bu, uşaqların musiqi seçiciliyində, əvvəl dinlənmiş musiqi əsərinin yenidən səslənməsi zamanı onun tanınmasında özünü göstərir. Belə bir qabiliyyət şagirdlərin musiqini nə dərəcədə diqqətlə dinlədiklərindən və qavrama qabiliyyətlərindən asılıdır. Məsələn: şagirdlər musiqi səslərinin reqistrələr arasında bölüşdürülməsinə (fortepianonun, skripkanın yuxarı və aşağı tembrdəki səslənmələrini), musiqi məzmununun birinin digərindən seçilməsinə (bəndlə – nəqarətin, 3 variantlı pyesin variantlarının bir-birindən ayırd edilməsi), bir-birinə zidd bədii obrazların araşdırılmasına (bəndin lirik və həzin xarakteri ilə nəqarətin ona nisbətən cəld və çevikliyinə) fikir verməlidirlər. Müxtəlif xarakterli mahnı və rəqs musiqilərini dinləyən şagirdlərdə tədricən musiqi zövqü yaranmağa başlayır. Yəni, onun özünün rəğbət bəstələdiyi bəstəkar və mahnılar olur.

3. Şagirdlərdə musiqiyə qarşı yaradıcı **münasibət necə yaranır?** Musiqi əsərini dinləyən şagird öz-özlüyündə bədii obraz yaradır və bunu öz rəqsində, oyununda, nəğməsində nümayiş etdirir. Məsələn, 8-12 yaşlı uşaqlar marş musiqisi sədaları altında dəqiq addımlayan əsgərləri, cəldlik, çeviklik, qəhrəmanlıq tərənnüm edən hərəkətləri təqlid etməyi sevirlər. Həmçinin bu yaşda olan şagirdlər kiçik həcmli musiqi frazalarını improvizə etməyi bacarırlar.

Şagirdlərin ümumən musiqi bacarıqlarını inkişaf etdirməklə nəğmə və musiqiyə emosional hiss oyatmaqla, onlarda musiqiyə yaradıcı münasibət tərbiyə etmək mümkündür.

II. §10. MUSIQİ ÜZRƏ TƏRBIYƏ PROQRAMI

Respublikamızda məktəbəqədər uşaq müəssisələri üçün tərbiyə proqramı **1941**-ci ildə hazırlanmışdır. Bu proqramda musiqi məşğələləri üçün kifayət qədər mahnı materialı yox idi.

1942-ci ildə çap olunmuş proqramda bağça yaşlı uşaqları 10 Azərbaycan mahnısı ilə tanış edilməsi nəzərdə tutulurdu. Bu proqrama daxil edilmiş bəzi mahnılar bağça yaşlıların yaş səviyyəsinə uyğun gəlməməsi bir tərəfdən, digər tərəfdən bu mahnılar yaş qrupları üzrə bölünməmiş musiqili-didaktik oyunlar, rəqs və dinləmə üçün mahnılar nəzərdə tutulmamışdır.

1948-ci ildə çap olunan «Kənddə uşaq bağçası işçisinə kömək» adlı proqramın üstün cəhəti burasında idi ki, orada musiqi məşğələsi üçün ayrıca bölmə vardır. Bu bölmədə musiqi məşğələləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılır.

1. Muisqi və nəgmə oxumaq;
2. 3-5 yaşlı uşaqlar üçün nümunəvi musiqi məşğələləri;
3. Kiçik qrupda val çalğısı ilə məşğələ;
4. Böyük qrupda alətsiz musiqi məşğələsi;
5. Nəgmə və oyunlar. Proqramda bütün qruplar üçün 19 nəgmə və 4 nəgməli oyun verilmişdir.

1957-ci ildə çapdan çıxmış «Uşaq bağçası tərbiyəçisinin kitabı» adlı proqramda məktəbəqədər müəssisələr üçün nəzərdə tutulmuş mahnı və rəqslərin musiqili oyunların siyahısı verilmişdir. Əvvəlki proqramdan fərqli olaraq bu proqrama salınan nəgmə, rəqs və oyunlar yaş qrupları üzrə bölüşdürülmüşdür. Təqdirolunası hal idi ki, proqramda il ərzində 80 saat məşğələ keçirilməsi və hər bir qrup üçün «musiqi tərbiyəsi», «nəgmə tərbiyəsi», «musiqili oyunlar və rəqslər», «oyunlar», «rəqslər», «metodik göstərişlər» kimi paraqraflar nəzərdə tutulmuşdur.

1973-cü ildə yenidən təkmilləşdirilmiş «Musiqi tərbiyəsi» proqramında da əvvəlki kimi uşaqların bədii zövqlərinin təşəkkül tapıb formalaşmasına lazımı səviyyədə kömək göstərməyə qabil olmayan musiqi nümunələri vardır.

1985-ci ildə nəşr edilmiş «Uşaq bağçalarında tərbiyə proqramı»nın əvvəlki proqramlardan bir sıra üstünlükləri vardır. Belə ki, istər mahnıların sayına, istərsə də xarakterinə görə əvvəlki proqramlara daxil edilmiş mahnılardan köklü surətdə fərqlənən mahnılar seçilib proqrama daxil edilmişdir. Proqramın ən mühüm

üstünlüklərindən biri «musiqi dinləmə», «mahnı oxumaq», «musiqili-ritmik hərəkətlər», «rəqslər», «uşaq musiqi alətlərində çalğı» mərhələləri üçün uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun müxtəlif bədii zövq tərbiyəsi baxımından faydalı olmasıdır.

Musiqi tərbiyəsi sayəsində uşaqların bədii zövqlərinin inkişafına xidmət edən nəğmələr, oxumaclar, rəqs və oyunlar xalqımızın kökü, soyu, qəhrəmanlığı, alicənablığı, insanpərvərliyi, vətənin igid oğlan və qızlarının vəsfi, respublikamızın cənnət güşələri flora və faunası haqqında onları məlumatlandırır. Məsələn: məktəbəqədər yaş qrupu üzrə musiqinin qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulur:

a) musiqiyə sevgi və maraq tərbiyə etmək;

b) musiqi təəssüratlarını genişləndirmək, vətənə, təbiətə sevgi tərbiyə etmək;

c) harmonik, ritmik, tembr və dinomik musiqi eşitmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək;

d) ifaçılıq vərdişləri formalaşdırmaq;

e) musiqiyə uyğun ifadəli ritmik hərəkətlər;

f) uşaq musiqi alətlərində ifa bacarığının tərbiyə olunması.

Fəal yaradıcılığı inkişaf etdirmək: «Musiqi frazalarının, rəqs hərəkətlərinin improvizə edilməsi və səhnələşdirilməsi».

Proqramda ayrı-ayrı rüblər üzrə musiqinin dinlənməsi, oxumaq, musiqili-ritmik hərəkətlərin və rəqslərin ifası, musiqi əsərlərinin emosional məzmun və xarakterlərini (təntənəli, bayram əhval-ruhiyyəli vətənə sevgi hissi, zərif və sakit, şən və zarafatlı, bir qədər lirik).

Proqramın II hissəsində «Məktəbəqədər tərbiyə bölməsi üçün ayrılış, konkret tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir. Bu da həyata yenidən qədəm qoymuş məktəbəqədər yaşlıların musiqi dünyalarının genişlənməsinə xidmət göstərən (ailə istisna olunarsa) tərbiyəçi və musiqi rəhbərlərinin üzərinə düşən böyük, çətin və həm də məsuliyyətli işdən xəbər verir.

II. § 11. TƏLİM KATEQORİYASI

Təlimin mahiyyəti - Təlim prosesi müəllim və şagird fəaliyyətinin mürəkkəb vəhdətidir ki, ümumi məqsədə - şagirdlərin biliklərlə, bacarıq və vərdişlərlə silahlanmalarına, onların inkişafına və tərbiyəsinə yönəlir. Real həyatda təlim prosesi üçün səciyyəvi

xüsusiyyətlər bunlardır: təlimdə 2 tərəfin - öyrədən və öyrənənlərin iştirak etmələri. Öyrədənlərin müəllim, tərbiyəçi, zabit, usta, digər mütəxəssis və s.-in, öyrənənlərin şagird, tələbə, uşaq, təkmilləşən şəxslər və s. olmaları; təlim zamanı öyrədənə öyrənənlər arasında pedaqoji ünsiyyətin yaranması; bu ünsiyyətə milli və bəşəri dəyərləri nəzərdə tutan biliklərin, bacarıq və vərdişlərin imkan verməsi, təlimdə öyrədənə başlıca funksiyasının nəzərdə tutulan bilik, bacarıq və vərdişlərin öyrənənlər tərəfindən mənimsənilməsini təşkil edir. Mənimsəmə prosesinə rəhbərlik etmək, istiqamət vermək, yeri gəldikcə izahatla köməklik göstərmək, öyrənənlərin əsas vəzifələrinin öyrədənə qoyduğu problemlər, verdiyi suallar ətrafında düşünmələri, tapşırıqları üzərində çalışmaları, təlim prosesinin bütövlükdə 3 başlıca vəzifə: təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici vəzifələrin yerinə yetirməsi, təlimin həm tərbiyədən, həm də təhsildən ayrılmaz olması. Yəni pedaqoji prosesin tərkib hissəsi olması, təlimin də məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil olmasını zəruriləşdirir.

Sadalanan xüsusiyyətlərinə görə təlim anlayışına belə tərif vermək olar:

Öyrədənə məqsədyönlü və planlı rəhbərliyi altında milli və ümum-bəşəri dəyərlərlə əlaqədar olan biliklərin, bacarıq və vərdişlərin öyrənənlər tərəfindən mütəşəkkil mənimsənilməsi və bu zaman onların tərbiyə olunmaları və inkişaf etmələri prosesi təlimdir.

Deməli, əsasən təhsil funksiyalarını yerinə yetirən təlim tərbiyə məsələlərinin və psixoloji inkişaf vəzifələrinin həllindən kənar qalır.

Təlim öyrənənləri yalnız mənimsənilən biliklərlə, bacarıq və vərdişlərlə tərbiyə etmir. Təlimin bütün cəhətləri, tətbiq edilən üsul və tərzlər, işin təşkili formaları, məşğələ zamanı öyrədən və öyrənənlər arasındakı münasibəti, öyrədənə şəxsi keyfiyyətləri, onun görkəmi, nitqi, düşünmə tərzini və s. cəhətlər öyrənənlərə bu və ya digər şəkildə güclü tərbiyəvi təsir göstərir. Yalnız bilik öyrətməklə kifayətlənən, tərbiyə imkanlarını reallaşdırmayan təlimin səmərəsi son dərəcə az olur.

Təlimin məqsədi - Təlim pedaqoji prosesin tərkib hissəsi olduğundan onların məqsədləri, demək olar ki, üst-üstə düşür. Təlimin məqsədi də tərbiyənin məqsədinə uyğun gəlir: milli və bəşəri dəyərlərlə əlaqədar olan biliklərin, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi yolu ilə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, sərhədlərinin toxunulmazlığını, ərəzi bütövlüyünü qorumağa,

respublikamızı inkişaf etmiş demokratik dövlətlər səviyyəsinə qaldırmağa qadir olan adamlar yetişdirilməsinə köməklik göstərmək təlimin məqsədidir. Fərq orasındadır ki, təlim zamanı şəxsiyyətə pedaqoji və psixoloji təsirlər əsasən təbiət və cəmiyyətlə əlaqədar olan biliklər, bacarıq və vərdişlər vasitəsi ilə həyata keçirilir; tərbiyədə isə bir qədər fərqlidir: şəxsiyyətə ünvanlanan pedaqoji-psixoloji təsirin məzmununun əsasən davranışla əlaqədar olan mənəvi keyiyyətlər təşkil edir.

Təlim və elmi idrak - Təlim və elmi idrak arasında oxşarlıq var. Hər ikisi fəaliyyətin növləridir. Hər ikisi xarici aləmi dərk etməyə yönəlir, hər ikisi məqsədyönlü və planlı fəaliyyətdir; təlimin də, elmi idrakın da mərhələləri əsasən uyğun gəlir. Elmi idrakın ilk mərhələsi müşahidədir, təlim də müşahidədən başlayır. Elmi idrakın ikinci mərhələsi anlayışlar səviyyəsində cərəyan edir. Elmi idrakın üçüncü mərhələsi təcrübədir, sınaqdır. Təlimin də üçüncü mərhələsi biliklərin təcrübədə möhkəmləndirilməsi ilə səciyyələnir.

Təlim və elmi idrak arasında fərqli cəhətlər də var. Təlimdə sonuncu mərhələ bilik və bacarıqların yoxlanması və qiymətləndirilməsidir.

II. §12. MUSİQİ TƏRBIYƏSİ VƏ TƏLİMİ

Hal-hazırda məktəb islahatı ilə bağlı, Azərbaycan məktəblərində təlim işini keyfiyyətə yeni səviyyəyə qaldırmaq üçün hərtərəfli hazırlıq işləri aparılır.

Ümumtəhsil məktəblərimizin indiki təkmilləşmə prosesi tələb edir ki, xalq maarifində bir silsilə bədii dərslərlə yanaşı musiqi dərsləri də keçirilsin. Bununla bağlı, hazırda respublikamızda, onun spesifik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, estetik tərbiyənin şəraiti, forma və metodları optimal üsullarla əlaqələndirilir, estetik və mənəvi mədəniyyətin bir qolu olan musiqi-ifaçılıq sənətinə məktəblilərin daha yaxından cəlb olunması yolları araşdırılır. Azərbaycan məktəblilərinin musiqi-estetik təliminin təkmilləşdirilməsi üzrə istifadə olunan metodları şəxsiyyətin formalaşmasına xidmət edir.

Musiqi öz bədii vasitələrilə uşaqlarda şəxsiyyətin inkişafını humanist istiqamətə yönəldir, məktəblilərin duyğu və düşüncələrini formalaşdıraraq, birgə musiqi fəaliyyəti prosesində kollektivdaxili əlaqə yaradır.

Nizami Gəncəvinin musiqi haqqındakı fikirləri qədim Yunan filosoflarının fikri ilə səsleşir. Onun «İqbalnamə» poemasında musiqiyə dair dediyi sözlər çox maraqlıdır: «Musiqi ictimai-təlim-tərbiyəvi xarakter daşmalıdır; kəsərli olmalıdır, öz zərif səsi ilə insanların ruhuna təsir etməli, onların daxilində təşəkkül tapmalı və onları nəcibləşdirməlidir»*.

Bu gün də hər bir dövrdə olduğu kimi **musiqi** yalnız estetik hissi deyil, həm də ümumiyyətlə insanın həyata münasibətini və onun psixologiyasını formalaşdırır.

Pedaqoji təlimin vacib amillərindən biri kimi musiqi hər bir şəxsə öz yaradıcılıq imkanlarını üzə çıxartmaqda, cəmiyyət üçün yararlı mütəxəssis olmaqda kömək edir. Orta məktəblərin ibtidai siniflərində şagirdlərə **musiqi** təlimi verilməsi, onların həyatında dərin izlər qoyur, əqli zehni inkişafına, estetik zövqlərinin kamilləşməsinə təsir göstərir.

İbtidai siniflərdə keçirilən musiqi təlimi uşaqların mənəvi-estetik duyğularını, təxəyyülünü və keçilən dərslərin hər sahəsi üzrə xüsusi istedadını kompleks şəkildə üzə çıxarılmasında yardımçı olur.

* Искусство Азербайджана. Очерки по истории музыкальной культуры Азербайджана. Под ред. Каситова К.Б.1949, стр.49

Pedaqogikada musiqi təlimi şərti olaraq **xüsusi** və **ümumi** təlimə bölünür. **Ümumi** təlim şagirdlərdə belə bir təsəvvür yaradır ki, musiqi həyatın ən vacib inikas növlərindən biridir, musiqi həmişə müəyyən bir hissi, əhvalı, təəssüratı ifadə edir.

Uşaqlarda **xüsusi** musiqi qabiliyyətinin müəyyən inkişaf sistemi mövcuddur. Musiqinin köməyi ilə məktəblilərdə müsbət şəxsi keyfiyyətlər, iradə, yaradıcı fəallıq, təşəbbüskarlıq, nizam-intizam və kollektivçilik kimi keyfiyyətlərin inkişafı məsələləri qarşıya qoyulmuşdur.

Musiqini qavramanın emosional dərk etmə məsələləri, bu prosesin ictimai dəyəri, uşaqların bilik və duyğularının formalaşmasında rolu dünya musiqi ədəbiyyatında hərtərəfli araşdırılmışdır. Bir çox müəlliflərin əsərlərində musiqi obrazının məzmununu dərinədən dərk etmək qabiliyyəti məsələləri, musiqi qavramada həyat təcrübəsinin də danılmaz rolu geniş işıqlandırılır.

III FƏSİL

ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFININ ÜMUMİ QANUNAUYGUNLUĞU

§1. ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFI PROSESİNDƏ MUSİQİNİN ROLU

Dünyada 6 milyard bir-birinə oxşamayan təkrar olunmaz insan yaşayır. Onlar təkcə bioloji və fizioloji xarakteristikalarına görə deyil, həm də fərdi psixoloji xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. İnsanlar gözlərinin rənginə, səslərinin tembrinə, barmaqlarının izinə, ürəyinin ritminə görə bir-birinə oxşayırlar. Belə bir şəraitdə pedaqoji nəzəriyyə və təcrübənin ən mürəkkəb problemlərindən biri şəxsiyyət və onun xüsusi təşkil olunmuş şəraitdə inkişafıdır. Şəxsiyyət problemi ilə yaş fiziologiyası, anatomiya, sosiologiya, yaş psixologiyası, pedaqoji psixologiya və digər elmlər məşğul olur. Musiqi pedaqogikası isə musiqi təlim tərbiyə və təhsili prosesində şəxsiyyətin inkişafının ən səmərəli şərtlərini öyrənir, aşkar edir.

Pedaqogika və psixologiyadan şəxsiyyətin inkişafı ilə bağlı 3 əsas istiqamət (bioloji, sosioloji, biososioloji) vardır.

Bioloji istiqamət – insanın bütün davranışının anadan olarkən özü ilə gətirdiyi, ona xas olan tələbatları, maraqları, instinklərin təsiri ilə izah edir.

Sosioloji istiqamət – insanın bioloji varlıq kimi doğulmasını qəbul edir, ünsiyyətdə olduğu sosial qrupların təsiri ilə tədricən sosiallaşması fikrini müdafiə edir. İnsanın sosial inkişafını onun cəmiyyət həyatına bağlılığı ilə əlaqələndirir.

Biososial istiqamət – psixi proseslərin (duyğu, qavrayış, təfəkkür və bioloji təbiəti olsa da, şəxsiyyətin təcrübə siyasi əxlaqi – mənəvi baxışları, maraqları, qabiliyyətləri və s. sosial hadisələr kimi formalaşır.

Latın sözü olan «prosesus» - «irəliyə doğru həyat», «dəyişiklik» deməkdir. İnkişaf insan orqanizmində kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləridir. İnkişaf nəticəsində insan bioloji növ və sosial vicud kimi təşəkkül tapır. İnsanın bioloji inkişafı onun fiziki inkişafı ilə xarakterizə olunur. Fiziki inkişafa morfoloji, biokimyəvi və fizioloji inkişaf da daxildir.

Sosial inkişaf özü insanın psixi, mənəvi, intellektual inkişafında təzahür edir. Əgər insan belə inkişaf səviyyəsinə çatırsa və bu səviyyə ona şüurun və özünüdərkini daşıyıcısı olmağa, müstəqil dəyişdirici fəaliyyətlə məşğul olmağa imkan verirsə, belə insanı **şəxsiyyət** adlandırırlar. İnsan şəxsiyyət kimi doğulmur, o inkişaf prosesində, sosial sistemdə şəxsiyyət olur. Sosial sistemdə məqsədyönlü və düşünülmüş təhsil-tərbiyə yolu ilə insan şəxsiyyət kimi formalaşır.

İnsanın inkişafı və onun şəxsiyyət kimi formalaşması 3 başlıca amilin – irsiyyət, mühit və təhsil-tərbiyənin qarşılıqlı təsiri ilə həyata keçirilir. Mühit özü iki yerə bölünür:

- 1) qeyri-mütəşəkkil mühit;
- 2) mütəşəkkil mühit.

Təhsil-tərbiyə amili mütəşəkkil mühitə aiddir, onu ümumi mühitdən kənarında təsəvvür etmək mümkün deyil, çünki onun tərkib hissəsidir.

Şəxsiyyətin formalaşmasının əsasını motivləşdirilmiş sahənin inkişafı təşkil edir. İnsanın həyat və fəaliyyəti prosesində motivləşdirilmiş sahə dəyişilir. Yeni tələbatların yaranması ilə yanaşı, köhnə tələbatlar da zənginləşir, bir motiv başqa motivlərin fəaliyyətlərini özünə tabe edərək üstünlük təşkil etməyə başlayır, başqaları əlavə təyinat alırlar. Tələbatlar əvvəlcə şərait və fəaliyyətin ilk şərti kimi çıxış edərək son nəticədə tədricən başqa şəkildə düşürlər. Ona görə də musiqi peşə fəaliyyəti üçün tələbatların məqsədəuyğun şəkildə formalaşması ixtisaslı mütəxəssislərin təlimi və hazırlığı prosesində şəxsiyyətin inkişafının ən mühüm vəzifələrindən biridir.

Müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hər şeydən əvvəl maraqla bağlıdır. Maraq öz növbəsində bilik, bacarıq və vərdişlərin təkmilləşməsinə kömək edir.

Müasir psixologiya və pedaqogika üçün fəaliyyətin ən mühüm motivlərindən biri marağın başa düşülməsidir. Bununla yanaşı maraq bütöv şəxsiyyətə xas olan həmin münasibət və tələbatların vahid strukturunda nəzərdən keçirilir. Alimlərin ümumi rəyinə görə maraq zövq verən müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaqda şəxsiyyətin tələbatı kimi üzə çıxır, bütün psixi proseslər daha səmərəli şəkildə keçəndə, fəaliyyət isə əyləndirici xarakter alanda və xüsusən nəticə etibarı ilə səmərəli olanda maraq şəxsiyyətin fəallığının törədici səbəbi kimi çıxış edir. Maraq, qavrayış, diqqət, yaddaş, iradə kimi bütün psixi proseslərə və funksiyalara müsbət təsir göstərir. Maraqlı diqqət daha uzunmüddətli olur; maraqlı nə varsa yaddaşda daha asan qalır və

özünə daha möhkəm yer edir; marağ şəxsiyyətin iş qabiliyyətini artırır, hətta çətin qavranılan materialı dərk etmək cəhdi oyadır.

İctimai tələbatlar əsasında yaranan marağ və duyğular insanı fəaliyyətə sövq edir, yəni fəaliyyətin motivinə çevrilir. İstənilən peşə fəaliyyəti üçün şəxsiyyətin daxili mövqeyini, onun istiqamətini müəyyən edən motivlərin əhəmiyyəti var. İstiqamət insanın mənəvi aləmində ən mühüm cəhəti eyni zamanda insanın əsas marağ və mənafeələrinin xüsusən öz peşə ustalığını yüksəltmək tələbatının motivi və nizamlayıcısı kimi çıxış edir.

Deyildiyi kimi, pedaqoq peşəsinin öz spesifik xüsusiyyətləri var və insandan qabiliyyətlərin və psixi keyfiyyətlərin müəyyən kompleksini tələb edir. Müəllimin işinin uğuru və peşə ustalığına yiyələnməsi onun şəxsiyyətinin istər müəllimin biliklərinin keyfiyyətinə, istərsə də onları əldə etmək və yeniləşdirmək tələbatına həlledici təsir göstərir.

Peşəkar pedaqoji ustalığ və peşəyönümü problemi pedaqoji universitetlərin bir çox tələbələrinin öz gələcək fəaliyyətlərini müəllimliklə bağlamaqlarına görə xeyli kəskinləşmişdir. Deməli, onların bir qismi vaxtilə «ali təhsil almaq üçün harasa daxil olmuş», başqaları elə düşünmüşlər ki, «burada müsabiqə daha azdır», üçüncülər güman etmişlər ki, burada «oxumaq daha asandır» və s. yalnız az bir qismi uşaqlara məhəbbət haqqında, yaxud uşaqlarla işləmək marağı haqqında danışır.

Təlim motivləri biliklərin və əqli keyfiyyətlərin mənimsənilməsinin mühüm şərtidir. Tədris fəaliyyətinin xarakteri, biliklərin dərinliyi və möhkəmliyi, zənginləşməsi və yeniləşməsində tələbatla çevrilir. Şəxsiyyətin inkişafının daxili sövqedici qüvvəsi kimi çıxış edən təlim motivləri biliklərin keyfiyyətində müsbət əks olunan psixi fəaliyyətə də ümumi stimullaşdırıcı təsir göstərir.

Təlim və tərbiyə prosesi ilə bağlı olan pedaqoji istiqamət bu və ya başqa şəkildə insanlara məxsusdur. Məsələn: valideynlər, idarə və müəssisə başçıları, həmkarlar ittifaqı və gənclər təşkilatları işçiləri və s. Peşəkar pedaqoji istiqamət professional səviyyədə tərbiyə-tədris prosesi ilə bağlı olan şəxslərdə – müəllim, tərbiyəçi və pedaqoqlarda müşahidə olunur.

Peşəkar pedaqoji istiqamət iki rolda – müəllim şəxsiyyətinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri kimi; və peşəkar pedaqoqun formalaşmasını təmin edən metodlar toplusu sistemi kimi çıxış edir.

Peşəkar pedaqoji istiqamətin əsas tərkib hissələri müəyyən olunarkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: qabaqcıl dünyagörüşü, ictimai-iqtisadi gerçəkliyin əsas qanunlarına bələdlik, əməyə şüurlu münasibət, möhkəm peşə marağı, öz işindən zövq almaq, cəmiyyətə daha çox fayda vermək, vətəndaş şəxsiyyətinin strukturu.

Ümumilikdə pedaqoji istiqamətin daha mühüm tərkib hissələrini seçmək olar: ideya inamı və yurdsevərlik; öz peşəsinə maraq və bu peşə ilə məşğul olmaq həvəsi, öz Milli Azərbaycan xalqımızın mədəniyyətinə, xüsusən musiqimizə maraq və məhəbbət, uşaqlara sevgi, təşkilati, konstruktiv və kommunikativ qabiliyyətlər, çətinliklərin pedaqoji diaqnostikası, pedaqoji təsirin nəticələrinin qabaqcıdan görülməsi və praqnozlaşdırılması, öz biliyini, əqidəsini yaymaq təşəbbüsü, pedaqoji nəzakət, şagirdin şəxsiyyətinə hörmət; tələbkarlıq, inad, aydın məqsədlilik, özünü ağır aparmaq, təvəzökarlıq. Adı çəkilən keyfiyyətlərin təşəkkülü mürəkkəb bir prosesdir.

Musiqi müəlliminin şəxsiyyətinin formalaşması və peşəkar pedaqoji istiqamətinin spesifikasiyası – pedaqogikanın və musiqi sənətinin sintezidir.

Pedaqoji istiqamətin parametrləri aşağıda göstərilənlərlə müəyyən oluna bilər:

- pedaqoji əqidənin formalaşması, nəzəriyyəni dərk etmək və qazanılmış biliklərin ümumiləşdirilməsi;
- pedaqoji hadisələrin sistemli təhlili yolu ilə müxtəlif şəraitlərdə pedaqoji vəzifələrin müstəqil həlli vərdişlərinə yiyələnmə;
- təlim təcrübəsi ilə nəzəriyyənin daimi əlaqəsi;
- milli mədəniyyətin əsaslarını bilmək.

Azərbaycan ladlarını və onların spesifik xüsusiyyətlərini bilmək.

Peşəkar istiqamətin parametrinə aşağıdakılar daxildir:

- Fəlsəfinin və estetikanın, psixologiyanın, pedaqogikanın, ali sinir sistemi fəaliyyəti fiziologiyasının və xüsusi təlim metodikasının əsas müddəaları nəzərə alınmaqla ixtisas biliklərinin elmiliyi;
- Təlim məzmununun, habelə xüsusi bacarıq və vərdişlərə yiyələnməyin spesifikasiyasının başa düşülməsi və yaradıcı şəkildə mənimsənilməsi kimi musiqi təfəkkürünün formalaşması.

Müəllimin fəaliyyəti və tədris vəsaitləri ilə musiqi-estetik tərbiyə vəzifələrinin həyata keçirilməsinə istiqamət – ixtisaslı musiqi müəlliminin işinin bütün forma və növlərini müəyyənləşdirən əsas şərtidir.

III. §2. MUSIQI-PEDAQOJI DƏYƏRLƏR

Pedaqoji dəyərlər özünün mövcudolma səviyyəsinə görə birbirindən fərqlənir. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Sosial-pedaqoji dəyərlər;
- 2) Qrupun pedaqoji dəyərləri;
- 3) Şəxsiyyətə xas olan pedaqoji dəyərlər.

Sosial-pedaqoji dəyərlər – müxtəlif sosial sistemlərdə fəaliyyət göstərən dəyərlərin xarakterini və məzmununu əks etdirir. Bunlar cəmiyyətin musiqi təhsili sahəsində fəaliyyətini tənzimləyən ideyaların, təsəvvürlərin, normaların, zövqlərin, qaydaların, ənənələrin məcmusudur.

Qrupun pedaqoji dəyərləri – Musiqi pedaqoji təhsil fəaliyyətini nizama salan və istiqamətləndirən ideyaları, normaları qrupun pedaqoji dəyərləri kimi təsəvvür etmək olar. (Buna xor kollektivini, ansambl, orkestr, xalq çalğı alətləri qruplarını misal göstərmək olar. Bu qrupların repertuarlarının hazırlanması ansambl rəhbərləri və dirijor tərəfindən ərsəyə gətirilir və dəyərləndirilir).

Şəxsiyyətə xas olan pedaqoji dəyərlər – musiqi müəllimi şəxsiyyəti onun məqsədi, motivləri, ideyaları və dünyagörüşünün digər xarakteristikası əks olunur. Bu dəyərlər sistemində həm sosial-pedaqoji, həm də qrup pedaqoji dəyərlər assimilyasiya olunmuşdur. Onlar şəxsiyyətin fərdi pedaqoji dəyərlərinin əsasını təşkil edir.

Musiqi pedaqoji fəaliyyətin məqsədi konkret motivlərlə müəyyən olunur. Öz çalğısını təkmilləşdirməyə, nəzəri bilik və bacarıqları inkişaf etdirməyə, səs diapazonu üzərində çalışmalar, şəxsi bədii zövqü inkişaf etdirməyə, klassik və müasir opera, balet və simfonik musiqi nümunələrinin dinlənilməsi, hifz edilməsinə olan real tələbatlar buna misal ola bilər.

Musiqi pedaqoji fəaliyyətdə – özünü təlimə hazırlama, ifaçılıq texnikası və mədəniyyətini inkişaf etdirdiyi şagird və ya tələbələrə bilavasitə təsir göstərmək musiqi müəlliminin işinin məzmununu təşkil edir.

Dəyərlər üç qrupa – dəyər münasibətlərə, dəyər – keyfiyyətlərə və dəyər – biliklərə bölünür.

Dəyərlər münasibətlər – musiqi pedaqoji prosesi məqsədə uyğun qurmağı və onun subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmağı təmin edir.

Peşə fəaliyyətinə münasibət dəyişkəndir. O, pedaqoqun fəaliyyətinin müvəffəqiyyətindən, onun peşə və şəxsi tələbatını təmin etməsindən asılı olaraq dəyişir.

Dəyərlər-keyfiyyətlər – pedaqoji dəyərlər içərisində yüksək dərəcəyə malikdir. Çünki pedaqoqun şəxsiyyət – peşə xarakteristikaları məhz dəyərlər – keyfiyyətlərdə özünü göstərir. Onların sırasına şəxsiyyət və peşə-fəaliyyət keyfiyyətləri daxildir. Bu keyfiyyətlər bir sıra qabiliyyətlərin (proqnostik, yaradıcı, intellektual qabiliyyətlərin) inkişaf səviyyəsindən törəyir.

Dəyərlər-biliklər – bunlar müəyyən formada qaydaya salınmış və təşkil olunmuş bilik və bacarıqlar sistemidir. Bu sistem şəxsiyyətin inkişafı və sosiallaşması haqqında pedaqoji nəzəriyyələri kimi, təhsil prosesinin qurulmasının və fəaliyyətinin qanunauyğunluqları, prinsipləri və s. şəkildə təqdim olunur. Pedaqoqun fundamental psixoloji-pedaqoji biliklərə yiyələnməsi yaradıcılıq üçün şərait yaradır, pedaqoji məsələlər, müasir nəzəriyyə və psixologiya səviyyəsində, pedaqoji təfəkkürün məhsuldar, yaradıcı priyomlarından istifadə etmədə yardımçı olur.

Beləliklə, sadalanan pedaqoji dəyərlər qrupları biri-digərini tamamlayır, sinkretik (ayrılmaz, parçalanmaz) xarakter daşıyan aksioloji model yaradır. Bu özünü onda göstərir ki, dəyərlər-məqsədləri, dəyərlər-vasitələri müəyyən edir, dəyərlər-münasibətlər isə dəyərlər-məqsədlərdən və dəyərlər-keyfiyyətlərdən asılıdır, yəni onlar vahid tam kimi fəaliyyət göstərir. Müəllimin hərtərəfli zənginliyi yeni dəyərlərin seçilməsinin səmərəliliyini, onların qavrayış motivlərini və pedaqoji fəaliyyətə keçməsinə müəyyən edir.

Son elmi-pedaqoji ədəbiyyat səhifələrində dəyərlər probleminə xüsusi diqqət yetirilir. **Konkret cəmiyyət və ya mədəniyyətlə, konkret tarixi dövrlə bağlanmayan, insanların əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilən dəyərlər ümumbəşəri dəyərlər hesab olunur.**

Təhsil-tərbiyə idealını planlaşdırarkən hazırki gənclərin qəbul etdikləri dəyərlərə diqqət yetirməmək olmaz. Onlar həmin idealları özlərinin sonrakı inkişafı üçün əhəmiyyətli hesab edirlər. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, böyüməkdə olan nəslə idealların yaranması və dəyərlərin əmələ gəlməsi mexanizmi insanın yaşa dolması ilə, onun əvvəlki dəyərlərinin başqaları ilə əvəz etdirilməsi ilə əlaqədardır. İnsan şüurunun inkişafı prosesinə uyğun olaraq onun dəyər oriyentasiyasında dəyişiklər baş verir.

İnsanlar bir-birinə qarşı dözümlü, səbirli olmalıdırlar. Dəyərlərin üst-üstə düşməsi üçün qarşılıqlı hörmətə əsaslanan fikir mübadiləsi, diskusiyalar, dialoqlar keçirmək məqsədmüvafiqdir. Müxtəlif dəyərlər dünyasında bu, bir çox konflikt situasiyaları aradan qaldırmağa kömək edir. Açıq, hirs, nifrət dəyərlərin müxtəlif olduğu şəraitdə yaxşı keyfiyyət hesab olunmur.

Musiqi ilə məşğul olmaq – özü şagirdlərdə dözümlülüyü və səbrli olmağı tərbiyə edir. Öyrənilməsi lazım gələn hər xanənin 10-15 dəfə təkrarlanması, hər hansı bir frazanın musiqi nüansları üzərində saysız təmrinlər aparılması, son nəticənin qənaətbəxş alınması üçün hər gün ən azı 3-4 saat piano arxasında əyləşib çalmaq – insandan böyük inam, dəyanət, iradə tələb edir.

III. §3. İRSİYYƏT VƏ İNKİŞAF

İrsiyyət dedikdə valideylərdən uşaqlara müəyyən keyfiyyət və xüsusiyyətlərin irsən keçməsi başa düşülür.

İrsiyyətin daşıyıcısı genlərdir. Elm sübut etmişdir ki, orqanizmin xassələri gen kodunda şifrələnmişdir. Orqanizmin xassələri haqqında bütün informasiyalar məhz orada toplanmışdır. Valideynlərdən uşaqlara həm **fiziki əlamətlər** (bədən quruluşunun xüsusiyyətləri, saçın, gözün və dərinin rəngi və s.), həm də **fizioloji** əlamətlər (ali sinir sisteminin xüsusiyyətləri, sinir hüceyrələrinin sayı, psixi pozğunluqları yaradan patoloji qüsurlar, bəzi xəstəliklər – hemofiliya, şəkərli diabet və s.) irsən keçir.

İnsanın inkişaf qanunauyğunluqlarının tədqiqinin pedaqoji aspekti üç başlıca problemin öyrənilməsini əhatə edir. Bunlar intellektual, xüsusi və əxlaqi keyfiyyətlərin irsən gətirilib-gətirilməməsi problemidir.

Elm sübut edir ki, qabiliyyətlər irsən keçmir, uşaq ancaq imkanlarla doğulur. Təbii imkanlar hazır qabiliyyətlərin əmələ gəlməsi və inkişafı üçün imkanlar yaradan təbii zəmindir. Məsələn: Uşaq nitq qabiliyyəti ilə doğulmur. Lakin nitq qazanmaq üçün zəruri olan təbii imkanlarla doğulur. Eləcə də oxu, vokal texnikası. Onun boğazının, dilinin, damağının quruluşu, eləcə də sinir sisteminin inkişaf səviyyəsi, ikinci siqnal sistemi, danışmaq, oxumaq və danışılanı, oxunulmanı başa düşmək üçün təbii imkanlar təşkil edir. Bu təbii imkanlar uşaqda fitrən (anadan gəlmə) olur. Bu da ancaq valideynlərdən irsən keçmə kimi dar mənada deyil, nəsil-dən-nəslə

keçmə kimi geniş mənada başa düşülməlidir. Həmin imkanların konkret qabiliyyətlərə çevrilməsi isə daha çox şəraitdən – mühitin və tərbiyənin təsirindən asılıdır. Müəyyən fəaliyyət və tərbiyə nəticəsində əmələ gələn konkret keyfiyyətlər təbii imkanlardan fərqlənirlər.

İnsan qabiliyyəti bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələndikdə və onun hər hansı sahəyə tətbiqi zamanı daha aydın şəkildə ortaya çıxararaq özünü biruzə etdirir.

Qabiliyyətlər insanda müxtəlif yaş dövrlərində inkişaf edə bilər. Bəzilərinə bu keyfiyyət çox erkən yaşlarında inkişaf edir. Bir çox dünya şöhrətli bəstəkarlar 3-4 yaşlarında ikən musiqi əsərləri yaratmış, bəziləri isə dünya ölkələrində konsertlər vermişdir. Buna canlı misal olaraq böyük rus bəstəkarı Rimski Korsakovu misal göstərmək olar. 3-4 yaşında olarkən yeni musiqi əsərləri yaratmağa nail olmuşdur. Məşhur bəstəkar Bolqonq Amodey Motsart (1756-1791) 6 yaşından etibarən dünyanın bir çox ölkələrində konsertlər vermiş, skripkada, orqanda çalmış, dirijorluq etmişdir.

Uşaqlarda üzə çıxarılan qabiliyyətlər özü də müxtəlif xarakterdə olur. Bəzi uşaqlar musiqiyə, bəziləri təsviri sənətə, bəziləri də incəsənətdən tamamilə uzaq olan başqa yönümlü yaradıcılıq sahələrinə həvəs göstərirlər.

İstedad qabiliyyətin yüksək səviyyəsi olub, müəyyən fəaliyyət sahəsində mürəkkəb nəzəri və əməli məsələlərin yaradıcılıqla həll olunmasıdır. Məsələn, Nizami Gəncəvi – şəriyyat, Məhəmməd Füzuli – lirika, Nəsrəddin Tusi – riyaziyyat, astronomiya, M.F.Axundov, N.Vəzirov, C.Cabbarlı, H.Cavid – dramaturqiya, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi – satira, Səməd Vurğun – poeziya, Cəlil Məmmədquluzadə, Həsən bəy Zərdabi – realist, novatorlu, Ə.Əzimzadə, Bəhrüz Kəngərli – rəsam, Yusif Məmmədəliyev, Xudu Məmmədov və s., və ilaxirə, bu siyahını sözsüz ki, bir min qat artırmaq mümkündür. Bizim bu kimi istedadlı şəxsiyyətlərimiz dünya mədəniyyət tarixini öz yaradıcılıqları ilə daha da zənginləşdirmişlər.

Qabiliyyət və istedadın morfoloji və fizioloji keyfiyyətlər kimi, ümumi genetik qanunlara tabe olması ehtimalı artıq öz həqiqi isbatını tapmışdır. XIX əsrin sonunda ingilis antropoloqu və psixoloqu Qalton «İstedadın irsiliyi, onun qanunları və nəticələri» adlı kitabında özünün maraqlı mühakimələrini yürütməklə yanaşı, bir çox görkəmli şəxsiyyətlərin qohumluq əlaqələrini araşdıraraq, belə bir qənaətə gəlmişdir ki, istedad ata və ya ana xətti ilə nəsildən-nəsilə keçir. Qaltonun çıxardığı nəticəyə görə qabiliyyətləri təşkil edən istedad

amilləri genetik xarakter daşıyır. İ.S.Baxlar nəslindən 60-a yaxın musiqçinin (20-si tanınmış bəstəkar olmuşdur), Bendanın skripkaçılar ailəsində iki məşhur musiqçinin olması buna parlaq misaldır.

Belə müqayisələrin sayını respublikamızın tanınmış, alim və ziyalılarının timsalında artırmaq mümkündür.

Dünya şöhrətli siyasi xadim Heydər Əliyev (Zərifə xanım, İlham, Cəlal,...), tanınmış incəsənət və ədəbiyyat xadimləri Bədəlbəylilər (Bədəl, Əfrasiyab, Şəmsi, Fərhad), Vəkilovlar (Səməd Vurğun, Meh-dixan, Vaqif, Yusif), Əfəndiyevlər (İlyas, Elçin, Timurçin), Rzayevlər (Rəsul Rza, Anar) nümunə göstərmək mümkündür.

Lakin onu da unutmamaq olmaz ki, yaradıcı şəxsiyyətlərin formalaşmasında zaman, mühit, tarixi-siyasi bu və ya digər amillər həlledici rol oynayıb.

Sözsüz ki, burada artıq genetik ötürmədən söhbət gedə bilməz. Çünki zamanın özü, mühit bunu tələb edir.

Məsələn, böyük Azərbaycan sərkərdəsi Həsən adi zəhmətkeş bir kəndlinin, zeytun satanın oğlu idi. Lakin zamanın, mühitin mürəkkəbliyi, daxili çəkişmələr, xarici işğalçılara qarşı mübarizələr onu Babək Xürrəmidin etdi.

Azərbaycan xalqının tarixinə ən gənc dövlət xadimi və şair kimi daxil olan Şah İsmayıl Xətai (1486-1524) 13 yaşından əlinə qılınc almış, 14 yaşından dövləti idarə etmişdir. Şah İsmayıl Xətai istər yadelli işğalçılara, istərsə də daxili feodallara qarşı mübarizə aparmağına əsas səbəb Azərbaycanın parçalanmış ərazilərini yadellilər tərəfindən işğal edilmiş torpaqlarını vahid, mərkəzləşdirilmiş Azərbaycan şəklində görmək, onu birləşdirmək idi. Və o zaman o bunu etdi də.

Sözsüz ki, qabiliyyətin yaranıb formalaşmasında genetik faktorların rolu və zəruriliyi əsasdır. Lakin hər zaman onu önə çəkib, irsi daşıyıcılığı olmayan istedad və qabiliyyət sahiblərini də unutmamaq olmaz. Çünki, yaradıcı şəxsiyyətlər dühalar yaşadıkları mühitdə formalaşmış, meydana gəlirlər. İstər Nəsimi, Sabir, Əzim Əzimzadə, Ü.Hacıbəyov, istər Şekspir, Puşkin, Qlinka, Kopernik, Leonarda da Vinçini və s.

Elmi-tədqiqatların nəticələri **intellektual** səviyyənin valideynlərdən uşaqlara keçməsi haqqında fikirləri inkar edir. Məsələn: alkoqoliklərin uşaqlarının baş beyin yarım kürələrinin üst

hüceyrələri, narkomanlarda pozulmuş genetik strukturlar, irsi psixi xəstəliklər intellektual qabiliyyətlərin inkişafına mənfi təsir göstərir.

Xüsusi imkanların müəyyən olunmasında müxtəlif pedaqoji sistemlərin nümayəndələri arasında ciddi fikir ayrılığı yoxdur. Musiqi, bədii, riyazi, idman və s. imkanlar xüsusi imkanlar hesab olunur.

Əxlaqi keyfiyyətlərin və psixikanın irsən keçməsi məsələsi xüsusi-lə vacibdir. Şəxsiyyətlərin əxlaqi keyfiyyətləri irsən keçmir, onlar orqanizmin xarici mühitlə qarşılıqlı təsiri prosesində əldə edilir. İnsan anadan xeyirxah, bədxah, səxavətli və ya xəsis kimi doğulmur. Uşaqlar valideynlərinin əxlaqi keyfiyyətlərini irsən gətirmirlər. İnsanın əxlaqi keyfiyyətli mühit və tərbiyədən asılıdır. Tərbiyə aparıcı rol oynayır. Alimlər genetik proqramı öyrənərkən, orada nə xeyir, nə şər, nə də əxlaqla bağlı digər genləri tapa bilməmişlər. Bununla belə bir çox alimlər «annadangəlmə» nəzəriyyəsinə əsaslanaraq iddia edirlər ki, insanların inkişafı üçün optimal müddət mövcuddur. Mənəvi keyfiyyətlərin inkişafı, psixi fəaliyyətin həmin növləri ilə şərtlənir. Bu və ya digər keyfiyyətlərin inkişafı üçün optimal şəraiti olan yaş dövrləri **senzitiv** dövrlər adlanır. Sensitivliyin səbəbi beyinin və sinir sisteminin yetişməsinin qeyri-bərabərliyidir. Psixoloqlar müəyyən etmişlər ki, 6 yaşından 12 yaşınadək olan dövr senzitiv dövrüdür. Bu dövr vərdişlərin inkişafı dövrüdür. Təbiət hər bir keyfiyyətin formalaşması üçün senzitiv dövr ayırmışdır. Kiçik məktəb yaş dövrü hərəkət vərdişlərin yaranması, yuxarı məktəb yaş dövrü isə məntiqi hafizə, mücərrəd təfəkkürün inkişafı üçün senzitiv mərhələ hesab edilə bilər. Uşaqlarda fiziki, psixi, sosial, əxlaqi keyfiyyətlər vaxtında formalaşmalıdır. Belə olmasa, sonralar həll edilməsi çətin olan problemlərlə qarşılaşmalı olarıq.

Tərbiyənin təsiri sinir sisteminin plastikliyinə əsaslanır. Müasir elm belə hesab edir ki, qabiliyyətlər erkən yaşdan meydana gəlir. Ancaq bununla onlar digər normal uşaqlardan fərqlənirlər. İstedadlı uşaq qarşısına qoyduğu məsələlərin həllinə, başqalarına nisbətən çox az vaxt sərf edir. Uşaq qazandığı müvəffəqiyyətdən müsbət emosiyalar alır. Bu emosiyalar məsələnin həllinə sərf olunmuş enerjini asanca bərpa edir.

Şagirdlərin musiqi-ifaçılıq qabiliyyətləri musiqi sənətinin estetik qiymətləndirmə meyarlarının formalaşmasına – ümumi, xüsusi və təkənin dialektik qiymət vahidliyi kimi başa düşülür. Burada **ümumi** – ümumbəşəri prinsiplərə əsaslanaraq qiymətləndirmə, **xüsusi** – təbiətən fərqli fəaliyyətin qiymətlənməsi, **təkcə** ifa təkrar olunmaz fərd

və subyektivdir. Musiqi təlimi prosesində şagirdlər musiqidə gözəlliyin ifadə edilməsi qabiliyyətinin etalonu olan estetik qiymətləndirmənin obyektiv meyarlarını mənimsəyirlər.

İfaçılıq qabiliyyətinin qiymətləndirmə prosesində əsas meyar fərdi xarakter daşıyır, şəxsi dünya görüşü və zövqlər sisteminə çevrilir.

III. §4. ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFININ YAŞ DÖVRLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Fiziki və əqli inkişaf yaşla sıx bağlıdır. Hər bir yaş dövrünün özünün fiziki, psixi və sosial inkişaf səviyyəsi vardır. Bu səviyyə, əlbəttə, ümumidir, lakin konkret insanın inkişafında geriləmə və ya irəliləmə ola bilər.

İnkişaf prosesini düzgün idarə etmək üçün pedaqoqlar uzaq keçmişdə insan həyatının dövrlərini təsnif etməyə cəhd göstərmişlər. İnkişafın dövrlərə bölünməsi haqqında bir sıra fikirlər vardır (Aristotel, Y.A.Komenski, J.J.Russo və b.). Bu təsnifatların sayı çoxdur və artmaqda davam edir. Odur ki, bir meyar əsaslanan yaş sistemini qurmaq mümkün deyil. Ona görə də əksər pedaqoqlar tərəfindən qəbul edilmiş yaş təsnifatının təhlili vacibdir.

Yaş dövrü yaş xüsusiyyətlərinin ayrılmasına əsaslanır. İnsan həyatının müəyyən dövrü üçün xas olan anatomik-fizioloji və psixi keyfiyyətlərə *yaş xüsusiyyətləri* deyilir. Yaş xüsusiyyətlərinin mahiyyəti insanın fiziki inkişafında özünü açıq-aydın göstərir. Uşağın boyunun inkişafı, çəkisinin artması, süd dişlərinin çıxması, sonra isə onların dəyişilməsi, cinsi yetişmə və başqa bioloji proseslər müəyyən yaş dövrlərində baş verir. İnsanın bioloji və mənəvi inkişafı bir-biri ilə sıx əlaqədardır. Ona görə də hər yaş dövründə baş verən müvafiq dəyişikliklər psixi sahədə də əmələ gəlir. Psixi dəyişikliklər bioloji, sosial yetişmə kimi ciddi qaydada getmir. Bu insanın inkişafını mərhələlərə ayırmaq və yaş dövrlərini müəyyənləşdirmək üçün təbii əsasdır.

İnkişafın tam dövrlərə ayrılması insanın bütün həyatını əhatə edir. Pedaqogikanı isə insanın məktəbəqədər və məktəb yaş dövrü maraqlandırır.

Elmdə uşağın aşağıdakı yaş dövrləri qəbul edilmişdir:

1. Çağalıq (1 yaşa qədər);

2. Körpəlik (1-3 yaş);
3. Məktəbəqədər dövr (3-6 yaş):
 - a) məktəbəqədər kiçik yaş dövrü (3-4 yaş);
 - b) məktəbəqədər orta yaş dövrü (4-5 yaş);
 - c) məktəbəqədər böyük yaş dövrü (5-6 yaş);
4. Məktəb yaş dövrü (6-18 yaş). Məktəb yaş dövrü də öz növbəsində 3 dövrə bölünür:
 - a) kiçik məktəb yaş dövrü (6-10 yaş);
 - b) orta məktəb yaş dövrü (11-15 yaş);
 - c) böyük məktəb yaş dövrü (16-18 yaş).

Pedaqoji yaş dövrünün əsasını bir tərəfdən fiziki və psixi inkişafın mərhələləri, digər tərəfdən təhsil-tərbiyənin baş verdiyi şərait təşkil edir.

Orqanizmin, onun sinir sistemi və orqanlarının bioloji cəhətdən yetişmə mərhələləri mövcuddur. İdraki qüvvələrin inkişafı da bununla əlaqədardır. Ona görə də düzgün təşkil olunmuş tərbiyə işi yaş xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmalı, onlara əsaslanmalıdır. Təbii inkişaf mərhələlərini nəzərə almamaq və ya inkar etmək səhv fikirlərə gətirib çıxarar. Sosial inkişafın sürətlənməsilə əlaqədar olaraq insanın imkanları (müxtəlif informasiya mənbələri ilə geniş tanış olmaq imkanı) bir qədər artmışdır. Amma bu imkanlar hədsiz deyil.

Yaş inkişafı xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması əsas pedaqoji prinsiplərdən biridir. Ona əsaslanaraq müəllimlər müxtəlif fənlər üzrə tədris yükünü bölürlər. Onlar dərslərin əsaslandırılmış həcmi, əlverişli əmək və istirahət rejimini müəyyən edirlər. Bu iş növləri həmçinin təlim, təhsil-tərbiyə fəaliyyətinin forma və metodlarını seçmək üçün əsas götürülür.

Müəyyən olunmuş yaş dövrləri şərtidir, onların arasında dəyişkənlik özünü göstərir. Bu isə bəzi yaş qrupları arasındakı hədudlara yenidən baxmaq zərurətini yaradır. Bunun əsas səbəbi bütün dünyada geniş yayılan *akselerasiya* prosesidir (latınca *acceleratio* – sürətlənmə deməkdir). O, uşaq və yeniyetməlik dövründə fiziki və müəyyən qədər psixi inkişafın sürətləndirilməsində təzahür edir. Bioloqlar akselerasiyanı orqanizmin fizioloji yetişməsi, psixoloqlar psixi funksiyaların inkişafı, pedaqoqlar isə şəxsiyyətin mənəvi inkişafı və sosiallaşması ilə əlaqələndirirlər.

III. §5. FƏRDİ XÜSUSİYYƏTLƏR

İnsanın inkişafında ümumi və xüsusi cəhətlər özünü göstərir. Ümumi cəhət müəyyən yaşda olan adamların hamısına xasdır. İnsanda olan xüsusi cəhət fərdi xüsusiyyət adlanır. Açıq-aydın xüsusi əlamətləri olan şəxsiyyət fərdiyyət adlanır. Fərdiyyət şəxsiyyətin intellektual, iradi, əxlaqi, sosial və digər əlamətlərinin məcmusu ilə xarakterizə olunur. Hər bir uşağın öz təfəkkürü, hissləri, maraq və qabiliyyətləri, ideali, iradi və xarakter əlamətləri, temperamenti vardır. Bu keyfiyyətlər həmin şəxsi digərlərindən nəzərə çarpacaq dərəcədə fərqləndirir. Yer üzərində bir-birinə tamamilə oxşayan insan tapmaq çətindir. Hətta əkizləri də, bir-birindən fərqləndirən səciyyəvi xüsusiyyətlər vardır. Hər bir insan öz fərdiyyəti etibarı ilə yeganə və təkrarolunmazdır.

Fərdiyyət fərdi xüsusiyyətlərdə təzahür edir. Fərdi xüsusiyyətlərin (fərqlərin) əmələ gəlməsi hər bir insanın öz xüsusi inkişaf yolunu keçməsi ilə bağlıdır. Bu yolda o, ali sinir sistemi fəaliyyətinin müxtəlif tipoloji xüsusiyyətlərini əldə edir. Fərdi xüsusiyyətlərə duyğuların, qavrayışın, təfəkkürün, hafizənin, təxəyyülün özünəməxsusluğu şəxsiyyətin maraq və meylləri, qabiliyyət və temperamentləri, xarakteri aiddir. Fərdi xüsusiyyətlər şəxsiyyətin inkişafına təsir edir.

Fərdi xüsusiyyətlərin musiqi təlim-tərbiyəsi prosesində nəzərə alınması ilə bağlı mütəxəssislər arasında ciddi fikir ayrılığı vardır. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, kütləvi ifa (xor) fərdiyyəti nəzərə ala bilməz və almamalıdır. Musiqi məktəbi ayrı-ayrı uşaqlara görə öz işini qura bilməz. Bütün uşaqlar musiqi pedaqoji prosesdə eyni «pay» almalıdır. Bu və ya digər tədris müəssisəsində oxuyanlar həmin müəssisədə qəbul olunmuş, hamı üçün eyni olan standartda uyğun təhsil və tərbiyə almalıdırlar.

Digər bir qrup tədqiqatçıların fikrincə isə musiqi tərbiyəsi daha çox fərdiyyətə əsaslanmalıdır. Pedaqogikanın klassik prinsiplərindən olan fərdi yanaşma təlim və tərbiyənin məqsədini, onun əsas məzmununu fərdi xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırmağı yox, pedaqoji təsirin forma və metodlarını uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmağı nəzərdə tutur. Fərdi yanaşma prinsipi vacib prinsip kimi şəxsiyyətin əlamətlərini və həyat şəraitini dərinləndirən bilmək əsasında onun inkişafına rəhbərlik etməyi tələb edir. Fərdi yanaşma hər bir şagirdin idraki qüvvələrinin, fəallığının, meyllərinin və

istedadının inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Çətin tərbiyə olunan uşaqların, azqabiliyyətli, həmçinin inkişafı ləngiyən uşaqların fərdi yanaşmaya xüsusilə ehtiyacı vardır.

İxtisaslaşmış musiqi məktəbinə gedən şagirdlərin fərdi yanaşma sayəsində musiqi qabiliyyətinə, yaddaşına, texnikasına, klassik və müasir bəstəkarların əsərlərinə olan maraq və meylinə bələd olan musiqi müəllimi bunları nəzərə alaraq əsərlərin seçilib repertuara daxil edilməsində çətinlik çəkmir. Bu səpgidə qurulan iş üslubu şagirdin (gücü çatdığı) öyrənəcəyi musiqi əsərinin öhdəsindən layiqincə gəlməsinə, konsert və dinləmələrdə müsbət nəticə əldə etməsinə kömək edir.

III. §6. MUSİQİ ÜZRƏ - HƏR BİR YAŞ DÖVRÜNƏ XAS XÜSUSİYYƏTLƏR

Psixoloqlar qeyd edirlər ki, lap erkən yaş dövrlərindən uşaqlarda musiqi qabiliyyəti inkişaf edir. A.A.Lyublinskayanın tədqiqatlarından məlum olmuşdur ki, 10-12 günlük uşaqlarda müxtəlif səslərə qarşı reaksiya yaranır. İki aylıq körpə fortepiano səsinə eşidərkən hərəkətini dayandıraraq səsə qulaq asmağa başlayır.

4-5 aylıq körpə isə səs gələn tərəfə başını döndərir, səs müxtəlifliyini anlayır. Normal inkişaf edən uşaq ilk aylardan başlayaraq musiqinin xarakterindən asılı olaraq hərəkətlər edir, sevinir və ya sakitləşir. Bir yaşın sonunda körpə nəغمə oxunmasını eşidərkən ona qarşı reaksiyanı gücləndirir, müvafiq hərəkətlər edir.

Musiqiyə qarşı yaranmış olan emosional hiss və musiqi qabiliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsi ilə uşaqlarda ən kiçik yaşlardan musiqiyə maraq oyatmaq mümkündür.

Körpəlik dövrü (3-6 yaş). Uşaqlar musiqi dinləyərkən kontrast mövzulara qarşı müəyyən reaksiya göstərərək şən və ya sakit hallar keçirirlər. Musiqi dinləmə qabiliyyətinə əsaslanaraq uşaqlar yüksək və alçaq, güclü və sakit səslənməni, hətta tembr rəngarəngliyini bir-birindən fərqləndirə bilir. İlkin nəغمə oxumaq həvəsi yaranmağa başlayır. Onlar özlərindən yaşca böyüklərin oxuduqları nəغمələrin sonunu tamamlayır, musiqi cümlələrini təkrarlayır, zümzümə edir, musiqi sədaları altında ritmik əl çalır, hoppanır, fırlanır. Onlarda hissetmə qabiliyyəti inkişaf edir, ətraf mühit, əşyalar, təbiət hadisələri

və musiqi haqqında müəyyən məlumatlara malik olurlar. Bəzən bu yaşda uşaqlar kiçik musiqi parçalarını sərbəst və düzgün oxuya bilirlər.

Bu illərdə inkişaf prosesi öz müstəqilliyi ilə xarakterizə edilir. Sözlər – cümlələrlə, ayrı-ayrı hərəkətlər – obrazlarla əvəz olunur, çeviklik və cəldlik artır. Uşaqlarda musiqi ilə məşğul olmaq həvəsi yaranır. 4 yaşlı uşaq heç kimin köməyi olmadan nəğmə oxuya bilir. Bir çox hərəkətləri musiqi sədaları altında ifa edir, oyun və rəqslərdəki elementlərin ifasında çətinlik çəkmir.

Həyatın beşinci ili suallar ili kimi məşhurdur. O, tez-tez nə üçün, nəyə görə sualları ilə valideyn və tərbiyəçiyə müraciət edir. Bu yaş dövründə təfəkkürün məzmunu dəyişir, tədricən uşaqlarda məfhumların məzmunu fikri sürətlə əlaqələndirilir, dərk etdikləri cism və hadisələrin çərçivəsi genişlənir. Ətraf aləm, canlılar, bitki və heyvanların xüsusiyyətləri haqqında müəyyən məlumatlara malik olurlar. Onlar musiqinin şən və ya qəmli xarakterli olduğunu, yuxarı və ya aşağı reyqstrdə səsləndiyini, tez və ya yavaş tempi, pyesdəki hissələri (biri tez templidir, digəri yavaş) musiqi əsərinin hansı alətdə (royalda, qarmonda, klarnetdə, tarda) ifa olunduğunu, necə ifa olunmasını, rəqs elementlərinin musiqi ritminə uyğun cəld dəyişməsinə, uşaq musiqi alətlərində qısa musiqi cümlələrinin necə ifa olunmasını bilirlər.

Bu yaşlı uşaqların səsləri cingiltili olur və səs diapazonu genişlənir. Nəğmə oxuma intonasiyaları sabitləşir. Uşaqların vokal və musiqi qabiliyyəti inkişaf edir, möhkəmlənir. Hərəkətlərin əsas növləri – (yeriş, qaçış, tullanma) oyun və rəqslərdə istifadə olunur. Süjetli oyunlarda uşaqlar müxtəlif obrazlar yaradırlar. Uşaqların bəziləri musiqinin müxtəlif növlərinə fərqi maraqla göstərirlər.

Kiçik məktəb yaş dövrü (6-8 yaş). Bu illər uşaqların ilk məktəb illəridir. Musiqi sahəsində alınmış biliklər əsasında təkcə verilmiş sual-larla kifayətlənmir, onlar müstəqil olaraq musiqi əsərini xarakterizə edir, musiqidə verilmiş obrazları və müxtəlif musiqi intonasiyalarını ayırd edirlər.

Uşaq musiqidə verilmiş obrazı aydın təsəvvür edir. Bu da ətraf aləmin estetik cəhətdən dərk edilməsinə imkan verir. 6-7 yaşlı uşağın səs telləri və musiqi dinləmə qabiliyyəti inkişaf edir, səslərində cingiltilik yaranır və səs diapazonu genişlənir. Mahnı, rəqs və oyunları uşaqlar müstəqil və yaradıcı şəkildə ifa edirlər. Musiqi bacarıqlarını, maraqlarını uşaqlar fərqi oyunlarında daha çox işıqlandırırırlar.

Hər bir yaş dövrünün musiqi xüsusiyyətlərini bilərək, müəllimlər kiçik yaşlı məktəblilərlə onların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun işlərini qurmalıdırlar.

Tərbiyənin əsas vəzifələrindən biri uşaqların hərtərəfli və harmonik inkişafını təmin etməkdir. Bu vəzifəni musiqi də yerinə yetirir. İncəsənət vasitəsilə uşaqların hissələrinə güclü təsir göstərməklə, onun aydın düşünmə və dərinədən duyma bacarığını inkişaf etdirmək mümkündür.

Pedaqogika elmi bu əsaslara istinad edərək, musiqi tərbiyəsini və onun inkişaf dinamikasını öyrənir.

Şəxsiyyət musiqi incəsənəti vasitəsi ilə məqsədyönlü formalaşdırılır. Uşaqların musiqiyə marağı, qabiliyyəti, estetik münasibəti məhz bu yolla həyata keçir. Uşaq o zaman musiqini qavraya bilir ki, dinlənən musiqi nümunəsi onun yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun gəlsin.

Uşaq musiqi qabiliyyətinin əsas səbəbi onların musiqi məşğələlərində fəal iştirak etmələridir. Ən əsası da hər bir uşağın musiqiyə fərdi yanaşmasıdır.

III. §7. KİÇİK MƏKTƏB YAŞ DÖVRÜNDƏ (6-10 YAŞ) MUSİQİ QAVRAMA

Məktəb yaş dövrünə qədəm qoyan uşağın fəaliyyətində, ünsiyətində, münasibətində dönüş yaranır. Təlim onun aparıcı fəaliyyət növü olur, həyat tərzini dəyişir, yeni vəzifələr meydana gəlir.

Kiçik yaşlı uşaqların hələ zəif olan orqanizmində bir çox yeni keyfiyyətlər əmələ gəlir. Məktəbəqədər yaş dövrünə nisbətən boyun inkişafı ləngiyir, çəki isə nəzarəçarpacaq dərəcədə artır. Bu yaşda skletdə sümükləşmə gedir, lakin hələ başa çatmır. Diqqət yetirilməsə, uşağın onurğası asanlıqla əyilə bilər. Bu dövrdə uşağın əzələ sistemi intensiv inkişaf edir, əzələlərin qüvvəsi xeyli artır. Bunun sayəsində uşaq sürətlə çalğı texnikasına və vərdişlərinə yiyələnə bilər. Həmin dövrdə uşaqlarda əsəb sistemi təkmilləşir, baş beyin yarımkürələrinin funksiyaları intensiv inkişaf edir, beyin qabığının analitik və sintetik funksiyaları güclənir.

Bu yaş dövründə uşağın beyninin çəkisi demək olar ki, böyük adamın beyninin çəkisi qədər olur və 1400 qrama çatır. Uşağın psixikası sürətlə inkişaf edir. Hiss orqanlarının dəqiqliyi yüksəlir. Məktəbəqədər dövrlə müqayisədə rəngə olan həssaslıq 45%, oynaq əzələ hissiyatı 50%, görmə hissiyatı 80%-ə yaxınlaşır. Onlar hadisələrin incə fərqlərini seçməkdə çətinlik çəkirlər. Bu yaşda uşaqlar izah edilən musiqi üzrə təlim materialını misallarla, əyani vasitələrlə, müəllimin şəxsi ifaçı ilə daha tez anlayırlar. Bu isə musiqi müəllimlərindən bütün təlim, tərbiyə prosesini məqsədyönlü aparmağı tələb edir.

Kiçik yaşlı məktəblilərin qavrayışı sabit və mütəhərrik olmasa da, onlar kiçik musiqi əsərlərini, oxumaqları, nəğmələri emosional qavrayırlar. Musiqi müəllimləri buna arxalanaraq şagirdləri məqsədyönlü dinləməyə alışdırır, onlarda musiqi obrazını anlamaq qabiliyyətini inkişaf etdirirlər. Məktəb həyatı uşaqdan ixtiyari diqqəti daim məşq etdirməyi, onu cəmləmək üçün iradi səy göstərməyi tələb edir. Şagirdlərdə ixtiyari diqqət bağça yaşına nisbətən bir qədər qüvvətlənsə də, onlar hələ özlərini ev tapşırığını icra etməyə məcbur edə bilmirlər, diqqətlərini uzun müddət bir iş üzərində toplamaqda çətinlik çəkirlər. Bu yaşda uşaqların diqqəti tez-tez yayınır, təfəkkürü emosional-obrazlı təfəkkürdən məntiqi təfəkkürə doğru inkişaf edir. Musiqi təlimi onların intellektini sürətlə inkişaf etdirir.

Məktəblinin idrak fəaliyyətində hafizənin böyük əhəmiyyəti vardır. Kiçik məktəb yaşlı şagirdlərdə hafizə daha çox əyani-obrazlı xarakterdə olur. Şagirdlər musiqi təlimi materialını daha çox mexaniki öyrənmə yolu ilə yadda saxlayırlar. Onlar mahnının mətnini çətinlik çəkmədən əzbərləyir, lakin onu musiqi ilə birgə oxumaqda çətinlik çəkir. Hafizənin bu cür xüsusiyyətindən uşaqların söz ehtiyatının artırılmasında, musiqi frazalarının, nüanslarının yadda saxlanılmasında istifadə olunmalıdır.

Bununla bərabər, müəllim onlarda məntiqi yaddasaxlamamı da inkişaf etdirməyə çalışmalıdır. Şagirdlərə özünənəzarət bacarığı, özünüoxlama vərdisləri aşılanmalı, tədris əməyinin səmərəli təşkili üçün zəruri biliklər verilməlidir.

Orta məktəb yaş dövrü (11-15 yaş). Bu yaş dövründə uşaqlarda çox kəskin dəyişikliklər baş verir. Yeniyetmə həm uşaqlıq, həm də ilk gənclik əlamətlərini özündə əks etdirir. Bu dövr həm uşağın özü, həm də onu əhatə edənlər üçün çətin dövr hesab olunur. Çox vaxt bu dövrü «böhran dövrü» adlandırırlar. Bu mərhələdə yeniyetmələr öz uşaqlıq illərindən ayrıla bilmirlər. Onlar fiziki cəhətdən sürətlə inkişaf edirlər. Əzələlərin gücü xeyli artır. Daxili orqanlar qeyri-bərabər inkişaf edir, qan damarlarının inkişafı ürəyin inkişafından geri qalır ki, bu da onun fəaliyyət ahəngini (ritmini) pozur, ürək döyüntüsünün artmasına gətirib çıxarır. Ürək və qan damarlarının bu cür qeyri-mütənasib inkişafı nəticəsində qan təzyiqi bir qədər artır, qanın beyinə axması normal olmur, bunun da nəticəsində yeniyetmə tez yorulur. Yeniyetmə dövrünü səciyələndirən ikinci bir xüsusiyyət cinsi yetişmədir. Bu, qızlarda 11 yaşından, oğlanlarda isə 12-13 yaşından başlayır və qızlarda tez də başa çatır. Bu proses orqanizmin həyat fəaliyyətini ciddi dəyişdirir, yeni hiss və həyəcanlar yaradır.

Cinsi yetişmə dövründə oğlan və qızların səsində də güclü dəyişikliklər baş verir. Belə ki, 12 yaşdan 15 yaşa qədər oğlanların, 11 yaşından 14 yaşadək qızların səslərində kallaşma, xırıltı yaranır. Bu dövr mutasiya dövrü adlanır. Xor və vokal dərnəklərində oxuyan bu yaşlı şagirdlərlə xüsusi təmrinlər edilməsi, eləcə də onlara xüsusi səs gərginliyi tələb olunmayan musiqi əsərlərinin verilməsi məqsədəuyğundur. 11-15 yaş dövründə yeniyetmənin davranışı daha məqsədyönlü, planauyğun və mütəşəkkil olur, dəqiqliyi ilə fərqlənir. Bununla belə, onlar ətraf aləmin qavranılmasını tədris materialı ilə əlaqələndirməkdə çətinlik çəkirlər.

Bu yaşda təfəkkür daha sistemli, ardıcıl və yetkin olur. Onların təfəkküründə t nqidedicilik əlaməti meydana gəlir. O,  z fikrini söyləməyə çalır, mübahisəyə girir, etiraz edir, hər şeyə tənqidi münasibət bəsləyir. Yaradıcı təfəkkürün inkişafı  c n bu yař d vr  olduqca  verişlidir. Odur ki, musiqi m ellimləri 6-cı, 7-ci sinif řagirdl rin  ifası bir qədər ötən sayılan musiqi nümunələri verməli, onların yaradıcı t f kk rl rini inkişaf etdirmək məqsədilə müxtəlif tipli musiqili viktoralılar təşkil etməli, musiqinin xüsusi xarakteri, musiqi obrazları arasında müqayisələr aparmağı, hadisələrdə v  proseslərdə səbəb-nəticə asılılığını m  y nl şdirm yi tapırmaq lazımdır. Təfəkkürün inkişafı nəticəsində hər hansı bir musiqi alətində ifa düzgün, obrazlı, təsiredici olur. Yeniyetmə yař dövrünün bir sıra ziddiyyətləri vardır. Bu ziddiyyətlər pədaqoji ədəbiyyatda ařağıdakı kimi səciyyələndirilir:

1. Yeniyetmə köməyə, məsləhətə dərin ehtiyac duyduğı halda, böyüklərdən  kinir;
2. Yeniyetmə elmin t k nm zliyin  t cc bl nir, çox bilməyi arzulayır, intellektual əməkdən ruhlanır, eyni zamanda gündəlik təlim-tərbiyə tapırmaqlarına səthi münasibət bəsləyir;
3. Yeniyetmə romantikdir,  ořgundur, ř ndir, lakin onda kobud hərəkətlər yox deyil, və o bunu c r tlilik, mərdlik sayır.

Yeniyetmələrin  laqi və sosial davranışında hissələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.  nadkarlıq, eqoizm, qaradınm zlik hallarına rast gəlinir. Bir çox p daqoqlar bu d vr  ağır böhran d vr  adlandırırlar. Ona görə də yeniyetmələrin hissələrinə ehtiyatla, diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

Bu dövrədə yeniyetmələrdə peşələrə meyl, maraq yaranır, onlar peşələrin əhəmiyyəti, faydası haqqında d ř n r, istədikləri sənətə yiyələnməyə çalır. Yeniyetmənin fizioloji və psixoloji xüsusiyyətlərinə istinad edərək onun tərbiyəsi ilə məqsədyönlü m řg l olmaq olduqca vacibdir v  hazırkı vəzifələr i erisində  n m r kk bidir. Onların ařıb-dařan qüvvələrini faydalı istiqamətə yönəltmək bu yeniyetmələrin m ellimlərd n, məktəbdən, cəmiyyətdən soyumasını aradan qaldırmağın  n düzgün yoludur.

Böyük məktəb yař d vr  (16-18 yař). Bu dövrədə məktəblinin anatomik-fizioloji inkişafı davam edir. Beyin tam inkişaf mərhələsinə çatır.  z l lərin qüvvəsi h m nin iř qabiliyyəti xeyli artır, hərəkətin tənzim edilməsi qaydaya d ř r. Yuxarı sinif řagirdl ri tədris f nl rin  seçmə münasibət bəsləyirlər. Onlar təlim materialını

müvəffəqiyyətlə təhlil edir, ümumiləşdirmələr aparır, mühakimə yürüdərək nəticələr çıxarmaqda çətinlik çəkmir, mücərrəd anlayışları asanlıqla dərk edirlər. Seçdikləri peşələrlə bağlı biliklərə tələbat onların xarakter əlamətlərindən biridir. Bu, psixi proseslərin inkişafını və fəaliyyətini müəyyən edir. Belə ki, gənclik dövründə qavrayış istiqamətliliyi, diqqət ixtiyariliyi və sabitliyi, hafizə məntiqiliyi ilə xarakterizə olunur. Bu dövr əqli fəaliyyətin yüksəliş dövrüdür. Bu dövrdə həm də psixi proseslər əhəmiyyətli şəkildə təşəkkül tapır.

Həmin yaş dövründə şagirdlərdə şüurlu davranış motivləri güclənir. Kollektivdə şəxsiyyətin yeri, kollektivin üzvləri arasında ünsiyyətin və münasibətlərin xarakteri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kollektiv əlaqə və münasibətlər genişlənir. Gənclərdə həyata tənqidi münasibət güclənir. Onlar hərəkətlərini şüurlu surətdə tənzim etməyə çalışırlar. Müəllimlərə və böyüklərə münasibət yeri gəldikcə stabilləşir. Onların arzu və istəkləri bir məsələdə eyni olur: həyatda özünə layiqli yer tutmaq, arzularına uyğun yerdə işləmək, xoşbəxt ailə qurmaq və s.

Yeniyyətlərin repertuarında mütləq Avropa klassiklərinin sonnataları olur, ancaq bu əsərlərin ifaçılıq baxımından mənimsənilməsi heç də həmişə onların məzmun dərinliyinə uyğun gəlmir.

Şagirdlərin musiqi qavrama müşahidəsi əsərlərin müqayisəsinə, onların oxşarlıq və fərqlərinin müəyyən edilməsinə yönəlir. Müqayisəli təhlil klassik bəstəkarların yaradıcılığının ümumi üslub xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına yönəldilir və yeniyyətləri Bax, Bethoven bəstəkarlıq üslubunun xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsinə yaxınlaşdırır.

Yeniyyətlər tərəfindən onların ifa təcrübəsinə istinad edilən əsərlərin əsaslandırılmış üslub təhlili, musiqi nəzəriyyəsi və musiqi ədəbiyyatı üzrə təhlillər şagirdləri musiqi əsərlərinin daha yüksək estetik səviyyədə bədii qiymətləndirilməsinə hazırlayır.

Yeniyyətlərin bədii qiymətləndirmə fəaliyyətinin orta səviyyəsi üçün xarakterik olan dərk edilmiş analitik qiymətləndirmədən fərqli olaraq, bədii qiymətləndirmə emosional cəhətdən mənə təhlilinə istinad edilməsiylə fərqlənir. Bu isə tarixi-bədii yanaşma tələb edir. Tarixi-bədii yanaşma musiqi əsərlərinin yaranması dövrü ilə tarixi-şəraitin təhlili və həmin musiqi əsərinin bədii xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması ilə qarşılıqlı əlaqədə estetik qiymətlərin formalaşmasını təşkil edir. Emosional mənə təhlilinə istinad–şagirdlər tərəfindən

musiqi obrazı və dramaturgiyasının emosional qavranılması və dərk edilməsi, mənanın açılması və musiqi ifadə vasitələrinin bütün komponentlərinin seçilməsi əsərin fərdi xüsusiyyətinin üzə çıxarılmasına imkan verir.

Bəstəkarın həyatı və ictimai mövqeyini bilmək, onun mənəvi-estetik idealını dərk etmək, şəxsiyyətinin, dünyagörüşünün, yaradıcılığının onun dövrü ilə əlaqəsini anlamaq üçün bəstəkarın və müasirlərinin digər musiqi əsərləri ilə, incəsənətin başqa növlərinin həmin dövr üçün xarakterik əsərləri ilə şagirdlərin daha geniş tanış olması vacibdir.

Tədrisdə təcrübəli musiqiçilər, tez-tez ədəbiyyat və rəssamlıq nümunələrindən istifadə edirlər. Tanınmış pedaqoq, musiqişünas alim Q.Q. Neyqauz məşğələlərdə mənərə rəssamlarının - Yakob Raysdalın (Hollandiya), K.Korrunun (Fransa), B.Serovun (Rusiya) işlərini xatırladaraq, musiqi və rəssamlıq arasında analogiyalar aparırdı. S.Savşinski göstərirdi ki, «...ifa olunan əsərin başa düşülməsinin «açarını» yalnız bəstəkarın bütün yaradıcılığını ideyabədi şərtləri ilə birgə başa düşməklə tapmaq olar. Bunun üçün isə şagird öz şüurunun müxtəlif həyat hadisələri üzərində müşahidələrlə və incəsənətin bütün növləri ilə zənginləşdirməlidir».

Bu, yeniyetmələrin musiqi və bədii əsərləri şüurlu və kompleks şəkildə qavramalarına yardımçı olar.

III. §8. FƏALİYYƏT VƏ İNKİŞAF

Mühit və təhsil-tərbiyə amilləri dinamik inkişafda olan amillərdir. İnsan həm mühidə, həm də təhsil-tərbiyə prosesində fəaliyyətə cəlb olunur. Burada isə fəaliyyətə inkişafın amili kimi ayrıca baxılır. İnsanın bir şəxsiyyət kimi inkişafının şərti onun yerinə yetirdiyi çoxplanlı fəaliyyətidir. Müxtəlif fəaliyyət növləri ilə məşğul olmaqla şəxsiyyət başqa fərdlərlə və kollektivlərlə münasibətdə olur. İnsan bir sahədə nə qədər işləsə, onun həmin sahədə inkişaf səviyyəsi o qədər yüksək olar. Fəaliyyət prosesində şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı baş verir, onun ətraf aləmə münasibəti formalaşır. Fəaliyyətin növləri şəxsiyyətin formalaşmasına müxtəlif şəkildə təsir göstərir. Bu və ya digər fəaliyyət növünün müvafiq yaş dövrü üçün əsas növ olub-olmaması və onun təşkil edilməsi burada əsas rol oynayır.

Cəmiyyətin tələbatına, dövlətin sosial qaydalarına uyğun şəxsiyyət formalaşdırmaq üçün fəaliyyəti təşkil etmək və onu düzgün istiqamətləndirmək lazımdır. Təlim, təhsil-tərbiyə işinin ən böyük çətinliyi məhz bundadır. Təəssüf ki, bir çox hallarda təhsil-tərbiyə sagirdlərin inkişafı üçün imkanlar yarada bilmir.

İnsan fəaliyyətinin ayrı-ayrı növləri şəxsiyyətin müxtəlif əlamət və keyfiyyətlərinin formalaşmasına səbəb olur. Lakin bunların hamısı onun şəxsiyyətinin formalaşmasına eyni dərəcədə təsir göstərmir.

Ayrı-ayrı yaş dövrlərində bu fəaliyyətlərdən biri əsas, aparıcı fəaliyyət növü kimi insanın tələbatlarını ödəmək imkanı verir, o birilər isə yardımçı fəaliyyət kimi çıxış edir. Ona görə də əsas fəaliyyət növünün xüsusi təşkili məktəbli şəxsiyyətinə məqsədyönlü şəkildə təsir etməyə, həmin fəaliyyət prosesində onda zəruri tələbatlar, motiv və məqsədlərin formalaşmasına imkan yaradan şərait rolunu oynayır. Pedaqoji ədəbiyyatda istiqamətinə görə idrak fəaliyyətindən, ictimai, bədii və texniki fəaliyyətdən bəhs olunur. Fəaliyyət aktiv və passiv ola bilər. Hətta ən kiçik uşaq özünü aktiv varlıq kimi göstərə bilər. O yeri gələndə böyükləri və yaşdılarına öyüd verir, adamlara, musiqiyə öz münasibətini bildirir. Sonralar mühitin və təhsil-tərbiyənin təsiri altında həmin fəallıq arta və ya azala bilər. Yaxşı inkişafı ancaq aktiv, emosional fəaliyyət təmin edə bilər. Belə fəaliyyətə insan ürəkdən qoşulur. O öz imkanlarını tamamilə həyata keçirir, özünü şəxsiyyət kimi göstərir. Bu cür fəaliyyət adamı məmnun edir, enerji və ilham mənbəyinə çevrilir. Təlimdə fəallıq sosial təcrübəni tez və müvəffəqiyyətlə mənimsəməyə kömək edir, kommunikativ qabiliyyəti inkişaf etdirir. Əmək fəallığı şəxsiyyətin əxlaqi və mənəvi keyfiyyətlərinin tez və düzgün formalaşmasını stimullaşdırır. Şəxsiyyətin fəallığının mənbəyini onun tələbatları təşkil edir. Tələbat insanı fəaliyyətə müəyyən istiqamətdə iş görməyə təhrik edir. Bu səbəbdəndir ki, o sadəcə tələbat olaraq qalmır, insanı həmin tələbatı ödəməyə imkan verən fəaliyyətə yönəldir. İnsanın tələbatının müxtəlifliyi onları ödəmək üçün fəaliyyət növlərinin də müxtəlifliyini yaradır. Tələbatlar fəaliyyət motivlərinin mənbəyini təşkil edir. Tələbatlar və fəaliyyət motivləri fəal və dəyişkəndir. Müxtəlif yaş mərhələlərində fəaliyyətin növləri və xarakteri operativ dəyişdirilməlidir. Ümumtəhsil məktəblərində aparılan təlim-tərbiyə işi bu əsasda formalaşmalıdır.

İnsanın özünün fəallığı onun qabiliyyətlərinin, istedadının, inkişafının, təlimdə və tərbiyədə uğur qazanmasının mühüm şərtidir.

Uşağa məktəbdə nə qədər qəyyumluq edilsə də, o çox şeyə nail ola bilməz. Düzgün qurulmuş tərbiyədə məktəbli pedaqoji təsirin obyektı və subyektidir, yəni o, özünün şəxsi tərbiyəsinin iştirakçısıdır. Şəxsiyyətin inkişafı hər hansı təsirin yox, başlıca olaraq onun özünün tələbatlarını ifadə edən təsirin altında baş verir, onun varlığa şəxsi münasibətinə istinad edir.

Şəxsiyyətin fəallığı inkişaf üçün təkə əsas deyil, həm də inkişafın nəticəsidir. Təhsil-tərbiyə özünə və insanlara sevinc gətirən fəal, təşəbbüskar, yaradıcı şəxsiyyət formalaşdırarsa, onda o, məqsədinə çatmış olar. Bunun üçün uşaq çoxsahəli fəaliyyətə cəlb edilməli, bu və ya digər yaş dövründə aparıcı fəaliyyət növündən səmərəli şəkildə istifadə olunmalıdır.

Real pedaqoji praktikada məktəb psixoloqları və müəllimləri şəxsiyyətin ayrı-ayrı keyfiyyətlərini öyrənirlər. Amma bu tədqiqatların nəticələrinə əsasən inkişafın komponentlərinə ümumi qiymət vermək olmur.

Şagirdlərin inkişafının ayrı-ayrı tərəflərinin diaqnostikasını vermək üçün sadə və asan metodikalara yiyələnmək pedaqoji peşə hazırlığının mühüm komponentidir. Şagirdlərin əqli fəaliyyətinin, davranış motivasiyasının, emosionallığının və bir çox başqa keyfiyyətlərinin diaqnostikasını vermək məktəb müəllimləri və tərbiyəçiləri üçün başlıca maraq doğurur. Test – göstərilən keyfiyyətləri öyrənmək üçün ən geniş yayılmış metoddur.

Musiqi təlim-tərbiyəsinə və onun inkişaf dinamikasını öyrənən elm – Musiqi pedaqogikasıdır.

İnkişaf aşağıdakı formada gedir:

– Hər hansı bir musiqinin sınırlərdə yaratdığı qıcıqlanma nəticəsində müxtəlif məzmunlu və müxtəlif növ emosiya yaranır;

– Musiqinin yadda saxlanması musiqi qabiliyyətinin, ritmin, tembrin, dinamikasının, səs yüksəkliyinin bir-birindən seçilməsindən irəli gəlir;

– Musiqiyə münasibət – ona qeyri-sabit münasibətin tədricən sabit münasibətə keçməsi, musiqiyə ilkin fərdi yanaşma qabiliyyətinin inkişafı nəticəsində yaranır;

– İfa sahəsində inkişaf – nəğmənin, musiqili-ritmik hərəkətlərin ifasında müstəqil, yaradıcı münasibətin yaradılmasında təzahür edir;

– Musiqi tərbiyəsi və inkişafı;

– Tərbiyənin təşkilindən, məqsədyönlülüyündən asılıdır;

– Musiqi dərində müəllim təlim-tərbiyə prosesində musiqi haqqında biliklərin verilməsi, musiqi vərdişlərinin yaradılması üçün şərait yaradır.

Təlim-tərbiyənin bütünlükdə və ya müxtəlif sahələrinin inkişaf etdirilməsi sahəsində psixoloq H.S.Vıqotskinin yazılarında göstərilir ki, tərbiyə işi inkişafdan «irəli qaçmal» və onu öz ardınca aparmalıdır.

Musiqi qabiliyyətinin inkişafı – tərbiyə və təlim prosesi ilə əlaqədardır. İnkişafın nə səviyyədə getməsi uşaqların musiqi dərindəki müstəqil işlərində, yaradıcı qabiliyyətlərində öz əksini tapır. Əgər şagird öz maraq və istəyi ilə düzgün, ritmə uyğun oxuyur və ya hər hansı bir musiqi alətində çalırsa, bu zaman musiqi sahəsindəki yüksək inkişafdan danışmaq olar.

III. §9. DİDAKTİK TƏLİM SİSTEMLƏRİ

Təlim – çoxölçülü hadisədir. Təlim prosesinin əyani modelini onu yaradan əlamətlərin məcmusu təşkil edir. Didaktikanın xüsusiyyətlərindən biri hazırda təhsilin məzmununun müəyyənləşdirilməsinə başqa cür yanaşılmışdır. Tədris planının və proqramlarının tərtibi prinsipləri dəyişilmişdir. Hazırda təlim prosesini və ya onun ayrı-ayrı aspektlərini təsvir və izah etmək, hesablamaq üçün onlarla müxtəlif modellər işlənilib hazırlanmışdır. Bu modellərdə Komenski-Herbert klassik modelinin Dyuinin mütərəqqi nəzəriyyəsi və təlimin yeni nəzəriyyələri ilə uzlaşması açıq-aydın görünür.

Tədris prosesinin həlqələrinin müasir modifikasiyası idrak mərhələləri, bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşma səviyyələri ilə birlikdə, vəhdət halında aşağıdakı kimi təqdim olunur:

Qavrama-anlama-möhkəmləndirmə; tətbiq etmə-təhlil, nəzarət. Təlimin nəticələri əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş səviyyəyə uyğundursa, onda məqsədə nail olduğunu demək olar. Deməli, təlim şagirdləri aşağı öyrənmə səviyyəsindən – yüksək öyrənmə səviyyəsinə aparan prosesdir. Bu səviyyələrlə məhdudlaşan prosesə **didaktik proses** deyilir.

Təlim prosesi anlayışını dəqiqləşdirmək üçün yaradılan əlamətlərdən (ikiterəfli xarakter, mütəşəkkillik, plana uyğunluq, müəllimin rəhbər rolu və s.) başqa digər əlamətlər də vardır:

1. **Dinamiklik.** Bu, bir əlamət kimi təlimin zaman daxilində dəyişməsinə, onun daimi hərəkətini, inkişaf müddətini ifadə edir;

2. **Məqsədyönlülük.** Bu, nəticəyə nail olmaq üçün göstərilən şeydir, istiqamətdir;

3. **Tədqiqatçılıq və problem.** Bu, məhsuldar təfəkkürü inkişaf etdirməyi nəzərdə tutur;

4. **Fasiləsizlik.** Bu, o deməkdir ki, müasir şəraitdə təlim prosesi fasiləsizdir, təlimin bütün mərhələləri vəhdətdədir, tədris işində vahidlik vardır;

5. **Nəzarətçilik.** Bu, hər hansı bir əmək prosesində olduğu kimi əldə olunmuş nəticələri müəyyən etməyə, onları qiymətləndirməyə, diaqnozlaşdırmağa və proqnozlaşdırmağa yönəldilmişdir;

6. **Məhsuldarlıq.** Bu, prosesin intensivliyini açıb göstərir, məhsulun kəmiyyətini və keyfiyyətini, dəyərini, rentabelliğini xarakterizə edir;

7. **Prosesin həyata keçirilməsi.** Bu, onun meydana gəlməsi və inkişafı üçün prinsiplial şərtlərin:

a) motivlərin;

b) informasiyanın;

c) vaxtın;

d) imkanların olması ilə xarakterizə olunur.

8. **Komplekslik.** Bu, prosesin integrativ xarakteristikasıdır. Burada bir çox problemlər və qarşılıqlı əlaqədə olan bir sıra vəzifələr eyni vaxtda həll olunur. Şəxsiyyətin bütün sferalarına eyni zamanda qarşılıqlı təsirlər həyata keçirilir, təlimin məhsullarına kompleks keyfiyyətlər kimi baxılır.

Tədris prosesi məhsul istehsal etmək üçün təşkil olunur. Həmin məhsulun komponentləri aşağıdakılardır:

1) biliklər, bacarıqlar, vərdişlər;

2) şəxsiyyətin dünyagörüşü;

3) şəxsiyyətin bilik dairəsi və erudisiyası;

4) şəxsiyyətin ağılının keyfiyyəti, intellektual inkişafı (təfəkkür əməliyyatları, tərzləri, idrak fəaliyyətinin yolları, formaları, metodları);

5) Şəxsiyyətin oxuma bacarığı, biliklər əldə etmək və onları artırmaq tələbatı;

- 6) Özünütəhsil vərdişləri;
- 7) Fəallıq;
- 8) Əqli və fiziki iş qabiliyyəti;
- 9) Tərbiyəlilik (əxlaqi, estetik, ekoloji və s.);
- 10) Peşəyönümü, həyata hazırlıq və s.

Bu komponentlər öz növbəsində mürəkkəb qurumlardır, onların özlərinin tərkibində çoxlu sadə keyfiyyətlər vardır. Beləliklə, təlim prosesində bir bina ucaldılır, onun bünövrəsini bilik, bacarıq və vərdişlər təşkil edir.

Təlim prosesində müxtəlif keyfiyyətdə məhsullar yaradılır. Onların müəyyənləşdirilməsi, təhlili və ölçülməsi üçün müxtəlif meyarlar işlənib hazırlanmışdır. Məhsuldarlığın ümumi xarakteristikasını təlim və ya mənimsəmə səviyyəsinə, şagirdlərin idrak fəallığına görə vermək qəbul olunmuşdur. Didaktik xarakteristika isə o nəticələrə nail olma yollarını göstərir. Hər iki xarakteristika bir-birinə yaxındır və qarşılıqlı surətdə bir-birini tamamlayır.

Şagirdlərin idrak fəallığının aşağıdakı səviyyələri fərqləndirilir: informasiyalı (reproduktiv), problemlı, tədqiqatçılıq. Hansı idrak fəallığı inkişaf etdirməsindən asılı olaraq şagirdlər bu səviyyələrdən birinə nail olurlar.

IV FƏSİL

UŞAQ MAHNILARI, AZƏRBAYCAN MUĞAMLARI VƏ TƏLİM PROSESİNDƏ ONLARDAN İSTİFADƏ

§1. MUSİQİ TƏLİMİNDƏ UŞAQ MAHNILARINA VERİLƏN YER

İbtidai siniflər üçün ilk musiqi və nəğmə təlimi proqramı Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən **1923**-cü ildə təsdiq olunmuşdur.

Proqrama daxil olan mahnılar əsasən xalq mahnıları olub. Bu professional Azərbaycan bəstəkarlarının mahnılarının olmaması ilə izah edilmişdir. Proqramdakı xalq mahnılarının musiqisi bir səslili olub əvvəlcə müşayiətsiz, sonra isə musiqi alətinin müşayiəti ilə öyrədilməsi və ifa zamanı həmin mahnıların müxtəlif hərəkətlərlə əlaqələndirilməsi tövsiyə olunmuşdur.

İlk professional Azərbaycan mahnısı 1929-cu ildə yaranmışdır («Qızıl döyüşçü» mus:Ü.Hacıbəyov, söz:M.S.Ordubadinindir). **1929**-cu ildə nəşr olunmuş və Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən təsdiq edilmiş I dərəcəli Vahid Zəhmət məktəblərinin I və II qruplarına aid tədris proqramının musiqi bölməsində müəyyən dəyişikliklər edilmişdi.

Proqramda 27 xalq mahnısının dərslərdə tədrisi tövsiyə olunurdu.

Proqrama daxil edilmiş xalq mahnılarının bir qismi məktəblilərin yaş xüsusiyyətlərinə uyğun gəlmirdi. Məsələn: «Üç telli durna», «Küçələrə su səpmişəm», «Uca barıdan aşaram», «Gözəlim sənşən», «Gəl-gəl maralım», «Qalada yatmış idim», «Evlərinin dalı qaya».

1930-cu ildə nəşr olunmuş «İbtidai məktəblər proqramı»da kənd variantında musiqiyə dair müxtəlif mövzular verilir. Bu proqramda musiqi müəllimlərinə tam sərbəstlik verilmiş və yerli şəraitə müvafiq müxtəlif mövzulu xalq şərqiələrinin tədrisi məsləhət görülmüşdür.

1931-ci ildə nəşr olunmuş «İbtidai məktəblər proqramı»nın **musiqi** bölməsi 1940-cı il də daxil olmaqla qüvvədə olduğu üçün 1935, 1936, 1937, 1938, 1939 və 1940-cı illərdə nəşr olunmuş «İbtidai məktəb proqramları»nda həmin fənnə ayrıca bölmə verilmişdir.

1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950-ci illərdə nəşr olunmuş «İbtidai məktəb proqramları»nda musiqi və nəğmə bölməsinə il boyu 160 saat verilirdi.

1952-ci ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı tərəfindən Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunun elmi işçisi Adil Gərayın «İbtidai məktəb üçün nəğmələr məcmuyəsi» çap olunur. Həmin məcmuyənin tərkibində nəğmə proqramı da vardır. Bu proqram ona qədər tərtib olunmuş proqramlardan məzmununa və quruluşuna görə çox fərqlənirdi. İlk dəfə olaraq məktəb proqramında Azərbaycan və rus bəstəkarlarının mahnıları geniş əksini tapmışdır.

Proqramın I sinfə aid olan hissəsini «Mahnı oxumaq vərdişləri», «Musiqi ədəbiyyatı ilə tanışlıq» və «Musiqi savadı» olmaqla 3 bölməyə ayırmaq olar.

Proqramın II sinfə aid olan hissəsinin «Mahnı oxumaq vərdişləri» bölməsinə əsas siyahıda 12 mahnı, əlavə siyahıda isə 3 mahnı göstərilmişdir.

Proqramın III sinfə aid olan hissəsinin «Mahnı oxumaq vərdişləri» bölməsinə əsas siyahı üzrə 10 mahnı ayrılmışdır.

Proqramın IV sinfə aid olan hissəsinin «Mahnı oxumaq vərdişləri» bölməsinə 5 mahnı daxil edilmişdir.

1951, 1957, 1961, 1962, 1964, 1965-ci illərdə nəşr olunmuş «Musiqi və nəğmə» proqramlarında fərqli dəyişikliklər olmasa da «Musiqi» fənni qarşısında böyük, məsul vəzifələr qoyulurdu.

1970-ci ildə nəşr olunmuş «Musiqi» proqramına (tərtibatçı S.Quliyevdir) daxil edilmiş mahnılar məzmunca əvvəlki proqramlardan fərqlənirdi. Proqrama daxil olan mahnılar məktəblilərdə vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, cəsurluq kimi keyfiyyətlərin tərbiyə edilməsinə xidmət göstərir.

Proqramın I hissəsində 1 yarım il üçün 8; II yarım il üçün isə 7 mahnı göstərilmişdir. Digər proqramlardan fərqli olaraq bu proqramda ilk dəfə olaraq əlavə siyahıda 9 mahnı verilib.

1972-ci ildə nəşr olunmuş musiqi proqramında da I, II, III və IV siniflər üzrə bölüşdürülmüş mahnılar öz əksini tapmışdır.

1977-ci ildə Moskvada «Prosveşşenie» nəşriyyatında akademik, bəstəkar D.B.Kobalevskinin rəhbərliyi ilə tərtib olunmuş eksperimental «Musiqi proqramı» çap olunur. Proqramda deyilir: «Musiqi dərslərinin əsas məqsədi məktəbliləri böyük incəsənət aləminə gətirmək, musiqinin quruluş janrlarını başa düşməklə

sevdirməkdir. Burada 3 janr (marş, rəqs və mahnı) vasitəsilə musiqi elementar şəkildə başlayaraq tədricən mürəkkəbləşdirilir və məktəblilər musiqinin sirli aləminə daxil olurlar (opera, balet, simfoniya və digər musiqi janrlarına).

1977-ci ildə SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyasının Elmi Tədqiqat Bədi Təربiyə İnstitutunun da ümumtəhsil məktəbləri üçün eksperimental proqramının layihəsi nəşr olunmuşdur.

Proqramda öyrədiləcək mahnıların tematikası, ladı, xarakteri, tempi və digər xüsusiyyətləri göstərməklə istifadə olunacaq respublikaların yerli şəraitinə uyğunlaşdırmaq məsləhət görülür.

Bizim respublikamızda yuxarıda adlarını çəkdiyimiz proqram prinsiplərinə əsasən milli proqramın tərtibi labüddür. Bunun üçün aşağıda verilənlər nəzərə alınmalıdır:

1. İbtidai sinif proqramlarına daxil edilmiş bir-birini məzmunca təkrar edən mahnılar dövrün tələblərinə cavab verən uşaq mahnıları ilə əvəz edilsin;

2. Proqrama məktəblilərin gündəlik həyatı ilə bağlı olan, onların ideya-siyasi tərbiyəsinə, kollektivçilik tərbiyəsinə müsbət təsir göstərəcək mahnılar daxil etmək;

3. Proqramdakı mahnılarda ritm, melodiya və lad rəngarəngliyinin olması nəzərə alınmalıdır;

4. Proqramdakı mahnılar məktəblilərin musiqi tərbiyəsinə müsbət təsir göstərən, onların hissələrini tərbiyə edə biləcək mahnılarla əvəz edilməlidir;

5. Məktəbliləri opera, balet və digər iri formalı əsərlərə yaxınlaşdırmaq məqsədilə proqrama mövcud operalardan, kontata və oratoriyalardan, məktəblilərin yaş xüsusiyyətlərinə uyğun gələn vokal musiqi nümunələrini daxil etmək məqsədə uyğundur.

IV. §2. MƏKTƏB TƏLİMİNDƏ UŞAQ MAHNILARINA VERİLƏN YER

Məktəbdə tədris olunan digər fənlər kimi musiqi fənni də təlim prosesində tərbiyəedici xüsusiyyətə malikdir. Dərs prosesində öyrədilən və dinlənən uşaq mahnıları isə təlim prosesində əvəzolunmazdır. Mahnılarda musiqidən başqa sözlərin olması həm

onun digər janrlara nisbətən asan mənimsənilməsinə və kiçik yaşlı məktəblilərin bədii tərbiyəsinə böyük təsir göstərməsinə səbəb olur.

Uşaq mahnılarının tərbiyəvi əhəmiyyətinə görə təsnifatından danışırkən tərbiyənin 3 istiqaməti əsas götürülməlidir:

- 1) Mənəvi tərbiyə əhəmiyyətli mahnılar;
- 2) Əmək tərbiyəsi əhəmiyyətli mahnılar;
- 3) İdeya-siyasi tərbiyə əhəmiyyətli mahnılar.

1920-ci ildən 1980-cı illərə qədər Azərbaycanda nəşr olunmuş uşaq mahnılarının təhlili göstərir ki, bu janra bəstəkarlarımızın əksəriyyəti müraciət etmişlər. Həmin bəstəkarlardan Ü.Hacıbəyov, F.Əmirov, S.Hacıbəyov, C.Cahangirov, R.Hacıyev, A.Rzayeva, Q.Hüseynli, M.Əhmədov, S.Ələsgərov, O.Zülfüqarov, M.Mirzəyev, İ.Quliyev, N.Məmmədov, T.Hacıyev, A.Sultanova, T.Bakıxanrov, H.Əliverdiyev, R.Mustafayev, Ş.Axundova, A.Dadaşov, O.Rəcəbov, R.Şəfəq və s. yaradıcılığında müxtəlif yaş dövrlərinə aid olan 450-yə yaxın uşaq mahnıları var. Həmin mahnıların bir qismi məktəbəqədər, bir qismi kiçik yaşlı məktəblilər, digərləri isə yuxarı yaşlı məktəblilərə aid edilə bilər.

Azərbaycan bəstəkarlarının kiçik yaşlı məktəblilər üçün yazdıqları mahnıların əksəriyyəti dərsləklərə daxil olmuşdur.

Uşaqların fiziki tərbiyəsinə müəyyən dərəcədə təsir göstərən mahnılardan aşağıdakıların adlarını çəkmək olar. Bu, idman və əmək mahnılarıdır. Belə ki, bəstəkarlarımız idman mövzusunda 6 (O.Zülfüqarovun «Kim sevir sə idmanı», O.Zülfüqarovun «Gənc futbolçular», Q.Hüseynlinin «İdmançılar mahnısı», M.Mirzəyevin «Gənc idmançılar mahnısı», O.Rəcəbovun «Karate») mahnı yazmışlar.

Uşaqların mənəvi təlim və tərbiyəsi dərslərində mütləq nəzərə alınmalıdır.

Məktəb islahatında nəzərdə tutulurdu: – mənəviyyatın humanist normalarını inkişaf etdirməklə bərabər onda zəhmətsevərlik, doğruluq, qarşılıqlı hörmət, sadəlik kimi keyfiyyətlərin yaradılması.

Mənəvi təlim-tərbiyə əhəmiyyətli uşaq mahnılarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) Vətənə və digər ölkə xalqlarına münasibəti əks etdirən uşaq mahnıları;
- 2) Əməyə, zəhmət adamlarına və xalq malına münasibəti tərənnüm edən uşaq mahnıları;
- 3) Yoldaşlıq və doğstluğu tərənnüm edən uşaq mahnıları;
- 4) Kollektivçiliyi tərənnüm edən uşaq mahnıları;

5) Doğruculuq, düzlük və sözüne əməl etmə kimi keyfiyyətləri tərənnüm edən uşaq mahnıları;

6) Ədalət və ədalətsizliyi aydınlaşdıran uşaq mahnıları;

7) Böyüklərə, kiçiklərə və öz yaşadlarına münasibət tərənnüm edən uşaq mahnıları;

8) Etinasızlığa və hərəsliyə qarşı bərişmazlığı tərənnüm edən uşaq mahnıları;

9) Xeyirxahlıq, diqqətlilik, sadəlik və təvazökarlıq tərənnüm edən uşaq mahnıları;

10) «Yaxşı və pis» anlayışı ilə əlaqədar uşaq mahnıları.

Araşdırılan uşaq mahnılarından görünür ki, bütün dinlənilən və ifa edilən mahnı materialından istifadə etməklə məktəblilərdə **mənəvi təlim-tərbiyənin** müəyyən keyfiyyətlərini aşılamaq olar.

Kiçik yaşlı məktəblilərdə vətənə sevgi hissəri oyada biləcək uşaq mahnılarına bəstəkarlarımızın yaradıcılığında rast gəlmək olar. Bu mövzuda O.Zülfüqarov «Gözəl vətən» (söz:T.Elçinindir), Ü.Hacıbəyov «Bayram günü» (söz:M.Seyidzadəninindir), S.Ələsgərovun «Məktəblilər mahnısı» (söz:G.Fəzlinindir), S.Rüstəmovun «Xəzər» (söz:M.Seyidzadəninindir), Q.Qarayevin «Sülh haqqında mahnı» (söz:Z.Cabbarzadəninindir) və s. mahnılar bəstələmişlər. Yuxarıda adları çəkilən mahnıların əksəriyyəti I-IV siniflərin «Musiqi» dərsləklərində özlərinə layiqli yer tutmuşlar və kiçik yaşlı məktəblilərin həm vətərpərvərlik, həm də mənəvi təlim-tərbiyəsində böyük praktik əhəmiyyət kəsb edirlər. Məsələn, Q.Qarayevin «Sülh haqqında mahnısı»nın I bəndi belə sözlərlə başlayır:

Ana yurdun, qucağında
Boy atırıq azad, şən
Bəslər bizi, səslər bizi
Xoş günlərə bu Vətən!

Nəq:

Qoy mahnımız hər tərəfi
Ağız-ağız dolaşsın!
Qoy səsimiz keçilməyən
Məşə keçsin, dağ aşsın!

İlk baxışdan marş tempi, təntənəli səslənən bu mahnı eyni zamanda mənəvi keyfiyyətlər də aşılaya bilər. Bu mahnını oxuduqdan sonra məktəblilərə aydın olur ki, onların belə azad və şən yaşamasına

səbəb sarsılmaz dostluqdur. Onlar başa düşürlər ki, oxuduqları mahnılar sərhəd bilmir.

Bəstəkarlarımızın yaradıcılığında əməyə, zəhmət adamlarına və xalq malına doğru münasibət tərənnüm edən mahnılara rast olunur. Bunlara misal olaraq İ.Quliyevin «Bizim zəhmətimiz» (söz:Ə.Kürçaylıdır), Q.Hüseynlinin «Mənim bağım» (söz:G.Fəzlinindir), T.Hacıyevin «Balaca Neftçi» (söz:R.Zəkanın) və əmək qəhrəmanları haqqında yazılmış mahnıları göstərmək olar. Həmin mahnıları oxuyan uşaqlarda zəhmətə, əmək adamlarına sevgi hissi yaratmaqla bərabər onların əməyinin nəticəsini göz bəbəyi kimi qoruyub saxlamaq kimi hisslər tərbiyə oluna bilər.

Uşaqlarda bu mahnıları oxuduqdan sonra belə bir fikir yaratmaq lazımdır ki, xalqımızın böyük zəhmət; hesabına yaratdıqları hər bir şeyi eyni zamanda qorumaq və el malına pis münasibət bəsləyənlərə qarşı mübariz olmaq lazımdır.

Kiçik yaşlı məktəblilər üçün yoldaşlığı, dostluğu və kollektivçiliyi tərənnüm edən mahnılara bəstəkarlarımızın yaradıcılığında çox az rast gəlirik. C.Cahangirovun «Uşaqlar, ay uşaqlar» (söz:Z.Cabbarzadəninindir), Q.Hüseynlinin «Cürət» (söz:Ə.Ziyatayındır), F.Əmirovun «Bizim həyəət» (söz:T.ELçininindir), C.Cahangirovun «Mahnı və rəqs» (söz:M.Seyidzadəninindir), O.Zülfüqarovun «Dilərə» (söz:T.Mütəllibovundur) kimi mahnılarından kiçik yaşlı məktəblilərdə yoldaşlıq, dostluq və kollektivçilik kimi mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq üçün istifadə etmək mümkündür.

A.Rzayevanın «Sülh ordusu» (söz:C.Məmmədovun) marş xarakterli mahnısında «ədalət»lilik anlayışını məktəblilərə aydınlaşdırmaq olar.

Ədalətli, həm qüdrətli,
Bir ordumuz vardır bizim,
Durmuş hər an yorulmadan
Keşiyində ölkəmizin.

Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında böyükləri, kiçikləri və öz yaşlılarını tərənnüm edən uşaq mahnılarına da rast gəlmək olur. Belə mövzulu mahnılarda I-IV sinif «Musiqi» proqram və dərsləklərində Ş.Axundovanın «Müəllim» (söz:H.Abbasadəninindir), Ə.Əzizovun mahnı-oyun «Əl-ələ» (söz:R.Zəkanındır), mus:F.Əmirovun «Bizim həyəət», mus:A.Rzayevanın «Qırmızı şar», mus:F.Əmirovun «Quzum», mus: M.Əhmədovun «Təmizlik», O.Zülfüqarovun «Mənim dostum» mahnılarına rast gəlmək olar.

«Yaxşı və pis» anlayışı ilə sırf bağlı uşaq mahnılarına da bəstəkarlarımızın yaradıcılığında rast gələ bilirik. Bu anlayışların elementlərini bəstəkar F.Əmirovun «Tənbəl» (söz:T.Elçinindir), M.Əhmədovun «Təmizlik» (söz:M.Seyidzadəninindir) kimi mahnılarında görmək olar.

Əmək təlimi əhəmiyyətli uşaq mahnıları və onların təlim-tərbiyə prosesində nəzərə alınması.

Əmək tərbiyəsi dedikdə, əvvəla insanda müəyyən əmək vərdişləri, ikincisi isə zəhmətsevərlik tərbiyə olunması, əməyə yaradıcı, vicdanlı münasibətin formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Əmək təlimində adlarını çəkdiyimiz hər bir an estetik tərbiyənin tərkib hissəsi olan bədii tərbiyə və əmək tərbiyəsinin birləşməsinə səbəb olur, yəni hər bir əmək insana sevinc gətirməlidir. Belə olduqda insanın istehsalatda yaratdığı hər bir şey gözəl ola bilər. Beləliklə, deyə bilirik ki, əmək təlim və tərbiyəsi kiçik yaşlı məktəblilərə elə aşılanmalıdır ki, onlarda yeni bir ictimai hiss – **gözəllik** hissi yaransın.

Azərbaycan bəstəkarları əmək mövzusunda da xeyli sayda mahnılar bəstələmişlər. Belə mahnılardan S.Rüstəmovun «Sürəyya», Ə.Abbasovun «İnək haqqında mahnı», Q.Quliyevin «Nefitçilər mahnısı», C.Hacıyevin «Neft daşları» və s. göstərmək olar. Kiçik yaşlılar üçün T.Hacıyevin «Balaca Neftçi» (söz:R.Zəkanındır), A.Sultanovanın «Balaca dirijor» (söz: İ.T.Elçinindir), «Çəkicim vur» (söz:T.Elçinin), Ş.Axundovanın «Hədiyyə» (söz:X.Əlibəylinindir), A.Rzayevanın «Mişar», «Bizim gəmi», «Sürücü», «Balaca kapitan» (söz:C.Məmmədovundur), R.Şəfqin «Kosmonavtlar nəğməsi» (söz:Ə.Ağayevindir), O.Zülfü-qarovun «Sünbülüm» (söz: H.Ziyanındır), «Pambığım» (söz:T.El-çiNindir), «Balaca rəssam» (söz: M.Aslanın), M.Mirzəyevin «Kolxo-zumuz» (söz: H.Əfəndiyevindir), T.Quliyevin «Bizim zəhmətimiz» (söz:Ə.Kürçaylıındır), Q.Hüseynlinin «Mənim bağım» «söz: G.Fəzlinindir).

Əmək mövzusunda yazılmış mahnılar uşaqlarda lap kiçik yaşlardan əməyə sevgi, əmək adamlarına hörmət kimi hissələr yaratmaqla bərabər, gələcək peşəsinin düzgün seçilməsinin əsasını rüşeym şəklində qoya bilər.

Belə ki, «Kolxoçu qızlar mahnısı»nı (mus:F.Əmirovundur) oxuyan kiçik yaşlı məktəblilərdə bol məhsul verən torpağa, vətənimizin ucsuz-bucaqsız çöllərinə sevgi, tarla qəhrəmanlarından Şamamaya, Sürəyyaya, Göygözə hörmət hissi yaranır və bunun üçün müəllimin heç bir izahatı lazım gəlmir.

Rəqs xarakterli «Kolxozçu qızlar mahnısı» uşaqlarda belə bir fikir yaradır ki, qəhrəman olmaqdan ötrü «gecəni gündüzə qatmaq» və zəhmət çəkmək lazımdır. Kiçik yaşlı məktəblilərə aydın olur ki, xalq öz əmək qəhrəmanlarını sevir və onların adları dildən-dilə düşür, obaları, elləri gəzir.

Bəstəkarlar əmək qəhrəmanlarına həsr etdikləri mahnılara temp və rəqs xarakteri verməklə zəhmətin insanlara nə qədər böyük sevinc gətirdiyini göstərmişlər.

Xalqımızın qiymətli sərvəti olan çörək haqqında yazılmış «Sünbülüm» (mus:O.Zülfüqarovun, söz:H.Ziyanındır) mahnısı kiçik yaşlı məktəblilərin əmək təlim-tərbiyəsinə təsir göstərməklə bərabər onlarda mənəvi keyfiyyətlər və vətənpərvərlik hissləri yarada bilir. «Sünbülüm» mahnısı 2/4 ölçüsündə yazılmasına baxmayaraq, rəqs xarakteri daşıyır.

Uşaqlar bu mahnını öyrəndikcə dərk edirlər ki, çörəyi qorumaq və son dənəsinə qədər yığmaq lazımdır.

Azərbaycan bəstəkarlarının peşələrlə əlaqədar uşaq mahnıları var. Bunlardan T.Hacıyevin «Balaca neftçi», R.Şəfqin «Kosmonavtlar nəğməsi», A.Sultanovanın «Balaca dirijor», A.Rzayevanın «Sürücü», «Balaca kapitan», O.Zülfüqarovun «Mən kiməm» mahnılarını göstərmək olar. Həmin mahnılar vasitəsilə uşaqlarda həm peşələrə maraq, həm də peşə adamlarına hörmət hissi artır.

T.Hacıyevin «Balaca neftçiyəm» mahnısında atanın sənətinə olan məhəbbətinin onun övladına da xoş gəldiyindən və gələcəkdə həmin sənəti seçməklə atasının yolunu davam etdirəcəyindən danışılır.

Bəstəkar bu mövzu üçün marş tempili melodiya bəstələmişdir. Marş xarakterli «Balaca neftçiyəm» mahnısı eyni zamanda təntənəli səslənir. Bu həm də qorxmaz dəniz neftçilərinin obrazıdır. Bəstəkar mahnının müşayiətində sol əl üçün yazdığı əvvəlcə kvinta, sonra da seksta sıçrayışlarıyla bir növ işə gedən neftçilərin addımlarını xatırladır. Mahni marş tempində olmasına baxmayaraq, eyni zamanda rəqsi xatırladır.

IV. §3. İDEYA-SİYASİ ƏHƏMİYYƏTLİ UŞAQ MAHNILARI VƏ ONLARIN TƏLİM PROSESİNDƏ

NƏZƏRƏ ALINMASI

Azərbaycan bəstəkarlarının yaratdıqları uşaq mahnılarının müəyyən hissəsindən sonra məktəblilərin ideya-siyasi tərbiyəsinə təsir göstərmək məqsədilə istifadə etmək mümkündür.

Bildiyimiz kimi, ideya-siyasi tərbiyə dedikdə, siyasi, vətənpərvərlik və elmi dünyagörüşünün formalaşması nəzərdə tutulur.

Bədii təlim-tərbiyə bilavasitə siyasi təlim ilə əlaqədardır. Hər bir sinifli cəmiyyətdə hakim sinif öz siyasi ideyasını geniş kütlələrin şüuruna yetirmək üçün incəsənətin müxtəlif növlərindən, o cümlədən mahnılardan da istifadə etmişdir. Siyasi təlim-tərbiyədə estetik ideyanın rolu böyükdür.

Estetik ideal dedikdə gözəl cəmiyyətdə, gözəl insan haqqında ümumiləşmiş anlayış və konkret hisslər nəzərdə tutulur.

Bədii tərbiyə vətənpərvərlik və beynəlmiləl təlim-tərbiyə ilə sıx əlaqədardır. Azərbaycan bəstəkarlarının uşaq mahnılarının bir qisminə vətənə məhəbbət hissi, azad vətənimizin, zəhmətkeş insanların həyatı öz əksini tapmışdır.

Kiçik yaşlı məktəblilərin vətənpərvərlik təlim-tərbiyəsində Vətən müharibəsi mövzusu xüsusi yer tutur. Bu mövzu bəstəkarlarımızın uşaq mahnılarında da öz əksini tapmışdır:

- 1.«Döyüşçülər marşı» (mus:Ü.Hacıbəyovun, söz:S.Vurğunundur);
- 2.«Sülh haqqında mahnı» (mus:Q.Qarayevin, söz:Z.Cabbarzadənin-dir);
- 3.«Kamal» (mus:S.Hacıbəyovun, söz:M.Rahimindir);
- 4.«Sülh Ordusu» (mus:A.Rzayevanın, söz:C.Məmmədovundur);
- 5.«Mehdi» (mus:O.Zülfüqarovun, söz:C.Cavadlıdır);
- 6.«İlhamla, Milli Ordumuz!» (söz: və mus:İ.Məmmədovanındır).

«Döyüşçülər marşı» mahnısında ordumuzun qüdrətindən, onun məğlubedilməzliyindən danışılır. Bəstəkar mahnının musiqisini elə bəstələmişdir ki, onu dinləyərkən ordumuzun gücü və qəhrəmanlığı gözümüz önündə canlanır. Mahnını əzəmətli etmək üçün bəstəkar marş tempindən istifadə etmişdir.

Girdik meydana mərd-mərdanə,
Düşmənin yurdu batsın qana,
Hər dağa-dağa zəfərlər yazdıq,
Salam anamız Azərbaycana!
Azərbaycan Ura! Ura! Ura!

«Kamal» mahnısında qəhrəmanın Vətən uğrunda mərdliklə vuruşduğundan danışılır.

Vətənin vüqarı qəhrəman Kamal,
İldırım sürətli qırıcı qartal,
Vətənin əmrinə dedi: «Baş üstə»
Dağıtdı qoymadı daşı-daş üstə.

Musiqi müəllimi məktəblilərə aydınlaşdırma bilər ki, bizim ordu ədalətli ordudur, ona görə ki, o heç bir ölkəyə hücum etmir, öz xalqının, ölkəsinin sərhədlərini qoruyur.

Bəstəkar O.Zülfüqarovun şair C.Cavadlının sözlərinə bəstələdiyi «Mehdi» mahnısı Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu Mehdi Hüseynzadənin Böyük Vətən Müharibəsi illərində misilsiz şücaətindən bəhs edir. M.Hüseynzadə faşistlərə qarşı döyüşlərdə böyük igidlik göstərəkən həlak olmuşdur. Bu mahnı uşaqlarda cəsurluq, qəhrəmanlıq və lazım gələrsə vətən yolunda canından belə keçmək kimi iradi keyfiyyətlər aşılayır.

Sözləri və musiqisi İradə Məmmədovaya aid olan «İlhamla, Milli Ordumuz!» mahnısı da kiçik yaşlı məktəblilərdə ana Vətən Azərbaycanın hər bir qarış torpağı uğrunda mübarizə etmək arzusunun artırmaqla, gələcəkdə sərhədlərimizin toxunulmazlığını təmin etmək, ermənilər tərəfindən zəbt olunmuş şəhər və rayonlarımızı geri qaytarmaq əzmini artırır.

İlhamla, Milli Ordumuz!

I

Durmadan sırasın möhkəmləndirir,
Azər yurdunun milli ordusu
Xalqının nəbzilə bir vurur daim
Qələbə ilhamlı Şanlı ordumuz.

Nəq:

Atanın oğluna vəsiyyəti var
«Azəri xalqının işinə yara
Arxanda duracaq oğulları var
Canından keçəcək Vətən yolunda».

II

Doğma torpaqları sən geri qaytar
İsa bulağını, Cıdır düzünü
Qoy bilsin bu torpaq, bu el, bu bəşər
Ot kökü üstündə bitər həmişə.

III

Tezliklə vüsala yetəcək ürək
Atacaq qəlbindən qəmi, xisləti
Öpüşüb, görüşüb, qucaqlaşacaq
Zəhmətkeş əllərə həsrət torpaqlar.

IV

Yenə Qarabağda at oynadacaq
İgid oğulları azad torpağın
Yetirər vüsala İlhamla yalnız
Əl-ələ verərək xalq oğulları.

IV. §4. UŞAQ MAHNILARININ MELODİK XARAKTERİNƏ GÖRƏ TƏSNİFİ VƏ TƏLİM PROSESİNDƏ BUNLARIN NƏZƏRƏ ALINMASI

Melodiya musiqinin əsası olub, özündə lirik və ya şən; marş və ya fikirli; rəqs və ya layla və s. xarakterli obrazları mərkəzləşdirir. Mahnıda fakturanın, harmoniyanın olmasına baxmayaraq, məhz melodiya onun əsas məzmununu əks etdirə bilər.

Azərbaycan bəstəkarlarının yaratdıqları uşaq mahnılarının melodiylarında həm marşlılıq, həm rəqs, həm də mahnılıq xüsusiyyətlərinə rast gəlmək olur. Uşaq mahnılarının melodiylarının öz qanunauyğunluqları var. Bu xüsusiyyətlərdən biri intonasiya yüksəkliyi qanunauyğunluğudur. «Musiqi intonasiyası» dedikdə bir növ «musiqili söz» başa düşülür. Adi danışq cümlələri müəyyən fikri ifadə edən sözlər ardıcılığından əmələ gəlmiş kimi **melodiya** da intonasiya ardıcılığından əmələ gəlir. Bunları müqayisə etdikdə görürük ki, cümlədəki sözlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla bərabər, eyni zamanda qarşılıqlı təsirdə olurlar. Melodiyadakı intonasiyalarda mexaniki sürətdə birləşmə olmayıb, xüsusi inkişaf qanunauyğunluqlarına tabedirlər. Yalnız belə olduqda melodiya müəyyən bir fikri ifadə edə bilən musiqi əsəri ola bilər. Hər bir melodiya səslərin hərəkət prosesi nəticəsində əmələ gəlir.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, kiçik yaşlı məktəblilər hər bir yeni intonasiyanı onlara məlum olan digər intonasiya ilə müqayisəli şəkildə daha yaxşı qavrayırlar. Əgər müəllim öyrədilən mahnının intonasiyalarından istifadə etməklə təmrinlər yaradarsa, bu həmin mahnının mənimsənilməsinə asanlaşdırar.

Azərbaycan bəstəkarlarının mahnılarında bəzən melodiyların ilk xanələri bir-birinə intonasiya cəhətdən oxşayırlar. Məsələn: mus:T.Quliyevin, sözləri S.Rüstəmovun «Neftçilər mahnısı» ilə mus: C.Cahangirovun, söz:H.Abbaszaadənin «Gənc səyyahlar», mus:O.Zülfüqarovun, söz: T.Elçinin «Tapın görək» mahnıları eyni lad üzərində bəstələnmiş və ilk xanələri hər üçündə eyni intonasiyadan ibarətdir.

Azərbaycan bəstəkarlarının uşaq mahnıları bilavasitə klassik xalq muğamlarına əsaslandığından bu işdə məqam əlaməti kimi mühüm bir məsələnin də əhəmiyyətini nəzərə almamaq olmaz. Belə ki, mahnıdakı müəyyən hissələr, musiqi cümlələri məqamın pərdəsinə

istinad edir, onların ətrafında gəzişməklə əmələ gəlir. Beləliklə, bu üsulla musiqi ifadələrinin qarşılıqlı münasibəti mahnının quruluşunu, onun formasını müəyyənləşdirir.

Tarixi bayramlara həsr olunmuş (31 dekabr – Dünya Azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü, 8 mart – Beynəlxalq qadınlar günü, 9 may – qələbə günü, 1 iyun – Beynəlxalq uşaq günü və s.) mahnılar məktəblilərin vətənpərvərlik tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Bəstəkarlarımızın bu mövzuda çox sayda mahnıları vardır. Müntəzəm surətdə ritmik təmrinlər keçmiş məktəblilər ritmə görə melodiyanı təyin edə bilirlər.

1) Hər bir melodiyanın yalnız ona məxsus ritmik quruluşu vardır. Ona görə də mahnını öyrətməzdən əvvəl onun ritmik sxemini aydınlaşdırmaq lazımdır;

2) Mahnı onun ritmik sxemi ilə birlikdə ifa edildikdə melodiya tez qavranılmaqla bərabər, eyni zamanda ritmik cəhətdən düzgün ifa olunur;

3) 2/4 ölçülü mahnılarla müəllim məktəbliləri 4/4 ölçülü, 3/8 ölçülü mahnılar vasitəsilə 6/8 ölçülü mahnıların ifa olunması mərhələsinə hazırlamalıdır;

4) Əruz və digər vəzinlərə uyğun olan musiqi ritmləri mənimsənilərkən müəllim şeir və musiqi arasında qırılmaz əlaqə olduğunu aydınlaşdırır. Ona görə də yaxşı olar ki, bu vəzn şeirin və melodiyanın ritmik sxemlərinin vəhdəti şəklində aydınlaşdırılsın;

5) Əvvəllər öyrənilmiş mahnının ritmini səsləndirməklə melodiyanın məktəblilər tərəfindən təyin edilməsi onlarda düşünmək və yaradıcılıq imkanlarını inkişaf etdirir. Ona görə də melodiya üçün uyğun ritmi təyin etməklə bərabər, onun əksi olan prosesi də həyata keçirmək məsləhət görülür;

6) 4/4 ölçülü mahnıların I sinifdən başlayaraq öyrədilməsi yaxşı olar;

7) Melodiyanı oxuyarkən ayaq və əl ritmlərindən düzgün istifadə olunması məktəblilərdə nizam-intizamı və melodiyanı daha dəqiq oxumaq imkanlarını artırır;

8) Musiqi proqramlarına daxil edilmiş mahnılar metrik ölçülərinə görə mütənasib bölünmədiklərindən məktəblilər bir tərəfli inkişaf etdirilir. Ona görə də proqrama daxil edilən mahnılar arasında metrik Ölçülərinə görə mütənasiblik olmalıdır;

9) İfa olunan mahnıların ritmik sxemlərinə uyğun gələn xalq mahnı və rəqslərinin əlaqəli şəkildə öyrədilməsi məktəblilərin fənnə

marağını artırır. Bu həm də məktəblilərin fantaziyasının və musiqi dünyaya görüşünün genişlənməsinə imkan verir;

10) Mahnılar ifa olunarkən onun xarakterinin məktəblilər tərəfindən düzgün təyin edilməsi əsas şərtidir. Məktəblilər mahnının marş, rəqs, yoxsa mahnı olduğunu təyin etməyi bacarmalıdırlar.

IV. §5. UŞAQ MAHNILARININ AZƏRBAYCAN XALQ MUĞAMLARINA GÖRƏ TƏSNİFİ VƏ TƏLİM PROSESİNDƏ BUNLARIN NƏZƏRƏ ALINMASI

Musiqi intonasiyasının tarixən insan danışıqının intonasiyasından yarandığı elmə çoxdan məlumdur. Lakin danışıq və musiqi intonasiyaları arasında fərq vardır. Belə ki, danışıqda intonasiyanın yüksəlib alçalması əsas deyildir. Musiqidə isə intonasiya sözləri ikinci plana keçirərək, özü birinci yerə çıxır. Ona görə də musiqidə intonasiyanı danışıqda sözlərlə müqayisə etmək olar. Bəs musiqi və danışıq intonasiyaları bir-birindən nə ilə fərqlənirlər. Əsas fərq ondan ibarətdir ki, musiqi intonasiyasının lad əsası vardır.

Dahi bəstəkar Ü.Hacıbəyov özünün «Musiqidə xəlqilik» adlı məqaləsində ladlar haqqında belə deyir: «Azərbaycan xalqı, məsələn laddarda major və minor köklərinin, axtarmaq tələbatına ehtiyac hiss etmir. Çünki bizdə hər bir ladin özünün əhəmiyyəti və xüsusi kaloriti[†] var».

Məlumdur ki, Azərbaycan xalq mahnılarında olduğu kimi bəstəkar mahnıları da (o cümlədən uşaq mahnıları) bu və ya digər klassik muğamlarla əlaqədardır. Azərbaycan klassik musiqisində 7 əsas muğam var. «Rast», «Segah», «Şur», «Cahargah», «Bayatı-Şiraz», «Şüstər», «Humayun». Adlarını çəkdiyimiz ladların hərəsinin özünəməxsus quruluş və xüsusi yerləri var. Həmin muğamlara yaxın, qohum muğamlar da vardır. Ona görə də məktəblilərimizi bu ladlarla tanış etmək, uşaq mahnıları vasitəsilə onun hansı lada aid olduğunu müəyyən etmək çox vacib bir problem kimi musiqişünaslarımızın, alim, metodist və pedaqoqlarımızın qarşısında durur.

[†] «Xalq yaradıcılığı» jurnahı, №4, 1939-cu il

Bəstəkarlarımızın uşaq mahnılarında, əsasən «Şur», «Rast», «Bayatı-Şiraz» ladlarına müraciət edilib. Digər muğamlarda isə çox az miqdarda mahnılar bəstələnmişdir.

Azərbaycan klassik muğamlarımız uşaqlara estetik təsir göstərir. Bu haqda dahi bəstəkarımız Ü.Hacıbəyovun «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» adlı elmi əsərinin giriş hissəsində belə deyilir: «Bədii-ruhi təsir cəhətindən «Rast» dinləyicidə mərdlik və gümrahlıq hissi, «Şur» - şən, lirik əhvali-ruhiyyə, «Segah» - məhəbbət hissi, «Şüştər» - dərin kədər, «Cahargah» - həyəcan və ehtiras, «Bayatı-Şiraz» - qəmlilik, «Humayun» isə «Şüştər» nisbətən daha dərin bir kədər hissi yaradır.

Uşaq mahnıları mövzu ehtibarilə xoşbəxt uşaq həyatını sevinc və qəm hissələrini, vətəni, əməyi, valideyn sevincini, bayram günlərini və s. əhatə etdiyi üçün bəstəkarlarımız əsasən, bu hissələri yaradan «Rast», «Şur», «Bayatı-Şiraz», «Segah» kimi laddardan istifadə edirlər. «Şüştər» - dərin kədər, «Cahargah» - həyəcan və ehtiras, «Humayun» - daha kədərli hissələr yaratdığından yuxarıda adlarını çəkdiyimiz mövzulara onları tətbiq etmək mümkün olmur. Ona görə də «Şüştər», «Humayun», «Cahargah» ladlarına əsaslanan mahnılara Azərbaycan bəstəkarlarının uşaq mahnı yaradıcılığında az rast gəlmək olur. Yəni həmin muğamların yaratdıqları hissələr uşaq mahnılarının tələblərinə uyğun gəlmir.

Nəzərdən keçirdiyimiz uşaq mahnıları içərisində «Rast» muğamına əsaslananlar, əsasən, Vətən, xoşbəxt uşaqlıq çağlarını əks etdirən oynaq xarakterli şən mövzulardan ibarətdir. Məsələn: «**Rast**» muğamında mus: O.Zülfüqarovun «Sadiq olaq Vətənə»; mus:İ.Məmmədovanın «Əziz Heydər babamız»; «**Bayatı-Şiraz**» -da mus:A.Rzayevanın «Qırmızı şar», mus:A.Babayevin «Bakı», mus:Q.Hüseynlinin «Tapmaca mahnısı», mus:S.Rüstəmovun «Kəpənəyim», mus:H.Nəcəfovanın «Təzə il»; «**Şur**» ladında mus:A.Rzayevanın «Qaranquş», mus:Q.Hüseynlinin «Mənim dovşanım», mus: C.Cahangirovun «Mahnı və rəqs»; «**Segah**» muğamında mus:A.Rzayevanın «Gözəl yolka», mus:S.Rüstəmovun «Quzum»; «**Şüştər**»-də musiqisi S.Rüstəmovun «Qərənfil», mus: H.Nəcəfovanın «May» və s. mahnı nümunələri ilə kiçik məktəbliləri tanış etmək olar.

Bəstəkarlarımızın yazdıqları uşaq mahnılarında iki məqama əsaslanan melodiyalara da rast gəlmək olur. Adətən bu prinsipdən bəstəkarlar iki hissəli və ya kuplet quruluşlu mahnılar yaradarkən

istifadə edirlər. Bu prinsip melodiya təzadlıq yaradır. Belə mahnılardan biri bəstəkar O.Zülfüqarovun «Doğma məktəb» (söz:M.Gülgünündür) mahnısıdır. Mahnı kuplet quruluşudur. Burada bənd və nəqərat istifadə olunduqları lada görə bir-birindən fərqlənilir. Belə ki, əgər mahnının bəndi «Bayatı-Şiraz» məqamına əsaslanırsa, nəqərat «Cahargah» ladındadır.

Bəstəkar O.Zülfüqarovun «Yolka» (söz:Y.Həsənbəyovundur) mahnısında «Şur» və «Çahargah», F.Əmirovun «Bizim həyəət» (söz:T.Elçinindir) mahnısında «Rast» və «Şur», S.Rüstəmovun «Qaranquşum» (söz:Seyidzadəninindir) mahnısında «Şur» və «Şüştər» ladlarından istifadə olunmuşdur.

«**Humayun**» ladi öz estetik-psixoloji təsirinə görə insanda daha dərin kədər hissi yaratdığından ondan bəstəkarlarımız, demək olar ki, istifadə etmirlər. Lakin bu lada da tək-tək nümunələrdə rast gəlmək olar. Bunlardan biri bəstəkar O.Zülfüqarovun «Yelləncək» (söz:R.Nəbioğlunundur) mahnısıdır. O.Zülfüqarov təzadlı registrlərdən və nüanslardan istifadə edərək yelləncəyin şən hərəkətini təsvir edə bilmişdir.

Avropa musiqisində melodiya təzadlı obrazlar yaratmaq üçün major və minor ladlarından istifadə olunur. Azərbaycan bəstəkarları isə mahnılarda təzadlı obrazlar yaratmaq üçün müxtəlif məqamlardan (muğamlardan, laddan) istifadə edirlər. Məsələn: bəstəkar O.Zülfüqarov «Tapın görək» (söz:T.Elçinindir) mahnısının bəndində «Rast» ladından, nəqəratında isə «Humayun» ladından istifadə etmişdir. «Rast» və «Humayun» ladları Avropa musiqisindəki major və minor ladlarının əhval-ruhiyyəsini yaradır.

Belə xüsusiyyət bəstəkar F.Əmirovun «Bizim həyəət» (söz: T.Elçinindir), S.Rüstəmovun «Qaranquşum» (söz:M.Seyidzadəninindir), A.Rzayevanın «Qırmızı şar» (söz:C.Məmmədquluzadə), S.Rüstəmovun «Şaxta baba» (söz:M.Seyidzadəninindir), O.Zülfüqarovun «Yolka» (söz:Y.Həsənbəyovundur) mahnılarında rast gəlik.

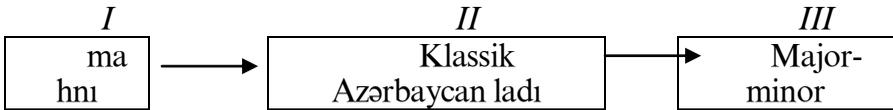
Mahnıların hansı muğam üstündə bəstələndiyini məktəblilərə aydınlaşdırmaq haqqında müxtəlif fikirlər var. Bir sıra metodist və müəllimlərin fikrincə mahnı öyrədərkən lad haqqında məlumat vermək və mahnının intonasiyalarından istifadə edərək vokal təmrinlər oxutmaq məsləhət görülür.

Lad hissiyyəti anadangəlmə olmayıb musiqidənləmə və ifa etmə (oxuma) prosesində tərbiyə olunur. Əgər musiqi dinləmə və ifaçılıq

vasitəsilə məktəblinin musiqi eşitmə qabiliyyəti lad əsasında təlim olunmuşsa onda o, istənilən melodiyanın ladını təyin edə bilər.

Məktəblilər hər bir lada aid il ərzində bir neçə mahnı nümunələri ilə tanış olurlar. Hər bir mahnı nümunəsi nümayiş etdirilərkən mütləq onun mənsub olduğu ladin adının çəkilməsi və həmin ladin maye (və ya rənglərindən biri) hissəsi instrumental ifadə səsləndirilməsi müsbət nəticə verir və məktəblilərin həm mahnıya, həm də lada qarşı marağını artırır.

Klassik xalq ladlarımızın major-minor ladları ilə əlaqədar surətdə uşaq mahnılarından istifadə etməklə iki yolla öyrətmək mümkündür.

Məktəbli təkcə mahnını oxumaqla kifayətlənməməli, onun haqqında fikir də söyləməlidir. Belə ki, mahnı səsləndikdən sonra o, yazıldığı ladla müqayisə edilməlidir. Bundan sonra məktəbli həmin mahnı haqqında müəyyən fikir söyləyə bilər.

Bu mərhələlərdən sonra məktəblilərə dinlədikləri mahnını oxutmaq lazımdır ki, bunu da yaradıcılıq adlandırmaq olar. Dediklərimizi sxematik olaraq belə göstərmək olar:

Mahnı bu yolla öyrədilsə, tədricən adlarını çəkdiyimiz mərhələlər məktəblinin fikrində avtomatikləşər və öyrənilən mahnı yazıldığı ladla birlikdə daha yaxşı mənimsənilər.

IV. §6. AZƏRBAYCAN MUĞAMLARI

Azərbaycan muğamları şərq xalqlarına mənsub milli musiqi for-

masıdır. Şifahi ənənələrə əsaslanan klassik musiqi nümunəsidir.

Muğam Azərbaycan xalq musiqisinin əsasını təşkil edir. Azərbaycan musiqisinin 7 əsas muğamı var: “Rast”, “Şur”, “Seygah”, “Şüştər”, “Çahargah”, “Bayatı-Şiraz”, “Humayın”.

Muğamlar orijinal mahiyyətinə və öz musiqi xarakterinə görə 1-1-dən fərqlənir. Dahi sənətkarımız Üzeyir Hacıbəyov “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” adlı kitabında muğamların dinləyiciyə aşılacağı əhval-ruhiyyəni belə səciyyələndirir. “Bədii-ruhi təsir cəhətindən “Rast” dinləyicidə mərdlik və gumrahlıq hissi, “Şur”-şən, lirik əhval-ruhiyyə, “Segah” - məhəbbət hissi, “Şüştər” - dərin kədər, “Çahargah” həyəcan və ehtiras hissi, “Bayatı-Şiraz”-qəmginlik, “Humayın” isə “Şüştərə” nisbətən daha dərin bir kədər hissi oyadır”.

Muğamı tarzən (tar), kamancaçı (kamança) və xanəndədən (dəf) ibarət trio (üçlük) ifa edir. Xanəndə Azərbaycan xalq çalğı alətlərindən təşkil olunmuş orkestr və yaxud ansamblın müşayiəti ilə də oxuyur.

Azərbaycan xalq çalğı alətlərində solo səslənən müğamlara isə instrumental muğamlar deyilir.

Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri öz kökü etibarlı ilə muğamlara bağlıdır. Bu, onların milli özünəməxsusluğunu şərtləndirən başlıca cəhətdir.

Azərbaycanın görkəmli bəstəkarı Fikrət Əmirov 1948-ci ildə “Şur” və “Kürd-Ovşarı” simfonik muğam janrının əsasını qoymuşdur.

Görkəmli bəstəkar və dirijor Niyazinin “Rast” (1949) simfonik muğamı da bu janrda yaradılmış gözəl əsərlərdəndir.

“Biz Azərbaycan muğamli musiqisini intensiv şəkildə işləməklə muğam incəsənətini ən yüksək səviyyəyə qaldıra bilərik”

Üzeyir Hacıbəyov.

“RAST”

“Rast” muğamı yer üzünün bir şərtidir

“Pəncgah” - onun zəruri bir şərtidir.

“Hicaz” onun bar verən ağacıdır.

“Segah” və “Hicaz” bu ağacın barıdır.

“Əraq” - şənliyi artırmaq vasitəsidir.

Yazanı: Mirzəbəy

“Rast”ı bütün muğamların anası hesab edirlər. O, çox qədim ta-

rixə malikdir. Klassik şərq musiqisinin 12 əsas muğamından indiyədək zamanın və hadisələrin sarsıdıcı təsirinə qarşı möhkəm duran yeganə muğam “Rast”dır. Bu muğam kökünün möhkəm və məntiqli olması onun adının mənasına tamamilə uyğun gəlir. “Rast” muğamı öz adı və səsdüzümü ilə yanaşı tonika ucalığını da zəmanəmizə qədər mühafizə etmişdir.

“Rast” muğamı 1 neçə şübə və guşələrdən ibarətdir. Onlardan ən əsasları “Mayeyi-Rast”, “Üşşaq”, “Hüseyni”, “Vilayəti”, “Əraq” və “Pəncgah” şübələridir. Bu şübələrdən hər biri özünəməxsus ciddi, təkrarlanmaz mövzuya parlaq obrazlılığa və orijinal inkişaf tərzinə malikdir. Onların hərəsində müəyyən fikir, aydın, konkret əhval-ruhiyyə ifadə olunur. Məsələn, “Mayeyi-Rast” üçün gümrah, mərdlik, fəal nikbinlik və yenilməzlik kimi cəhətlər xarakterikdir. “Vilayəti” şübəsində daxili narahatlıq, fasiləsiz gərginləşmə, möhkəm və güclü ifadə təsdiqlənir. “Şikəste-yi-fars” şübəsi epik hekayətdir.

“Əraq” şübəsinin ahəngi daha dramatik və gərgindir. “Əraq” şübəsi “Mayeyi-Rast” şübəsinin bir oktava yuxarı dəyişilmiş, gərginləşmiş halda təkrar olunmasından ibarətdir. Burada çılgınlıq, coşğunluq, sürətli, şiddətli gərginləşmə vardır. İsadüfi deyildir ki, “Əraq” şübəsini “Rast” muğamının ən yüksək inkişaf zirvəsi sayırlar.

“Rast” dəstgahı “Dəraməd” və “Bərdaşt” deyilən müqəddimə ilə başlayır. Bundan sonra “Mayeyi-Rast” və digər şübələr, onlara müvafiq guşə, rəng və təsniflər səslənir. Hər şübə və ona aid olan rəng və təsniflər kodans deyilən çox səciyyəvi ifadələrə, fərqləndirici melodik elementlərə malikdirlər.

“Rast” muğamı özünün çoxəsirlik inkişafı prosesində “Mahur-hindi”, “Orta-mahur”, “Qatar” və “Düghah” muğamları kimi variantlarını yaratmışdır. Onlardan hər birinin özünəməxsus tonallığı, tonika ucalığı, forma və məzmun xüsusiyyəti olsa da bu muğamlar lad əsasları və xüsusən kodans cəhətdən eynidirlər. “Rast”ın variantları olmaqla birtipli muğam qrupu, qohum muğamlar adlanırlar.

“ŞUR”

“Şur” sözünün farsca mənası eşq, sevgidir.

“Rast” və “Çahargah” muğamları kimi bu muğamın da həcmi böyükdür, şübələrinin sayı çoxdur. Şübələrinin əksəriyyəti lirik əhval-ruhiyyəni əks etdirir. “Şur” dəstgahı tərkibinə daxil olan hissələrdən “Mayeyi-şur”, “Şur-Şahnaz”, “Bayatı-Qacar”, “Şikəste-yi-fars”, “Simayi-şəms”, “Husac”, “Səranc” şübələri daha dərin məzmunla və bit-

kin quruluşa, formaya malikdirlər.

Onların arasında ciddi fərqi olması ilə yanaşı, çox üzvü təbii əlaqədə mövcuddur. Həmin əlaqəni yaradan ən başlıca amil “Mayeyi-Şur”u səciyyələndirən və bütün başqa şöbələrdən sonra təkrarlanan kodensiyalardır. Bütün muğamları ayrı-ayrılıqda fərqləndirən kodensiya adlı metodik dönmə-ibarə, fraza, bitkin cümlə “Şur” muğamı üçün də çox mühüm tanıdıcı rol oynayır.

Muğamların bütün şöbələrinin səciyyəvi kodensiyaları vardır. Onlardan maye şöbəsinin kodensiyası daha həlledici, fərqləndirici əhəmiyyət kəsb edir.

“Şur” muğamının Azərbaycanda geniş yayılmasını sübut edən cəhətlər çoxdur. Məsələn, Azərbaycan xalq musiqi nümunələrinin, o cümlədən aşıq mahnılarının və saz havalarının böyük bir hissəsi, eləcə də “Nəva”, “Rahab”, “Bayatı-Kürd”, “Şahnaz” kimi kiçik həcmli muğam dəstgahları, “Arazbarı”, “Mani” və “Şimayi-Şəms” adlı zərbi muğamları da “Şur” muğamının əsaslandırığı ladda yaranmış, cilalanmış həmin muğamın tipik intonasiyaları ilə aşılancmışdır.

ŞUR

*Çoxdan unudulmuş, yeri qalmış yaradır Şur.
Birdən yada düşmüş bir ötən macərədir Şur.
Bir arifin hikmət dolu söz-söhbəti, eşqi,
heyrdən ağıl mülkünə bir pəncərədir Şur.
Dağlar başı ağ, çölləri al, döşləri əlvan.
Hər pərdəsi bir rəngə çalan mənzərədir Şur.
Qürbətdə vətən həsrəti, yurdunda biranlıq
Yaddaşda yanub tez də sönən xatirədir Şur
Çox qürrələnir Bəxtiyar öz şerinə hərdən,
Guya deyəcəkmış bizə şerilə nədir Şur.*

Bəxtiyar Vahabzadə.

“SEGHAH”

Azərbaycanda çox yayılmış və dərin milli xüsusiyyətlər kəsb etmiş əsas muğamlardan biri də “Segah”dır. Xanəndə və çalğıçılarımız “Segah” muğamını bir sıra variantlarda ifa edirlər. “Orta Segah” (və ya “Zabul Segah”), “Mirzə Hüseyn segahı”. Onlar adlarının müxtəlifliyinə və tonika əsasına görə bir birindən fərqlənsələr də Ü.Hacıbəyovun yazdığı kimi, eyni lad (məqam) əsasındaadır.

“Segah” 4 şöbədən idarətdir.

“Mayeyi-segah”, “Şikəsteyi-fars”, “Mübərriqə”, “Əraq” “Se-

gah”ın “Müxalif”lə başlayan, beləliklə 5 şöbədən ibarət növü - “Mirzə Hüseyn Segahı” başqa variantlara nisbətən məzmunca daha dolğundur.

“Segahın” bütün variantları sevgi, məhəbbət hisslərini, hicran kədərini ifadə edir. Bunlarda intim qəmdən əsər-ələmət yoxdur. Bütün muğamlarda olduğu kimi “Segah”da da əsas fikir, əhval-ruhiyyə tezis halında verilir. Mürəkkəb inkişaf prosesində daha dolğun, daha kamil mənə, məzmun kəsb edir, dönə-dönə təsdiq olunur, qeyri-adi psixoloji dərin mənə qazanır.

Belə müstəsna bədii və sənətkarlıq keyfiyyətlərinə görədir ki, “Segah” muğamı nəinki vokal-instrumental formada, həm də xalis instrumental variantlarda xalq içərisində çox geniş yayılmışdır. Onun instrumental variantlarının yaranmasında və inkişafında tarın müstəsna rolu vardır. Səciyyəvi bir cəhətdir ki, instrumental variantda “Segah”ın daha çox “Mayə” şöbəsi ifa olunur. Özü də bir qayda olaraq “Xaric Segah” ilə “Zabul Segah” instrumental variantda tarın ifasında daha dolğun və koloritli səslənir.

Xalq musiqimizin saysız-hesabsız nümunələri bu muğamın ən xarakterik intonasiyaları, lad elementləri əsasında yaranmış və formalaşmışdır.

Segah

*Könül hıçqırtısı, qəlb atəşi, can yanğısıdır!
Sən mənim göz yaşım ol, çağla Segah, çağla Segah!
Anamın öz südü tək sən halalımsan, halalım,
Nə deyirsən, məni məndən belə almaqla Segah!
Onun hər pərdəsi, ah, hər bəmi qəm, hər zili od,
Qəlbə atəş çiləyir, hökm eləyir, ağla, Segah!
Bəxtiyarın da könül telləri titrər beləcə,
Deyər ahəstəcə hey: “Ağla segah, ağla Segah”.*

Bəxtiyar Vahabzadə

“ŞÜŞTƏR”

“Şüştər” həcmcə ən kiçik muğamdır. Əsasən “Mayeyi-Şüştər” və “Tərkib” şöbələrindən ibarətdir. Başqa muğamlar kimi “Şüştər” də dəstgah formasında ifa olunarkən “Bərdaşt” deyilən müqəddimə ilə başlayır, bir sıra rəng və təsniflər hesabına həcmi genişləndirir. Hal-hazırda “Şüştər” muğamı daha çox instrumental variantda, xüsusən kamançada səslənir. Xanəndələr tərəfindən nadir hallarda müstəqil şəkildə ifa olunur.

“Şüştər” muğamında da bir musiqi obrazı vardır. Muğamın bir qədər kədərli, dalğın musiqisi bu obrazda çox parlaq bir şəkildə təcəssüm etdirilir. Başqa muğamlarda olduğu kimi “Şüştər”də də tədrici təşəkkül yüksəliş və şiddətlənmə hökm sürür. Gərgin inkişaf prosesində güclü bədii məntiq vasitəsilə muğamın dərin fəlsəfi məzmununu və orijinal bədii forma ünsürləri təsdiqlənir, yetkin bədii ümumiləşdirmə dinləyicini heyretə salır. Beləliklə, “Şüştər” muğamı həcmcə kiçik olsa da onun aşladığı fikir dərin və əhatəlidir. “Şüştər” muğamının bizim günlərə qədər yaşayıb qəlblərə hakim kəsilməsinin sirri də məhz bundadır. O, orijinal lad əsasında, melodik quruluşa, istinad tonlarına və kadans dönüşlərinə malikdir.

“ÇAHARGAH”

“Çahargah” 2 məfhumdan ibarətdir. Çahar - 4, gah - məkan, yer deməkdir. Başqa sözlə “Çahargah” 4-cü dayanacaq mənasını daşıyır.

Klassik sənət incisi kimi tanınan çox fəal mübarizə ruhu ilə fərqlənir, dramatik mənə və vüsət kəsb edir. Bu muğamda xalqımızın qəhrəmanlıq dolu tarixi keçmişinin əks-sədası var, igid oğullarının rəşadəti, mərdliyi, mənəvi qüdrəti, məqrur mənliyi, hər cür ədalətsizliyə qarşı bərkəməllik, əksini tapıb. “Çahargah” dəstgahı tərkibinə daxil olan şöbələr əhval-ruhiyyə, tematik və inkişaf tərzində cəhətdən bir birinə daha çox təzadırlar. “Mayeyi-Çahargah” şöbəsi ilə “Bəstə-Nigar” şöbəsi, “Müxalif” şöbəsi ilə “Mənsuriyyə” şöbəsi arasındakı fərq bu mənada xüsusi dramaturji əhəmiyyətə malikdirlər. “Çahargah” muğamının musiqisi təzadlı intonasiyalarla çox zəngindir. Onun hər bir şöbəsinin çox parlaq, bitkin və lokonik musiqi obrazı vardır. “Mayeyi-Çahargah” şöbəsində bədii obraz daha geniş miqyasda və intensiv halda inkişaf etdirilib təsdiqlənir. Əsas obrazın bir miqyasda və mürəkkəb inkişaf prosesində təşəkkül tapmış qüdrətli amilə çevrilməsi “Rast” və “Şur” muğamlarının “Mayə” şöbələri üçün də olduqca səciyyəvidir. Həmin muğamlarda olduğu kimi “Çahargah” muğamının da mayə şöbəsi bütün muğamın ziddiyyətli mahiyyətini və yüksək bədii vəhdətini şərtləndirir. Misilsiz ümumiləşdirmə və müstəsna emosional-psixoloji ifadəlilik baxımından bütün əsas muğamlarda «mayə» şöbəsinin tayı-bərabəri yoxdur. “Çahargah” muğamında mayə şöbəsinin həlledici rolunu və əhəmiyyətini sübut edən başlıca amillərdən biri də budur ki, həmin şöbə “Hasar” və “Mənsuriyyə” adlı şöbələrdə də öz inkişafını davam etdirir və daha dramatik, daha mübariz xarakter alır, muğamda hökm sürən əhval-ruhiyyəni bütün dolğunluğu,

həyatiliyi və tipikliyi ilə təsdiqə yetirilir. Bu, bir də onunla əlaqədardır ki, “Mayeyi-Çahargah” fəal intensiv inkişaf üçün çox yararlı olan “Narahat” intonasiyalara malikdir.

*Qəlbi vulkan tək coşan usyandır, üsyan çarığah,
Açmış hər zənguləsindən fikrə meydan çarığah
Guşələr göy gurladır, yer titrədir, sel oynadır,
Göndərir yadelliyə imzalı fərman çarığah.
Simlərin mizrab ilə toqquşmasından od çıxar,
Yoğrulubdur bəlkə də çaxmaq daşından çarığah
Cövhərində bir həzinlik, bir xəfiflik saxlanır
Ayrılıbdır elə bil can sirdaşından çarığah
Bəxtiyaram, heyranam bərdəştdə çılğın səslərə,
İstəram od alsın əsrin atəşindən çarığah.*

Bəxtiyar Vahabzadə.

“BAYATI-ŞİRAZ”

Dinləyiciyə öz dərin təsir qüvvəsinə görə “Bayatı-Şiraz” da digər muğamlardan geri qalmır. Bu muğamda çox ifadəli, rəvan və davamlı melodiya hökm sürür.

“Bayatı-Şiraz” muğamı “Rast”, “Şur” və “Çahargah” muğamlarına nisbətən həcmcə kiçikdir. Onun “Mayeyi-Bayatı-Şiraz”, “Nişibi-Fəraz”, “Bayatı-İsfahan”, “Xavəran”, “Hüzral” şöbə və guşələri vardır. “Bayatı-Şiraz” dəstgahı məhz həmin şöbələrin və onlara münasib rəng və təsniflərin qüdrətli bir məntiq vasitəsilə ardıcıl səslənməsindən yaranır. Bütün Azərbaycan muğamlarında olduğu kimi “Bayatı-Şiraz” muğamında da hər şöbənin əvvəlində özünü aşkara çıxarır, inkişaf etdikcə dramatikləşir.

“Bayatı-Şiraz” muğamında ən böyük və əhatəli şöbələrdən biri “Mayeyi-Bayatı-Şiraz”, digəri isə “Bayatı-İsfahan”dır. Bu şöbələrin adlarını Şiraz və İsfahanla bağlılığı heç də onların farslara aid olduğuna dəlalət etmir. Belə bir həqiqəti heç kəs inkar edə bilməz ki, “Bayatı-Şiraz” muğamı Azərbaycanda daha geniş yayılmışdır. Azərbaycan xalqının düşüncə tərz, orijinal yaradıcılıq xüsusiyyətləri, bədii zövqü bu muğamda xüsusi bir aydınlıq və təbiiliklə özünü biruzə verir. Heç də təsadüfi deyildir ki, dahi bəstəkar və byöyük musiqi nəzəriyyəçisi Üzeyir Hacıbəyov Azərbaycan xalq musiqisinin lad (məqam) sisteminə mövcud olan 7 əsas muğamlardan birini “Bayatı-Şiraz” adlandırmışdır. Digər tərəfdən “Bayatı-Şiraz” və “Bayatı-İsfahan”ın into-

nasiyaları və səciyyəvi melodik dönümləri əsasında saysız-hesabsız xalq musiqi nümunələrimiz vardır. Nəhayət, “Bayatı-Şiraz” və “Bayatı-İsfahan” muğamlarının tarda ifa olunan çox bitkin, son dərəcə orijinal instrumental variantı mövcuddur.

“HUMAYUN”

“Humayun” muğamı Yaxın Şərq xalqlarının musiqisində də geniş yayılmışdır. O, Azərbaycanda milli orijinallıq kəsb etmiş, çox dərin fəlsəfi məzmununa malik olmuşdur. “Humayun” muğamı fəlsəfi ahənglərlə aşılınmışdır. Burada klassik Azərbaycan poeziyasının müdrikliyi, samballılığı, hiss olunur. Bu nadir keyfiyyət “Humayun” muğamının bütün şöbə və güşələrinə xasdır. Çox səciyyəvi haldır ki, muğamın mayə şöbəsi sonrakı “Şuştər” və “Tərki” şöbələrində də öz inkişafını davam etdirir. Burada əsas musiqi obrazı 3 mərhələdə - “Mayeyi-humayun”, “Şuştər” və “Tərki” şöbələrində özünün təşəkkülünü və təsdiqin tapır. “Humayun” dəstgahı bir sıra başqa kiçik şöbə və güşələri özündə birləşdirsə də onun əsas hissələri “Mayeyi-humayun”, “Şuştər” və “Tərki” şöbələridir.

“Humayun”un özünəməxsus çox orijinal melodik quruluşu, təmkinli inkişaf tərzü və düşündürücü müdrik ahəngi onun forması ilə üzvi vəhdət təşkil edir.

“Humayun” muğamı instrumental variantda daha geniş yayılmışdır. Görkəmli Azərbaycan tarizənləri onu yüksək sənətkarlıqla ifa edirlər. Instrumental variantda “Mayeyi-humayun”a daha çox diqqət yetirilir, bu şöbənin bütün səciyyəvi cəhətləri nəzərə çatdırılır. Ümumiyyətlə, “Humayun” muğamı Azərbaycanda hər cəhətdən inkişaf etdirilib, klassik sənət nümunəsi səviyyəsinə yüksəlmiş, bəstəkarımızın əsas yaradıcılıq örnəklərindən birinə çevrilmişdir.

RAST

Majeji-rast

Şikâstey i-fars

6 Moderato

The musical score consists of eight staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a time signature of 6/8. The tempo is marked 'Moderato'. The first staff starts with a dynamic marking of *f* (forte). The second staff has a dynamic marking of *p* (piano). The third staff has a dynamic marking of *ff* (fortissimo). The fourth staff has a dynamic marking of *f*. The fifth staff has a dynamic marking of *ff*. The sixth staff has a dynamic marking of *f*. The seventh staff has a dynamic marking of *f*. The eighth staff has a dynamic marking of *f*. The score includes various musical notations such as notes, rests, slurs, and trills. There are also some handwritten annotations in the score, including 'tr' and 'trb'.

HEYRATI

Maestro

43

The musical score for 'HEYRATI' by Maestro begins at measure 43. It is written in a single system with 18 staves. The notation includes various rhythmic values, slurs, and dynamic markings. The key signature has one flat, and the time signature is 2/4. The score ends with a double bar line and repeat dots.

BAYATI-İSFAHAN

Moderato

35

p

tr

tr

tr

BAYATI-İSFAHAN

Marcia

36

f

p

tr

f

tr

tr

Sekah

Allegreto

19

p

tr

p

tr

p

tr

p

tr

p

tr

p

tr

p

tr

p

tr

p

tr

p

tr

p

tr

This image shows a page of musical notation consisting of ten staves. The notation is written in a single system on a grand staff (treble and bass clefs). The music features a variety of rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. There are several dynamic markings, such as *f* (forte) and *p* (piano), and articulation marks like accents and trills. A *rit.* (ritardando) marking is present at the beginning of the final staff. The notation is somewhat faded and appears to be a scan of a printed score.

V FƏSİL

MUSİQİ TƏLİMİ

V. Ş1. MUSİQİ TƏLİMİ PROSESİNİN MAHIYYƏTİ

Musiqi tərbiyəsi, təlimi və təhsili nəzəriyyəsi – tərbiyə etmək, öyrətmək, inkişaf etdirmək və formalaşdırmaq problemlərini intensiv surətdə tədqiq edir.

Tərbiyə, təlim və təhsil nəzəriyyəsi tam musiqi pedaqoji prosesin konkret problemlərinin tədqiqinə həsr olunmuş nəzəriyyələrin məcmusudur.

«Tədris prosesi» və «təlim prosesi» müəyyən zaman və məkanda təlimin inkişafı ilə əlaqədardır və təlim işinin ardıcılığını (sistemliliyini) bildirir.

Ümumiyyətlə **təlim** obyektiv gerçəkliyin çox mürəkkəb prosesi-dir. Ona görə də bu prosesin tam və hərtərəfli tərifini vermək çox çətin-dir. O, çoxlu sayda rəngarəng əlaqələri və münasibətləri, müxtəlif cür amilləri özündə birləşdirir. Ona görə də təlim prosesinə çoxlu təriflər verilmişdir.

Təlim anlayışına bu prosesi təşkil edən 2 komponent – tədris və öyrənmə anlayışları da daxil edilmişdir. Musiqi tədrisi dedikdə musiqi sahəsində dərs materialının mənimsənilməsini təşkil etmək üçün müəllimlərin fəaliyyəti başa düşülür. Öyrənmə dedikdə keçilən materialı mənimsəmək üçün şagirdlərin fəaliyyəti başa düşülür.

Musiqi təlimi üçün aşağıda qeyd olunanlar səciyyəvidir:

- 1) İkitərəfli xarakter;
- 2) Müəllim və şagirdlərin musiqi sahəsində birgə fəaliyyəti;
- 3) Müəllim tərəfindən rəhbərlik;
- 4) Şagirdlərin təhsil-tərbiyəsini, inkişafını və musiqi sahəsində formalaşmasını, planauyğun surətdə təşkil və idarə etmək;
- 5) Tamlıq və vəhdətdə olmaq ;
- 6) Şagirdlərin yaş inkişafının qanunauyğunluqlarına müvafiklik.

Musiqi tərbiyə, təlim və təhsil nəzəriyyəsinin əsas kateqoriyaları bunlardır: tədris, öyrənmə, tərbiyə, təhsil, bilik, bacarıq, vərdiş, həmçinin təlimin məqsədi, məzmunu, təşkili, növləri, formaları, metodları, vasitələri, nəticələri.

Musiqi pedaqogikası musiqi sahəsi üzrə tərbiyə, təlim və təhsilin (didaktika) – nəzəriyyəsi və texnologiyası, mütəşəkkil qaydada təşkil olunan tərbiyə, təlim və təhsil proseslərinin məqsədi, qanunauyğunluqları, prinsipləri, məzmunu, təşkil formaları, metodları, vasitələri və texnologiyası haqqında elmdir.

V. §2. MUSIQİ TƏLİMİ PROSESİNDƏ QARŞILIQLI FƏALİYYƏT

Musiqi müəlliminin fəaliyyəti:

- 1) Şagirdlərə musiqi təliminin məqsəd və vəzifələrini anlatmaq;
- 2) Şagirdləri yeni biliklərlə tanış etmək;
- 3) Musiqi sahəsindəki bilik və bacarıqların dərk olunması və əldə olunması prosesini idarə etmək;
- 4) Nəzəriyyə ilə praktika arasında əlaqə yaratmaq;
- 5) Şagirdlərdə bəstəkarlığa meyl və maraq oyatmaq;
- 6) Şagirdləri tam müstəqil musiqi fəaliyyəti – yəni konsertlərdə ifa bacarığını formalaşdırmaq.

Şagirdlərin fəaliyyəti:

- 1) Musiqi səs düzümünü, melodiyadakı interval dəyişikliyi, solfedjionu oxumaq bacarığını özündə formalaşdırmaq;
- 2) Yeni bilikləri, bacarıqları qavramaq;
- 3) Musiqi, parçasını sekvensiya, modulyasiya, improvizasiya etməyi öyrənmək;
- 4) Qanunauyğunluqları və qanunları dərk etmək, səbəb-nəticə əlaqələrini başa düşmək;
- 5) İfaçılıq sahəsindəki bacarıq və vərdişlərin sistemləşdirilməsi;
- 6) Harmonik səslənmə üçün lazımı akkord və səs birləşmələrinin seçimində qarşıya çıxan çətinliklərin həllini reallaşdırmaq;
- 7) Yüksək səviyyəli ifaçılıq bacarığını konsert və baxışlarda nailiyyətə çevirmək və özünə nəzarəti gücləndirmək.

V. §3. MUSIQI TƏLİMİ PROSESİNDƏ MƏNƏVİ-PSIXOLOJİ MÜHİTİN ROLU

Dahi Azərbaycan pedaqoqu maarifçisi və filosofu M.T.Sidqi (1857-1903) musiqinin tərbiyəedici roluna yüksək əhəmiyyət verərək, yazırdı: «Əsl insanlıq, gözəl mənəvi-estetik keyfiyyətlər gözəl musiqi vasitəsilə formalaşır».

Musiqinin mənəviyyətə təsiri – bu yalnız bir fərdə təsir göstərən psixoloji-pedaqoji amillərin toplusu deyil. Bu ümumi qrup üzvlərinin hər birinin əhval-ruhiyyəsinə psixi təsir edə biləcək səmərəli vasitələrdən biridir.

Sınıfdəki mənəvi-psixoloji mühit və fəaliyyət musiqinin köməyiylə realizə olunur. Burada sınıfdəki şagirdlərin əhval-ruhiyyəsi və hər bir fərdin fəaliyyətə qoşulması, eləcə də fəaliyyətin səmərəliliyinin ölçüsü üstünlük təşkil edir. Bundan asılı olaraq mənəvi-psixoloji mühit nəinki bədii zövqün inkişafını, həm də hələ də tam formalaşmamış şagirdlərin mənəvi aləmini insani keyfiyyətlərlə zənginləşdirə bilər.

Mənəvi-psixoloji mühitin xarakterindən asılı olaraq onun şəxsiyyətə təsir qüvvəsi də müxtəlif cür olur. O, şəxsiyyəti musiqi dinləmə, ifa etməyə həvələndirmə, əhval-ruhiyyəsinin qalxmasına kömək göstərməklə gümrəhlik və inamı artırmaqla yanaşı, həm də əksinə, ona pis təsir edə biləcək, enerji və fəallığı aşağı salacaq, zövqünü korlayacaq gücə də malikdir. Təsirin səmərəsi müsbət və mənfi, sağlam və qeyri sağlam, əlverişli və əlverişsiz ola bilər.

Mühit vəziyyətini müəyyənləşdirən cəhətlər qütblüdür. Onlarda müsbətdən-mənfiyə, əlverişlidən-əlverişsizə ehmalca keçid yoxdur.

Mühit haqqında qrupdakı hadisələrə, onun üzvlərinə verilən emosional qiymətlərə görə fikir yürütmək olar. Emosional səviyyədə məsələn «xoşuma gəlir, xoşuma gəlmir», «xoşdur, xoş deyil», «Həzz alıram, həzz almıram» kimi həll olunur. Emosiyalar olmayan yerdə etinasızlıq özünü biruzə verir; onlar olan yerdə hadisələr emosional rənglər almaqla qütbləşirlər.

Qrupda musiqinin təsiri ilə yaranmış mənəvi-psixoloji mühit – kollektivin bədii inkişafının göstəricisini müəyyənləşdirir. Bu qanunauyğunluq öz məzmununu mühit və kollektivə verilən qiymətlərlə qrup fərdləri üçün dəyər oriyentasiyasına çevrilir.

Bununla belə qrup üzvlərinin əsas məqsəd və vəzifələri aydın başa düşmələri, dərk etmələri və qəbul etmələri, vasitə və üsulların seçilməsi və əldə edilməsində lazım olan qədər çeviklik musiqi qavramaq qabiliyyəti və inkişafının yüksək səviyyəsini xarakterizə etməklə, qrupda müsbət mənəvi-psixoloji mühitin formalaşmasının əsasını qoyur.

Musiqi sahəsində pedaqoji priyomların zəruriliyi ilə ondakı mənəvi-psixoloji mühit arasında asılılıq var. Bu sahədə müvəffəqiyyət olduqda, ondakı mənəvi-psixoloji mühit də o qədər əlverişli olur. Lakin bu asılılıq bir tərəfli xarakter daşıyır. Kollektivin bədii inkişafının yüksək səviyyəsi əlverişli və müsbət mənəvi psixoloji mühit yaranması, yaxud qrup inkişaf səviyyəsinin bir o qədər də yüksək olmamasını heç də mənəvi psixoloji səviyyənin əlverişsiz olması ilə əlaqələndirmək vacib deyil. Qrupun musiqi inkişafının əlverişli mənəvi-psixoloji səviyyəsi eyni maraq, yaxın zövq, həyata ümumi baxış səciyyələndirir.

Beləliklə, gənclərin bədii hissələrinin formalaşmasında onların həyatında musiqinin rolu ilə əlaqədar olduğu bir daha sübut olur.

V. §4. MUSIQİ TƏLİMİNİN PRİNSİP VƏ QAYDALARI

Musiqi təliminin prinsipləri tədris prosesinin ümumi məqsədlərinə və qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq onun məzmununu, təşkili formalarını, metodlarını müəyyən edən əsas müddəalardır. Təlimin prinsiplərində təlimin normativ əsasları ifadə olunur. Didaktikada «prinsiplər» kateqoriyasından başqa «təlim qaydaları» anlayışı da vardır. Qayda prinsiplərdən törəyir, onu konkretləşdirir, prinsipə tabe edir. Təlimin qaydaları bir növ nəzəriyyədən praktikaya keçmək üçün həlqə təşkil edir.

Təlimin prinsiplərinin tələblərini daha dəqiq və tam yerinə yetirmək üçün müvafiklik prinsipindən aşağıdakı mühüm qaydalar törəmişdir: məlumdan-məchula, asandan-çətinə, sadədən-mürəkkəbə, ümumidən-xüsusiyyə.

Musiqi təliminin aşağıda göstərilən prinsipləri vardır:

- 1) Müvafiqlik prinsipi;
- 2) Nəzəriyyə ilə praktikanın əlaqəsi prinsipi;

- 3) Elmilik prinsipi;
- 4) Şüurluluq və fəallıq prinsipi;
- 5) Əyanilik prinsipi;
- 6) Sistemativlik və ardıcılıq prinsipi;
- 7) Biliklərin möhkəmlənməsi prinsipi.

V. §5. MUSIQI TƏLİMİNDƏ MÜVAFİKLİK PRİNSİPI

Musiqi tərbiyə-təhsil sahəsində 2 mühüm tələb irəli sürülmüşdür:

- 1) Şagirdlərin yaş inkişafının qanunauyğunluqlarını nəzərə almaq;
- 2) Musiqi təlimi prosesini şagirdlərin inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq təşkil etmək və həyata keçirmək.
- 3) Müvafiklik prinsipi də bu tələblərdən əmələ gəlmişdir.

Müvafiklik prinsipinin əsasında **tezauris** (yunan sözü olub «*xəzinə*» «*bilik ehtiyatı*» deməkdir) qanunu durur. Yəni insanın tezaurusuna uyğun olan hər şey onun üçün başa düşülən ola bilər. Tezauris dedikdə insanın topladığı biliklərin, bacarıqların həcmi, təfəkkür tərzini başa düşülür.

Müvafiklik prinsipinin əsasında aşağıdakı qanunauyğunluqlar durur:

- 1) Musiqi təliminin müvafikliyi məktəblilərin yaş xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur;
- 2) Musiqi təlimində müvafiklik tədris prosesinin təşkilindən, müəllimin tətbiq etdiyi təlim metodlarından asılıdır;
- 3) Musiqi təliminin müvafikliyi onun əvvəlki vəziyyəti ilə müəyyən olunur;
- 4) Musiqi vasitəsilə şagirdlərin əqli inkişaf səviyyəsi, təsəvvür və anlayışlar ehtiyatı yüksəlir;
- 5) Təlim zamanı qarşıya çıxan çətinlikləri və onları aradan qaldırmağa alışdıraraq, həmçinin musiqili obrazlardakı nüans dəyişiklikləri, xarakterik leykmativlərin xüsusiyyətləri məktəblilərə izah edilir.

Müvafiklik prinsipinin praktiki olaraq həyata keçirilməsi ilə bağlı Y.A.Komenskinin formalaşdırdığı klassik qaydalar məlumdur. Bunlar asandan çətinə, məlumdan-məchula, sadədən-mürəkkəbə qaydalarıdır. Musiqi təliminin nəzəriyyə və praktikası – təlimin şagirdlərin yaşına uyğun həyata keçirilməsi üçün təcrübə qayda və tövsiyələrdən yeri gəldikcə istifadəsidir. Bunlar həm müəllimlərə,

həm də tələbələrə ünvanlandığından sərbəf üslubda ifadə olunur, çünki pedaqoji proses **yaradıcı** prosesdir.

Y.A.Komenskinin aşağıda qeyd olunmuş nəsihətlərini yaddan çıxarmaq olmaz.

1) öyrənilməsi nəzərdə tutulan nə varsa yaş mərhələlərinə müvafiq olaraq elə bölüşdürülməlidir ki, başa düşülən, hər yaş dövründə qavra-nılmaya müvafiq olsun;

2) unutmaq olmaz ki, şagirdlərin ağılı hər hansı bir fənni öyrənməyə hazırlanmalıdır;

3) təlim zamanı şagirdlərin hazırlıq və inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmalı, öyrətmə zamanı onların imkanlarına istinad edilməlidir. Şagirdlərin həyat təcrübəsi, maraqları, inkişaf xüsusiyyətləri öyrənilməlidir;

4) təlim zamanı uşaqların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı və təlimin məzmunu və yolları onların inkişafını bir qədər qabaqlamalıdır;

5) təlim prosesində hər bir şagirdin fərdi oxuma səviyyəsi (savadı) mütləq nəzərə alınmalı, eyni səviyyədə oxuyan (savadlı) şagirdləri ayrıca kiçik qruplarda birləşdirilməlidir;

6) tədris prosesini optimal surətdə qurmaq lazımdır, amma güclü şagirdləri ləngitmək olmaz. Orta və zəif şagirdləri də çalışdıraraq güclülər səviyyəsinə yüksəltmək;

7) təlim müəyyən gərginlik tələb edir. Belə olmayanda şagirdlər tam gücü ilə işləməkdən soyuyarlar. Şagirdlərin özlərinin müəyyən etdiyi təlim sürəti adətən onların inkişafından və gücündən aşağı olur. Konkret şəraitə uyğun olaraq optimal sürəti müəyyən etmək, lazım gələrsə onu dəyişdirmək olar;

8) pedaqogika və psixologiyanın ən yeni nailiyyətlərindən istifadə etmək: konkret bilikləri, bacarıqları addımbaaddım ümumiləşdirmə isə iri addımlarla öyrədilməlidir;

9) təlimin yaşa müvafiq olması üçün analogiyadan, müqayisədən, tutuşdurmadan geniş istifadə edilməli, şagirdlərin fikirlərinə təkan verilməli, hətta ən mürəkkəb bilikləri belə anlamağın mümkün olduğunu onlara sübut etməli;

10) yeni və mürəkkəb material öyrədilərkən güclü şagirdləri; həmin materialı möhkəmləndirən zaman isə orta və zəif şagirdləri işə cəlb etmək;

11) şagirdlərin anlayışları mənimsənilməsini yüngülləşdirmək. Bunun üçün həmin anlayışları onlara əks və ya zidd anlayışlarla tutuşdurmaq;

12) hər hansı yeni anlayışın işlədilməsi məntiqi olaraq təkə qarşıya qoyulmuş idraki vəzifədən irəli gəlmiş, həm də təlimin əvvəlki gedişi ilə hazırlanmalıdır;

13) şagirdlər üçün ən çətin başa düşülən və mənimsənilən cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqları, təbiətin fundamental qanunlarıdır. Bütün fənlərin müəllimləri metodoloji biliklərin formalaşması prosesinə öz töhfəsini verməlidir: bunun üçün tədris olunan fəndən ümumi və ən ümumi qanunauyğunluqların müxtəlif təzahürləri nümunələrlə göstərilməlidir;

14) ehtiyac olmadan təlim prosesini başa çatdırmaq olmaz: müvafiklik üçün maneələri azaltmağın pedaqoji imkanları sonsuz deyil;

15) müvafiklik də inandırıcılıq və emosionallıq kimi müəllimin aydın nəqlindən və nitqindən asılıdır: anlayışlar dəqiq və birmənalı ifadə olunmalı, monotonluqdan qaçmaq, həyatdan, ədəbiyyatdan gətirilmiş maraqlı faktlardan, nümunələrdən istifadə etməklə öyrədilməsi;

16) müvafiklik prinsipini həyata keçirərkən əsas diqqəti şagirdlərin idrak fəaliyyətinin idarə olunmasına vermək, pis müəllim həqiqəti söyləyir, onu başa düşməyə qoymur, yaxşı müəllim həqiqəti tapmağı öyrədir, onu axtarıb tapmaq prosesini asanlaşdırır;

17) müvafiklik heç də asan təlim etmək deyil və müəllimin funksiyası heç də müstəqil bilik əldə etmək, onu dərk etmək və mənimsəmək üçün şagirdlərin əməyini yüngülləşdirməkdən ibarət deyil: kömək etmək, istiqamətləndirmək aydın olanın köməyi ilə aydın olmayanı açıb göstərmək, müstəqil təhlil üçün kiçik bir yol açmaq, bəyənmək bütün bunlar yaşa müvafiq təlimdə adi iş tərzidir;

18) müvafiklik iş qabiliyyəti ilə bağlıdır: İş qabiliyyətini inkişaf və məşq etdirməklə şagirdləri daha uzun sürən və intensiv fikri fəaliyyətə alışdırmaq olar. İş qabiliyyətini yüksəltməklə biz təlimin müvafikliyi üçün maneələri azaltmış olarıq.

Y.A.Komenskinin yuxarıda qeyd etdiyimiz dahiyənə nəsihətləri musiqi sahəsində çalışan hər bir pedaqoqun təlim zamanı həyata keçirəcəyi ən ümdə vəzifələrindəndir.

V. §6. MUSIQI TƏLİMİNDƏ NƏZƏRİYYƏ İLƏ TƏCRÜBƏNİN ƏLAQƏSİ PRİNSİPİ

Klassik fəlsəfəyə və idrak nəzəriyyəsinə görə təcrübə həqiqətin meyarıdır.

Musiqi nəzəriyyəsinin təcrübə ilə əlaqəsi prinsipinin həyata keçirilməsi bir sıra qaydalara yaradıcı riayət etməyə əsaslanır. Bu qaydalar ən yaxşı musiqi məktəbi kollektivinin fəaliyyətinin nəzəri nəticələrini və təcrübəsini özündə birləşdirir.

1. Musiqi məktəblərində öyrədilən biliklərinin zəruriliyi;
2. «Musiqi – həyat» real həyatda musiqinin zəruriliyi;
3. Azərbaycan və dünya musiqi tarixinə, pedaqoji fikirlərinə istinadən nəzəriyyə ilə təcrübənin dialektik əlaqəsinin göstərilməsi;
4. Musiqi ifaçılığında şagirdlərin aldıqları bilik və bacarıqlarının nümayiş etdirməsi;
5. Şagirdin hər bir dərstdə, fərdi musiqi məşğələsində yeni bilik qazanmaqla ifaçılıq texnikasının təkmilləşdirilməsi;
6. Şagirdlərin musiqi nəzəriyyəsi, solfedjio oxu sahəsində əldə etdiyi bilikləri solo və xor ifası zamanı nümayiş etdirməsi;
7. Musiqini özünə həyat yolu seçən tələbələrin dərslərdə aktiv iştiraklarını, konsert və baxışlarda nümunəvi çıxışlarının nümayişinin təşkili;
8. Musiqi sahəsində öyrənilən elmi biliklərin praktik olaraq üzə çıxarılması, musiqi əsərinin tamaşaçı zövqünü təmin edə biləcək səviyyədə ifa olunması;

Musiqi tərbiyəsi, təlim və təhsili prosesində əqli fəaliyyəti praktik fəaliyyətlə birləşdirmək sayəsində biliklərin 80-85%-i faizi mənimsənilir.

V. §7. MUSIQI TƏLİMİNDƏ ELMİLİK PRİNSİPİ

Elmilik prinsipi tələb edir ki, musiqi təlimində şagirdlərə mənimsətmək üçün təklif edilən biliklər – elmi, həqiqi biliklər olsun. Bu zaman elə təlim metodlarından istifadə etmək lazımdır ki, onlar öz xarakterinə görə öyrənilən elmin metodlarına yaxın olsun. Elmilik prinsipinin əsasında bir sıra elmi müddəalar durur. Bu müddəalar aşağıdakılardır:

1) Təcrübədə yoxlanılmış biliklər musiqinin daha obrazlı və düzgün mənimsənilməsinə xidmət edir;

2) Musiqi insanın həyatında mühüm rol oynayır. Ona görə də musiqi məktəbi elmi bilikləri mənimsətmək, böyüməkdə olan gənc nəsə musiqidə verilmiş gerçəkliyi hiss etməyi və bu sahədə olan biliklər sistemi ilə silahlandırmağı ön plana çəkir;

3) Təhsilin elmiliyi hər şeydən əvvəl musiqi məktəbi təhsilinin məzmunu ilə, onun formalaşması prinsiplərinə ciddi riayət edilməsilə təmin olunur;

4) Təlimin elmiliyi müəllimlərin qəbul olunmuş məzmunu reallaşdırmasından asılıdır;

5) Musiqi təliminin elmiliyi – mənimsənilən biliklərin faydalılığından, tədris planları və proqramlarının sosial və elmi-texniki tərəqqinin səviyyəsinə uyğunluğundan, təcrübədə əldə olunmuş biliklərin möhkəmləndirilməsindən, fənlərarası əlaqədən asılıdır.

V. §8. MUSIQININ QAVRANILMASINDA ŞÜURLULUQ VƏ FƏALLIQ PRİNSİPİ

Şüurluluq və fəallıq prinsipi musiqi təlimi prosesində şagirdlərin fəaliyyətinin xarakterini, onların təlimə münasibətini əks etdirir. Bu prinsipin əsasında aşağıdakı qanunauyğunluqlar dayanır:

1) Gərgin şəxsi əqli fəaliyyət yolu ilə mənimsənilmiş musiqi bilikləri insanın aldığı təhsilin mahiyyətini təşkil edir;

2) Şagirdlərin musiqini şüurlu mənimsəməsi bir sıra şəraitlərdən və amillərdən asılıdır: idrak motivlərindən; şagirdlərin musiqi qabiliyyətlərinin səviyyəsindən; musiqi təlim-tərbiyə prosesinin təşkilinin səviyyəsindən və xarakterindən; şagirdlərin bədii zövqlərindən; musiqi müəlliminin təlimdə tətbiq etdiyi metod və vasitələrdən və s.;

3) Şagirdin şəxsi idrak fəallığı onun oxuması üçün mühüm amildir və tədris materialının mənimsənilməsinin sürətinə, dərinliyinə və möhkəmliyinə təsir göstərir.

Musiqi təlimində şüurluluq və fəallıq prinsipini praktiki olaraq həyata keçirmək üçün təlimin qaydalarına və tövsiyələrə əməl etmək məsləhət görülür:

1. Qarşıda görülməli işin məqsəd və vəzifələrini aydın başa düşmək şüurlu təlimin zəruri şərtidir;

2. Təlim zamanı – məsələn xor kollektivinin ifasında partiturdan oxu zamanı lazım gəldikdə musiqi nüanslarından istifadə olunmasının zəruriliyinin izahı;

3. Musiqi əsərinin öyrədilməsi zamanı idrak fəaliyyətinin bütün formalarından istifadə etməklə əsəri təhlil etmək, onu şagirdin qavraya biləcəyi səviyyədə anlatmaq;

4. Hər bir terminin, musiqi frazasını, nüansı musiqi müəllimi öz ifasında nümayiş etdirməklə, şagirdə izah etməli;

5. Şagirdlərin qarşılıqlı təlim qüvvəsindən istifadə etmək; verilən suala kollektiv surətdə düzgün cavabın tapılması üçün şəraiti təmin etmək. Bəzən şagird eyni məsələ ilə bağlı yoldaşının dediyini daha yaxşı və asan başa düşür, nəinki müəllimin dediklərini. Ona görə də fəal şagirdlərin yoldaşlarına izah edə biləcəyi materialı müəllimin deməsinə ehtiyac duyulmur;

6. Şagirdlərə məlum olmayanla məlum olan material arasında məntiqi əlaqə yaratmaq...

7. Şagirdlər tərəfindən mənimsənilən musiqi bilikləri və müşahidə etdikləri faktlara əsasən malik olmadıqları bilikləri görmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi;

8. Öyrənilən musiqi nümunəsində əsas melodik quruluşu, ikinci dərəcəlidən fərqləndirməklə, 2 və 3 səsli invensiyaların ifası zamanı polifoniyalarda əsas səsləri fərqləndirmək;

9. Şagirdlərin diqqətini öyrənmə obyektindən yayındıran həm daxili (fikrin dağınıqlığı, dərstdə başqa işlərlə məşğul olmaq və s.), həm də xarici (dərse gecikmə, intizamın pozulması) amillərə nəzarət etmək, təlim-tərbiyə prosesinə mənfi təsir edən səbəbləri aradan qaldırmaq;

10. Şagirdləri musiqi əsəri haqqında düşünməyi öyrətmək üçün müsahibələr aparmaq. Səbəb-nəticə əlaqələrinin başa düşülməsi inkişafetdirici təlimin şərtlərindəndir;

11. Musiqi sahəsində alınmış nəzəri bilikləri təcrübədə tətbiq etmək;

12. Şagirdlərin fərdi musiqi maraqlarını nəzərə alaraq onların zövqlərinə uyğun ifa materialı seçərək repertuara daxil etmək;

13. Şagirdlərə müstəqil düşünməyi və fəaliyyət göstərməyi öyrətməklə onlarda yaradıcı təxəyyülü formalaşdırmaq;

14. Dinləmə və konsert proqramlarının tərtibində şagirdlərin bədii zövqlərini inkişaf etdirə biləcək musiqi repertuarından istifadəsi, onların musiqinin ən incə nüanslarına qədər dinləyiciyə çatdırılması şagird və onun müəlliminin böyük səyinin nəticəsi kimi qiymətləndirilir.

V. §9. MUSİQİ TƏLİMİNDƏ ƏYANİLİK PRİNSİPİ

Əyanilik prinsipi təlimi şagirdlər tərəfindən bilavasitə qavranılan konkret bilik və hadisələr üzərində qurmağı nəzərdə tutur. Bu prinsipin əsasında aşağıdakı qanunauyğuluqlar durur:

1) İnsanın hiss orqanları xarici qıcıqlara qarşı müxtəlif həssaslığa malikdir;

2) Əlaqə kanallarının reseptorlar vasitəsilə mərkəzi sinir sistemində informasiyanı köçürmə qabiliyyəti müxtəlifdir: optik əlaqə kanalı – $1,6 \times 10^6$ bit/san, akustik əlaqə – $0,32 \times 10^6$ bit/san, taktil (lamisə) əlaqə – $0,13 \times 10^6$ bit/san. Görmə orqanları daha çox həssas olduğundan onlar eşitmə orqanlarına nisbətən beynə 5 dəfə çox informasiya verir;

3) Beyinə görmə orqanları (optik kanal) vasitəsi ilə daxil olan informasiya hafizədə asan, tez və möhkəm iz buraxır.

Musiqi təlimi təcrübəsində əyaniliyin tətbiqi zamanı aşağıdakı bir sıra tələbləri nəzərə almaq və tövsiyələri tətbiq etmək məsləhətdir:

1) Musiqi təlimində əyanilik – öyrənilən musiqi materialının tez, asan və şüurlu mənimsənilməyə, möhkəm yadda saxlamağa, habelə şagird kollektivini fəallaşdırmağa kömək edir;

2) Şagirdlər səslərlə, formalarla, rənglərlə, duyğularla fikirləşirlər; elə buna görə də təlimdə əyanilikdən istifadə etmək zərurəti yaranır;

3) Müəllim hisslərlə qavranılan mümkün olan hər şeyi: səsi eşitmə duyğusuna, görünəni görmə duyğusuna, iyi-iyilmə duyğusuna, dadı olanı-dad duyğusuna, toxunula biləni lamisə duyğusuna təqdim etməlidir;

4) Öyrədən və tərbiyə edən zaman əyani vasitələrin köməyindən (kağız lövhəciklər, maqnitafon lentləri, diskilər, diaskoplar, audio-vizual vasitələr və s.) istifadə olunması musiqi əsəri haqqında aydın təsəvvürün yaranmasına kömək edir;

5) Əyaniliyin səmərəli olması üçün şagirdlərin müşahidəsi ilə onların fəaliyyəti şagirdlərə dinlədikləri musiqinin başlıca xüsusiyyətlərini tapmağı, onlar arasında əlaqə və asılılığı fərqləndirməyi, müqayisə və təhlillər arasında ümumiləşdirmələr aparmağı və nəticə çıxarmağı öyrətmək;

6) Əyaniliyin səmərəsi şagirdlərin musiqini nə dərəcədə duymaları ilə müəllimin sözünün əlaqələndirilməsindən çox asılıdır. Belə əlaqələr müxtəlif formada ola bilər: musiqinin səsləndirilməsi müəllimin izahından əvvəl, həm də sonra gələ bilər;

7) Dərstdə əyanilikdən (yəni canlı ifa və ya lent yazılarından istifadə) zəruri hallarda, öyrənmə prosesinin bütün pillələrində – həm biliklərin mənimsənilməsində, həm də möhkəmləndirilməsində istifadə edilir;

8) Təlim prosesini əyani vasitələrin tətbiqi ilə məhdudlaşdırmaq olmaz: əyanilik vasitədir, təlim vasitəsidir, təfəkkürü inkişaf etdirmək vasitəsidir;

9) Əyani vasitələr şagirdlərin axtarıcılıq və tədqiqatçılıq işini səmərəli təşkil etməyə imkan verir;

10) Əyanilikdən istifadə edərkən şagirdlərin səsi duyma, səslənməni fərqləndirmə, musiqi obrazlarını bir-birindən ayırd etmək, melodik səslənmədə harmoniyanı hiss etmək, əsas, ana xətt melodiyasını köməkçi səs tonlarından seçmək, musiqi duyumundan yaranmış hissi təlatüm, yaradıcı təfəkkür sayəsində incə zövq, müsbət mənəvi keyfiyyətləri saf insani münasibətlər formalaşdırılır.

V. §10. MUSIQİ TƏLİMİNDƏ SISTEMATİKLİK VƏ ARDICILLIQ PRİNSİPI

Bu prinsip aşağıda qeyd olunmuş elmi müddəalara əsaslanır:

1) Xarici aləm bir-birinə qarşılıqlı əlaqədə olan anlayışlar sistemindən ibarətdir. Xarici aləmin mənzərəsi beyində ancaq dəqiq əks (inikas) olunan zaman insan həqiqi biliklərə yiyələnir;

2) Mütəşəkkil qaydada təşkil olunan musiqi təlimi elmi biliklər sistemini formalaşdırmağın universal vasitəsi və yoludur;

3) Musiqi sahəsindəki biliklər sistemi tədris materialının daxili məntiqi ilə yaradılır və şagirdlərin idrakı imkanları ilə müəyyən olunur;

4) Musiqi təlimi prosesində atılan hər addım arasında fasilələr və idarə olunmaz momentlər nə qədər az olarsa, təlim prosesi bir o qədər uğurlu keçər və yüksək nəticələr verir;

5) Xor və vokalda, eləcə də ifaçılıq texnikasında yaradılmış vərdişlər sisteməlik tətbiq olunmazsa, öz keyfiyyətini itirə bilər;

6) Təlimdə sistem və ardıcılıq gözlənilməzsə, musiqi qavrama inkişafı prosesi ləngiyər.

Praktiki fəaliyyətdə sisteməlik və ardıcılıq prinsipləri bir çox qaydalara və tövsiyələrə riayət etmək yolu ilə həyata keçirilir.

1) Şagirdlərin musiqi sahəsində biliklər sisteminə yiyələnməsini təmin etmək üçün kağız lövhələrdən, sxemlərdən, maket not pilləkənlərindən istifadə etmək;

2) Musiqidə verilən real həyatın təcəssümünün forma və üsullarını uşaqlara anlatmaq;

3) Musiqi nəzəriyyəsi sahəsində alınmış biliklərin formalaşmasının yoxlanılmış sxemindən istifadə etmək: a) nəzəriyyənin əsasını şərh etmək; b) onun tətbiqinin hədlərini göstərmək.

4) Bəstəkarların yaradıcılıqları ilə uşaqları yaxından tanış etmək;

5) Azərbaycan xalq muğamları ilə şagirdləri tanış etmək və bəstəkarlarımızın öz əsərlərində istifadə etdikləri muğam parçalarından nümunələri səsləndirmək;

6) Klassik xarici ölkə bəstəkarlarının (Bax, Bethoven, Haydn, Motsart) əsərlərinin səsləndirilməsi və bu nümunələrdən hər hansı birinin şagird və müəllimin seçimi ilə repertuara daxil edilməsi (bu zaman yaş və sinif nəzərə alınmalı sadədən-mürəkkəbə prinsipi gözlənilməlidir);

7) Əvvəl öyrənilmiş musiqi materiallarının vaxtaşırı təkrarı;

8) Şagirdləri daim və səbrlə müstəqil bilik qazanmağa, ifaya alışdırmaqla, bu sahədə çəkilən əməyi təcridən mürəkkəbləşdirmək, daha nisbətən çətin musiqi əsərlərinə müraciət etmək;

9) Yaddan çıxarmaq olmaz ki, musiqi əsərinin dərinədən başa düşülməsi – təxəyyül və məntiq, formalaşması isə – hisslər və emosiyalar tələb edir. Həvəslə öyrətmək, ruh yüksəkliyi ilə öyrətmək, həyatdan, musiqi ədəbiyyatından gətirilmiş maraqlı faktlardan yeri gəldikcə istifadə etmək, anlayışlar, ifa nümunələri – izah edir, obrazlar – cəlb edir, stimullar – fəaliyyətə ruhlandırır;

10) Dinləmədən sonra mütləq musiqi əsərinin forması, quruluşu, xüsusiyyəti haqqında ümumiləşdirmə, sorğu və izah etmək;

11) Şagirdlərin öz ifalarında (çalğısında və ya xorda, solo oxusunda) buraxdıqları səhvləri onlara deməklə bu səhvlərin aradan qaldırılması yollarını açmaq;

12) Şagirdlərin yorğunluğunu aradan qaldırmaq məqsədilə bir sıra fiziki təmrinlərdən istifadə etmək;

13) Bir neçə dərs müddətində mənimsəniləcək musiqi materialını bir dərsdə öyrətməyin qeyri-mümkünlüyünü anlamaq;

14) Proqramın hər bölməsi üzrə bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminin mənimsənilməsinə şagirdlərdən tələb etmək;

15) Formalaşdırılmış biliklər sistemi onların yaddan çıxmasının qarşısını almaq üçün mühüm vasitədir. Yaddan çıxmış biliklər – sistem halında tez bərpa olunur. Biliklər systemsiz olduqda isə unudulur və çox çətinliklə bərpa olunur;

16) Y.A.Komenskinin məsləhətinə daim riayət etmək: hər şey qırılmaz ardicillıqla elə aparılmalıdır ki, bu gün öyrənilən biliklər dünənkiləri möhkəmləndirsin və sabah öyrənəcəklərimizə yol açsın;

17) Şagirdləri musiqidəki hadisələr, obrazlar, tembr rəngarəngliyi, nüanslar, ritm dəyişikliyi, xarakterik əlamətləri müntəzəm, sistemli və məqsədyönlü müşahidə etməklə dinləməyə alışdırmaq.

V. §11. MUSIQI TƏLİMİNDƏ BİLİKLƏRİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ PRİNSİPİ

Musiqi təlimində biliklərin möhkəmləndirilməsi prinsipi üzrə aşağıda verilmiş qanunauyğunluqlar nəzərə alınır:

1) Musiqi təhsilinin məzmununun mənimsənilməsi və şagirdlərin idraki inkişafı – təlim prosesinin qarşılıqlı əlaqədə olan iki tərəfidir;

2) Şagirdlərin tədris materialını möhkəm mənimsəməsi təkcə obyektiv amillərdən deyil, həm də materialın məzmun və strukturundan, şagirdlərin həmin musiqi materialına, təlimə, müəllimə subyektiv münasibətindən asılıdır;

3) Şagirdlərin musiqi biliklərini möhkəm mənimsəməsi təlimin təşkilindən, onun müxtəlif növlərindən, metodlarından və onun üçün ayrılmış vaxtdan asılıdır;

4) Şagirdlərin yaddaşı seçici xarakter daşıyır: bu və ya digər tədris olunan musiqi materialı onlar üçün nə qədər vacib və maraqlıdırsa, bu material onların beynində bir o qədər də möhkəmlənir və uzun müddət yadda qalır.

Biliklərin möhkəm mənimsənilməsi çox mürəkkəb prosesdir. Təlim ixtiyari yaddasaxlamaya əsaslanmalıdır. Lakin, çox halda qeyri-ixtiyari yaddasaxlama ixtiyari yaddasaxlamaya nisbətən daha

məhsuldar olur. Buna müvafiq olaraq praktiki qaydalar müəyyənləşdirilmişdir:

1. Şagirdlərin diqqətini az əhəmiyyət kəsb edən biliklərin yadda saxlanılmasına sərf etmək təfəkkürə zərər vurub hafizəni həddən artıq yükləyir;

2. Düzgün qavranılmayan və ya şagirdin başa düşmədiyi musiqi materialının hafizədə möhkəmlənməsinə yol verməmək. Şagirdlər şüurlu mənimsənilmiş, yaxşı düşünülmüş bilikləri yadda saxlamalıdırlar;

3. Şagirdlərin qeyri-ixtiyari yadda saxlamasını intensivləşdirən zaman birbaşa tapşırıqlar və göstərişlər verilməməli, şagirdləri maraqlandırmalı;

4. Şagirdləri yeni materialla tanış edəndən sonra daha çox təkrar etmək tələb olunur. Çünki bu vaxt informasiya maksimum itmək xəssəsinə malikdir. Bundan sonra təkrarın sayı yavaş-yavaş azaldılmalı, amma tamamilə dayandırılmamalıdır;

5. Şagirdlərin diqqətini musiqidən yayındıran daxili (fikir dağınıqlığına, kənar işlə məşğul olmağa və s.) və xarici amilləri (gecikmə, intizamı pozma və s.) nəzarət altında saxlamaq. Hər bir şagirdi öz imkanlarına uyğun, tam gücü ilə işləməyə alışdırmaq. Tənbəlliklə mübarizə aparmaq, optimal fəaliyyət tempi formalaşdırmaq;

6. Şagirdlərdə öyrədiləcək musiqi əsərinə, onun ifasına ilk növbədə maraq və müsbət münasibət yaratmaq;

7. Musiqi üzrə tədris planının öyrədilməsi ardıcılığını gözləmək. Bir-biri ilə bağlı olan biliklər qırıq-qırıq məlumatlara nisbətən möhkəm mənimsənilir;

8. Musiqi təliminin tempinin azaldığını hiss etdiyimiz zaman təcili olaraq onun səbəbini müəyyənləşdirmək ən çox yayılmış səbəblər şagirdlərin tədris prosesinə marağının azalması və yorğunluqdur. Onları aradan qaldırmaq yollarını tapmaq;

9. Şagirdlərin ixtiyari diqqətindən suiistifadə etmək olmaz. Ehtiyac olmadan onu yükləmək tapşırıq və göstərişlər vermək olmaz. Şagirdləri musiqi dinləməyə alışdırmaq. Dərslərdə maraqlı məqamlar yaratmaq – «öyüd-nəsihət» əvəzinə ibrətli hekayə, əfsanə, təmsil danışmaqla şagird kollektivini ələ almaq;

10. Tədris materialına differensial yanaşmadan istifadə etməklə hər bir şagirdin öyrənilən materialın hamısını deyil, ən başlıcasının şüurlu, dərinəndən və möhkəm mənimsənilməsi qayğısına qalmaq;

11. Yeni musiqi materialının hifz edilməsi üçün şagirdlərdə əvvəlcədən müsbət motivlər və stimullar yaratmaq. Unutmaq olmaz ki, zor gücünə uşağın ruhuna yeridilən biliklər möhkəm olmur;

12. Bilikləri möhkəm mənimsətmək üçün emosional ifadə, əyani və texniki vasitələr, didaktik musiqili oyunlar, əyləncələr tədris diskussiyaları tətbiq etmək;

13. Təmrin çalışmalarını yerinə yetirən zaman şagirdlərin yorulmasının qarşısını almaq, onların həddən artıq məşğul olmasına imkan verməmək;

14. Şagirdlərin çalğısının, oxusunun qiymətləndirilməsi ilə bağlı amillərə nəzarət etmək. Hər hansı bir fəaliyyətə şüurlu və məsuliyyətli münasibəti ardıcıl olaraq formalaşdırmaq, şagirdləri öz əmək prosesinə və onun nəticələrinə nəzarət etməyə alışdırmaq;

15. Biliklərin möhkəmləndirilməsinin mühüm formalarından biri şagirdlərin onları müstəqil təkrar etməsidir. Şagirdlərə dərs buraxmağa, məşğələlərdən boyun qaçırmağa və boş qalmağa imkan verməmək. Bunlar mütləq biliklərin, bacarıqların zəifləməsinə gətirib çıxara bilər.

V. §12. MUSIQİ TƏLİMİNİN METODLARI

«Necə öyrətmək» daima müəllimlər qarşısında duran suallardan biri olmuşdur. Ona cavab olaraq müxtəlif metodlar tapılmışdır. Metodlarsız qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq, nəzərdə tutulmuş məzmunu öyrətmək mümkün deyil. Metod layihələndirilmiş məqsəd ilə son nəticə arasında birləşdirici həlqədir. «Məqsəd – məzmun – metodlar – formalar – təlim vasitələri» sistemində metodun rolu müəyyənləşdiricidir.

Musiqi təlimi-metodu məqsədə nail olmaq üçün müəllim və şagirdin nizama salınmış fəaliyyətidir.

Musiqi təlimi metodları dedikdə məqsədlərə nail olmaq – ifa texnikasını, çalğıçılıq mədəniyyətini, xor-vokal vərdişlərini və s. yaradılması yollarının məcmusu başa düşülür.

Müəllimin fəaliyyəti ilə bağlı olan metodlar – **tədris metodları**, şagirdlərin fəaliyyətinə aid edildikdə **öyrənmə metodları**, müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyəti isə **təlim metodları** adlanır.

Musiqi təlimi metodlar strukturunda **priyomlar** (tərzlər) də vardır. Priyom metodun elementidir, onun tərkib hissəsidir. Musiqi təlimi metodunda obyektiv və subyektiv hissələr vardır. Metodun **obyektiv hissəsi** – qanunauyğunluqların, prinsiplərin məqsədlərində, məzmununda və formalarında öz əksini tapır. Metodun **subyektiv hissəsi** pedaqoqun şəxsiyyəti, şagirdin xüsusiyyəti, konkret şəraitlə şərtlənir.

Musiqi təlimi metodu – bu sahə üzrə təhsil və tərbiyə məqsədlərinə nail olmaq üçün pedaqoq və şagirdlərin nizama salınmış qarşılıqlı fəaliyyətidir. Bu zaman aşağıda qeyd etdiklərimiz nəzərdə tutulur:

1) Musiqi fəaliyyətinin məqsədinin müəllim tərəfindən layihələndirilməsi;

2) Bu məqsədlərə nail olmaq üçün musiqi müəlliminin seçdiyi yollar;

3) Qarşıya qoyulmuş vəzifələrə uyğun birgə fəaliyyət;

4) İnformasiya mənbələri;

5) Müəllim və şagirdin dərs prosesindəki fəallığı;

6) Musiqi müəlliminin peşəkar ustalığı;

7) Təlimdə priyomlar və vasitələr sistemi və s.;

Metodlardan istifadə etməyin əsas vəzifələri:

1) Musiqi sahəsində biliklər əldə etmək;

2) Musiqi sahəsində alınmış bilik, bacarıq və vərdişləri formalaşdırmaq;

3) Alınmış nəzəri bilikləri çalğı zamanı tətbiq etmək;

4) Yaradıcı fəaliyyəti genişləndirmək;

5) Öyrənilmiş musiqi materialını təkrar-təkrar ifa nəticəsində möhkəmləndirmək;

6) Musiqi sahəsində bilik, bacarıq, vərdişləri yoxlamaq və qiymətləndirmək.

Musiqi təlimi proqramında verilmiş mahnı və musiqili hərəkətlər üçün seçilmiş musiqi nümunələri repertuara daxil edilir. Proqramda dinləmə üçün verilmiş vokal və instrumental əsərlər janrına, xarakterinə, xüsusiyyətlərinə görə təhlil olunur.

Xalq musiqisi yaradıcılığından əsasən – laylalar, məzhəkəli mahnılar, marş xarakterli, qəhrəmani mahnılar və rəqslər seçilir. Onlar müxtəlifdir: lirik-melodik, şən-hərəkətli. Bu musiqi nümunələri (Azərbaycan, rus, gürcü, ingilis nəğmələri) uşaqlar üçün tərtib olunmuş musiqi kitablarında öz əksini tapır. Uşaqları bədii-estetik cəhətdən tərbiyələndirmək məqsədilə Azərbaycan klassik və müasir

bəstəkarlarımızın yazdıqları əsərlərdən yeri gəldikcə istifadə olunması gənc nəslə mənəviyyatca təmizliyə, paklığa çıxarır.

V. §13. MUSIQI TƏLİMİNİN TƏŞKİLİ FORMALARI

Təlimin təşkili formaları müəllim və şagirdlərin müəyyən qaydada həyata keçirilən bircə fəaliyyətinin ifadəsidir. Təlimin təşkili formalarının kütləvi kollektiv, qrup, fərdi formaları vardır. Musiqi təliminin müddətinə görə aşağıdakı formaları vardır: klassik dərslər (45 dəq), cüt məşğələlər (90 dəq), fərdi dərslər (40 dəq), həmçinin «zəngsiz» dərslər (istənilən müddətdə keçirilən dərslər).

Sınıf-dərs formasının aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

- 1) Eyni yaş və hazırlıq səviyyəsinə malik şagirdlərin olması;
- 2) Hər bir sinfin özünün illik musiqi planına uyğun işləməsi;
- 3) Hər bir dərslərin ancaq bir fənnə (musiqi nəzəriyyəsi, musiqi ədəbiyyatı, solfedjio, xor, vokal, dirijorluq, musiqi alətində çalğı (fərdi dərs) həsr olunur;
- 4) Dərslərin cədvəl üzrə keçirilməsi;
- 5) Dərslərin musiqi müəlliminin rəhbərliyi altında keçirilməsi.

Təlimin təşkilinin digər formalara, xüsusilə fərdi forma ilə müqayisədə bir sıra üstünlükləri vardır. Sınıf-dərs forması təlimin təşkilinin başlıca (əsas) forması hesab olunur. Sınıf-dərs sisteminin əsas komponenti dərslərdir. Dərs tədris prosesinin məna, vaxt və təşkilidir.

Müasir orta ümumtəhsil məktəblərində keçirilən musiqi dərsləri aşağıdakı ümumi tələblərə cavab verməlidir:

- 1) Elmin ən yeni nailiyyətlərindən, qabaqcıl pedaqoji praktikadan istifadə etməklə dərsləri musiqi tərbiyə, təlim və təhsil prosesinin qanunauyğunluqları əsasında qurmaq;
- 2) Musiqi dərslərdə bütün didaktik prinsip və qaydaları optimal nisbətdə həyata keçirmək;
- 3) Şagirdlərin musiqi zövqü sahəsindəki maraqları, meyl və tələbatlarını nəzərə almaqla, onların məhsuldar idraki fəaliyyəti üçün lazımı şəraiti təmin etmək;
- 4) Fənnlərarası əlaqəni təmin etmək;
- 5) Əvvəl öyrədilmiş musiqi nümunələri, bilik və bacarıqları təkrarlamaq, şagirdlərin nail olduqları inkişaf səviyyəsinə istinad etmək;

6) Şəxsiyyətin bütün sferalarını – motivasiya və aktivizasiyalaşdırmaq;

7) Musiqi təlim və tərbiyə fəaliyyətinin bütün mərhələlərinin ardıcılığını və emosionallığını təmin etmək;

8) Həyatla, musiqidə verilmiş məzmunla, obrazla, şagirdlərin şəxsi təcrübəsi ilə əlaqə yaratmaq;

9) Musiqi-pedaqoji vasitələrdən səmərəli istifadə etmək;

10) İfaçılıq cəhətdən zəruri olan bilik, bacarıq, vərdiş, təfəkkür və fəaliyyətin priyomlarını formalaşdırmaq;

11) Hər bir dərsi diqqətlə diaqnozlaşdırmaq, proqnozlaşdırmaq, layihələşdirmək və planlaşdırmaq.

Hər bir dərs 3 məqsədə: öyrətməyə, tərbiyə etməyə və inkişaf etdirməyə xidmət edir. Bunu nəzərə alaraq dərsə təhsilverici, tərbiyəedici və inkişafetdirici tələblər verilir. Təhsilverici tələblərə aşağıdakılar aiddir:

- Dərsdə texniki tədris vəsaitlərindən audio və audio-vizual vasitələrdən istifadə etmək;

- Təlimin müxtəlif növlərini (məsələn, solfedjio oxumaq, forte-piano alətində çalmaq, vokal-xor oxuma vərdişlərini), formalarını və metodlarını rəşional əlaqələndirmək;

- Musiqi dərşinin strukturunun formalaşmasına yaradıcı yanaşmaq;

- Dərsdə şagirdlərin kollektiv (yəni xor) fəaliyyətinin müxtəlif formalarını onların müstəqil (alətdə çalğı və ya solo oxu) fəaliyyəti ilə uyğunlaşdırmaq;

- Dərsdə operativ əks əlaqəni, nəzarəti və idarəni təmin etmək.

Musiqi dərşinə verilən tərbiyəedici tələblərə aşağıdakılar daxildir:

a). Mahnı materialının tərbiyəedici imkanlarını, nail olunacaq real tərbiyə məqsədlərini (məsələn: Ana Vətənə məhəbbət hissi oymatmaqla uşaqlarda – cəsarət, əzmkarlıq, qətiyyətlik, qəhrəmanlıq kimi iradi keyfiyyətləri aşılamaq, 20% torpağımızı işğal edən erməni qəşbkarlarına qarşı amansızlıq və nifrət yaratmaq, həmçinin xalqımızın uğurlu gələcəyi, xoşbəxt Azəri övladlarının xoş arzu və niyyətlərə qovuşmasına inam yaratmaq) müəyyənləşdirmək;

b). Tədris işinin məqsəd və məzmunundan üzvi surətdə irəli gələn tərbiyə vəzifələrini qoymaq;

c). Şagirdləri musiqi vasitəsilə ümumbəşəri dəyərlər əsasında tərbiyə etmək, onlarda səliqəlilik («Təmizlik» mus:N.Məlikməmmədovun, söz:C.Cavadlının, «Yaxşı otur, yaxşı dur»), məsuliyyətlik

(«Qəhrəmanlar» mus:R, Mustafayevin, söz:T.Mütəllibovun, «sərhədcilər marşı» mus: O.Zülfüqarovun, söz:c.Cavadlının, «Cürət» mus:Q.Hüseynlinin, söz: Ə.Ziyatayın), müstəqillik («Zirək» mus:S.Rüstəmovun, söz:C.Cavadlının), işgüzarlıq («Günəş oluram mən də» mus: H.Nəcəfovanın, söz: X.Əlibəylinindir, «Bizim bağ» mus:R.Şəfqin, söz:X.Əlibəylinin), diqqətlilik («Çəkicim, vur» mus və söz:A.Sultanovanın), doğruculuq («Qoruyaq körpələri» mus:T.Bakıxanovun, söz:T.Mütəllibovun), kollektivçilik («Minnətdar ol sən» mus:O.Zülfüqarovun, söz:C.Cavadlının, «Əsgər marşı» mus:O.Rəcəbovun, söz: Ə.Ağayevindir) kimi həyatı əhəmiyyəti olan keyfiyyətləri formalaşdırmaq;

ç). Şagirdlərə diqqət və qayğıkeş münasibət göstərmək, onların musiqi sahəsində qazandıqları müvəffəqiyyətlə fərəh duymaq.

V.Ş14. MUSİQİ VASİTƏSİLƏ İRADƏ VƏ XARAKTER TƏRBIYƏSİ

İradə – insan şəxsiyyətinin xassəsidir. O daxili və xarici çətinlikləri aradan qaldırmaqla əlaqədar olan məqsədyönlü şüurlu fəaliyyətdə özünü göstərir. İradəyə əsaslanaraq insanın xarakteri haqqında mühakimə yürüdülmür.

Xarakter – şəxsiyyətin mühüm əlamət və keyfiyyətlərinin birləşməsidir. Bu keyfiyyətlər müxtəlif həyat şəraitində insanın davranışını müəyyən edir və onun özünə, əhatəsindəki insanlara münasibətində təzahür edir. Xarakter insan şəxsiyyətinin mahiyyətini, istiqamətini, meylini, məqsədini, hisslərini və fəaliyyət tərzini ifadə edir. Həmçinin insanın intellektual mənəvi, emosional və iradi keyfiyyətlərini özündə ümumiləşdirir.

Xarakter insanın həyat yolundan, tərbiyəsindən yaranır və həyat şəraitindən və fəaliyyətindən asılı olaraq dəyişilir.

İradə və xarakter bir-birindən ayrılmazdır. İradəli insanı xaraktertsiz kimi və əksinə iradəsiz insanı möhkəm xarakterli insan kimi təsəvvür etmək olmaz. Ona görə də iradə tərbiyəsini xarakter tərbiyəsindən ayırmaq olmaz.

İradə insanın məqsədə çatmaq fəaliyyətində özünü göstərir. İnsan qarşısına müəyyən məqsəd qoyur, onu həyata keçirmək yollarını müəyyən edir, nəticədə öz hərəkətləri və fəaliyyəti üçün məsuliyyət

daşıyır. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün iradə lazımdır. İnsanın iradi keyfiyyətləri məqsədə çatmaq üçün çətinlikləri aradan qaldırmaqda özünü göstərdiyi kimi, daxili mənəvi həyatının təşkilində və öz hisslərini idarə etməkdə də özünü göstərir.

Müstəqil iradi keyfiyyətlərin tərbiyə olunması sisteminin əsasını XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış musiqişünas alim E.Jak-Dalkroz olmuşdur. Onun tərbiyəsi metodikasına görə uşaqlara təlim zamanı iradi keyfiyyətlərin aşılması diqqət, musiqi qabiliyyəti, yaddaş, ritmi hissetmə bacarığına istinadən həyata keçirilməlidir. Bu metodika fiziologiya, psixologiya, pedaqogika və musiqişünaslıq sahəsində əldə olunmuş elmi yeniliklər, fakt və qanunauyğunluqlar nəzərə alınmaqla uşaqlara təsir etmək, onu ruhən zənginləşdirmək qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün müntəzəm, ardıcıl, sistematik təlimdir.

Görkəmli alim İ.M.Seçinov elmi tədqiqatı nəticəsində belə bir qənaətə gəlmişdir ki, musiqi vasitəsilə iradi keyfiyyətlərin formalaşdırılması dəqiq ritmli, marş musiqisinin müşaiyətini müntəzəm olaraq baş beyinə və hərəkətverici orqanlara çatdırıldıqda beyində müvəqqəti rabitənin yaranmasına səbəb olur. Bu zaman uşaqlarda yaranan hiss musiqinin ritmi, xarakteri və sözlərinə əsaslanır. Hissin, əhval-ruhiyyənin, ehtirasların ifadəsi musiqidə verilə bilər. Buna görə də A.H.Tolstoy musiqini «hisslərin stenoqramı» adlandırmışdır.

Hər hansı bir hiss və ya əhval-ruhiyyə öz-özündən yaranmır. Onların mənbəyinin həyat olduğunu desək yanlışdır. Vəziyyətdən asılı olaraq biz kədərlənir və ya sevinirik; bizdə qəhrəmanlıq və ya süzləşdirici hisslər yaranır. Musiqi isə bu hissləri ifadə edir. Deməli, musiqi gerçəkliyi əks etdirir.

Uşaqlarda iradi keyfiyyətlərin formalaşması musiqili-ritmik hərəkətlər vasitəsi ilə də aparılır. Yəni bu zaman qarşıya məqsəd qoyulur və həmin məqsədə nail olmaq üçün uşaq qarşıya çıxan bütün çətinlikləri dəf etməlidir. Əvvəl musiqi sədaları altında edilən hərəkətlər çətinlik törədirsə, tədricən təkrarlar nəticəsində musiqi ilə hərəkətlər arasında vəhdət yaranır – iradi keyfiyyətlər-dözümlülük, dəyanət, mətanət formalaşır. Bu hərəkətlərin təkrarlar nəticəsində vərdiş halına keçməsi və hərəkətlərindəki səlistliyi, yüngüllüyü, qarşısına qoyduğu məqsədə nail olduğunu görəndə uşaq sevinir, özünü xoşbəxt sanır.

Qəhrəmani xarakterli mahnılar, musiqili-ritmik hərəkətlər uşaqların hərtərəfli inkişafına kömək göstərməklə yanaşı, onların musiqili-

estetik duyumunu, özünüdərkətməni, emosional hissələrini və iradi keyfiyyətlərini nizama salır, inkişaf etdirir.

İradənin inkişafı kiçik yaşlardan başlanır. Məktəbəqədər yaş dövəründə uşağın əsas fəaliyyət növü oyundur. Uşağın iradə və xarakterini inkişaf etdirmək üçün yaxşı təşkil edilmiş süjetli kollektiv oyun mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Oyun zamanı yoldaşlarla müəyyən razılığa gəlmək, qüvvə sərf etmək, münaqişələri və narazılıqları həll etmək tələb olunur.

A.S.Makarenko yazırdı ki, iradə, mərdlik və məqsədyönlülük tərbiyəsi pedaqoji problemlər arasında birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir, iradə və xarakterin xüsusiyyətləri ilə şərtlənir.

Kiçik məktəblilərin iradəsi möhkəm olmur. Sistematik təlim əməyi, maraqlı tapşırıqlar, musiqi nümunələri nəticəsində uşaqların iradəsi tədricən inkişaf edir və möhkəmlənir.

İradə və xarakter anadangəlmə, daimi və dəyişilməz deyildir.

Müsbət xarakterin əsas əlamətləri aşağıdakılardır: məqsədyönlülük, prinsiplilik, mətanətlik, qətiyyətlilik, inadlılıq, mərdlik, cəsurluq, qəhrəmanlıq, dözümlülük və s.

Məsələn: proqramda verilmiş seçilmiş musiqi əsərinin ifası zamanı iradə və xarakterin əlamətləri olan **təşəbbüskarlıq** və **fəallıq** yaranır. Bu zaman şagird əsər üzərində dərinlən işləyir, ona çoxlu vaxt sərf edir, istəyinə çatmaqdan ötrü gecə-gündüz yorulmadan təmrinlər edir, metronomdan, lent yazılarında istifadə edərək ifanın daha dolğun, səliqəli səsəlməsinə nail olur.

Məktəb şəraitində xarakterin bu əlamətlərini inkişaf etdirmək üçün yarış, konsert və dinləmələr böyük rol oynayır.

Məktəblilərdə iradə və xarakter tərbiyəsində təhsilin məzmunu və təlim metodları mühüm rol oynayır. Bu sahədə ədəbiyyat və musiqi fənlərinin əhəmiyyəti xüsusilə böyükdür. Orta ümumtəhsil məktəblərində keçirilən musiqi dərslərində öyrədilən «Azərbaycan» mus:M.Maqomayevin, «Dünya bizim evimizdir» mus:O.Rəcəbovun, söz:M.İsmayılın, «Dostluq qatarı» mus:A.Rzayevanın, söz:C.Məmmədovun, «Minnətdarlıq» mus:M.Mirzəyevin, söz:H.Ziyanın, «Qoruyaq körpələri» mus: T.Bakıxanovun, söz:T,Mütəllibovun, «Doğma diyar» mus:T.Quliyevin, söz:F.Mehdinin, «Ölməz sərkərdə» mus:S.Ələsgərovun, söz:C.Cavadlının, «Kəndimiz» mus:T.Quliyevin, söz:Z.Cabbarzadənin, «Abşeronun nəğməsi» mus:T.Hacıyevin, söz:N.Xəzrinin mahnıları uşaqlarda iradi keyfiyyətlər formalaşdırır.

VI FƏSİL

MUSİQİ ÜZRƏ PEDAQOJİ PROSESDƏ TƏLİM, TƏRBIYƏ, TƏHSİL VƏ PSIXOLOJİ İNKİŞAFIN VƏHDƏTİNİ TƏMİN EDƏN AMİLLƏR

§1. MUSİQİ PEDAQOGİKASI KURSUNUN ƏNƏNƏVİ STRUKTURU VƏ ONUN TƏNQİDİ TƏHLİLİ

Ümumi pedaqogikadan dərş vəsaitlərinin strukturunda iki sahə üstünlük təşkil etmişdir: tərbiyə məsələləri və didaktika məsələləri. Bəzi dərş vəsaitlərində tərbiyə məsələləri tərbiyə nəzəriyyəsi kimi, təlim və təhsil məsələləri isə didaktika kimi verilmişdir. Fərq yalnız bunlardan hansının əvvəlcə, hansının isə sonra şərhdində özünü göstərir. Məsələn: H.İ.Boldırevin, H.K.Qonçarovun, B.P.Yesipovun və F.F.Korolyovun müəllifliyi ilə çapdan çıxmış «Pedaqogika»da əvvəlcə «təhsil və təlim nəzəriyyəsi», ardınca «Tərbiyə nəzəriyyəsi» izah olunur. Q.İ.Şukinanın redaktəsi ilə nəşr edilmiş «Pedaqogika şkolı» (M. «Prosvəşenie». 1977) adlı dərş vəsaiti, əksinə «Tərbiyə nəzəriyyəsi» ilə başlayır, «təlim nəzəriyyəsi» ilə bitir.

Pedaqogika üzrə Azərbaycanda çap olunmuş dərş vəsaitlərinin müəllifləri bu ənənəyə sadiq olmuşlar.

Real həyatda əksər halda təlim, tərbiyə və təhsil vəzifələrini əsasən eyni şəxslər həyata keçirirlər. Buna görə də psixoloji inkişaf tərbiyə, təlim, təhsildən ayrılmazdır və pedaqoji prosesin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi özünü göstərir.

Yuxarıda söylədiklərimiz musiqi pedaqogikasına da şamil edilə bilər. Məktəbəqədər tərbiyə ocaqlarından çıxmış uşaqlar musiqi sahəsində müəyyən qədər hazırlıqlı olur, məktəbdə isə bu iş davam etdirilir, proqram tələblərinə uyğun seçilmiş musiqi nümunələri, mahnılar ilə tanış olur, elementar musiqi nəzəriyyəsinə öyrənir, Azərbaycan və xarici ölkə bəstəkarlarının həyat və yaradıcılıqları ilə tanış olur.

Artıq özünü musiqi sahəsində sınamış, öz həyatını musiqisiz təəvvür etməyən, xüsusi ixtisaslaşmış musiqi kursu və ya məktəblərini bitirmiş musiqi istedadlı şəxslər ali təhsil almaq üçün 1923-cü ildə açılmış Ü.Hacıbəyov adına Musiqi Akademiyasına və ya Milli Konservatoriyaya qəbul ola bilər. Bu isə musiqi pedaqoji kursunun ənənəvi strukturunu təşkil edir. Yəni musiqi duyumunun

inkışaf etdirilməsi ailə istisna edilərsə məktəbəqədər müəssisələrdən başlayırsa (məktəbəqədər müəssisələr – tərbiyə ocağıdır), orta ümumtəhsil məktəblərində davam etdirilirsə (məktəb – həm tərbiyə, həm də təlim ocağıdır), ali məktəblərdə isə artıq ixtisaslaşmış kadrlar yetişdirilir, bir növ ali təhsil almış şəxslər həyata vəsiqə alırlar (ali məktəblər isə təhsil ocaqlarıdır).

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda musiqi tərbiyəsi, təlimi və təhsili sahəsində korifey bəstəkarlarımız və pedaqoqlarımızın əməyi sayəsində müəyyən işlər görülmüş, məqalələr yazılmış, tərbiyəedici uşaq mahnıları bəstələnmiş, bu sahə üzrə təklif və göstərişlər verilmişdir.

Əsrin yeni meyllərini, yeni əxlaqi və mütərəqqi ideyalarının musiqidə verilməsi, eləcə də Azərbaycan xalqının maariflənməsi üçün elmin hər sahəsi üzrə bilikli pedaqoqlar hazırlanması işini qarşıya bir məqsəd qoymuş görkəmli pedaqoq, ictimai xadim, bəstəkar felyetonçu, alim Ü.Hacıbəyov olmuşdur. O, bütün ömrü boyu Azərbaycan musiqisi və onun inkışaf yolları barədə zərərli, yanlış fikirlər, cərəyanlar və meyllərlə kəskin mübarizə aparmışdır.

Ü.Hacıbəyov hər bir xalqın musiqisi barədə danışmaq üçün o musiqinin xüsusiyyətlərini, keçdiyi yolları, mahiyyətini bilməyi haqlı olaraq zəruri bir şərt hesab edərək deyirdi: «Məgər musiqimizin mahiyyətinə aid bütün əlamətləri bilmədən məruzə etmək olarmı? Yox, olmaz! Hətta mütəxəssislərin – professorların, alimlərin, müğənnilərin aydınlaşdırmaqda son dərəcə çətinlik çəkdiyi məsələlər haqqında əsassız iddialara yol verilməməlidir!»

Böyük yaradıcılıq yolunu Ü.Hacıbəyovla birgə addımlamış korifey sənətkarlarımızdan biri də Müslüm Maqomayev olmuşdur. O da Ü.Hacıbəyovla birgə Azərbaycan xalq musiqilərini toplamış və nota köçürmüşdür.

Müğənnilik, bəstəkarlıq, dirijorluq barədə əvəzolunmaz fikirlər ilə musiqi pedaqogikasına töhfələr vermiş M.Maqomayev, A.Zeynallı dövrü qədimdən yığılıb qalmış Azərbaycan folklor nümunələrini seçmiş, nizama salmış, ənənəvi bayram və şənliklərdə ifa olunmuş xalq havalarını, mahnılarını, musiqili bayatılarını, oxumaq və laylalarını böyük həssaslıqla toplamış, nota köçürüb nəşr etdirmişlər.

Azərbaycan balalarının təlim, tərbiyə və təhsilləri dahi musiqi pedaqoqu Ü.Hacıbəyovu daima düşündürmüşdür.

1934-cü ildə konservatoriyada «Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin öyrənilməsinə dair materiallar» mövzusunda müşavirə keçirilmişdir. Azərbaycan musiqisinin xüsusiyyətlərinə və tarixinə nəbələd, ümumi pedaqoji və metodoloji görüşləri yanlış olan məruzəçi və çıxış edənlərin bir qismi «Azərbaycan vokal sənətində bəzi elementləri heyvanat və xüsusən meymun səsi» ilə müqayisə etdiklərindən, Ü.Hacıbəyov hiddətlənmiş, onlara sərt cavab vermiş, əsaslı elmi dəlillərlə Azərbaycan musiqisinin məziyyətlərindən, dünya musiqi mədəniyyəti ilə birləşən keyfiyyətlərindən danışmışdır.

Musiqinin hansı janrı olursa-olsun, o dinləyicidə – gözəl insani hisslər, duyğular, əhval-ruhiyyə və sözlərlə bahəm mahnılar oxumaqlar – xoş rəftar, qayğıkeş münasibət, iradə və zəruri tərbiyəvi keyfiyyətlər aşılmalıdır.

1916-1920-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının maarif komissarı olmuş fəal ictimai xadim və sənət məsələlərinə canlı əlaqə göstərən Mustafa Quliyev bir müşavirədə belə bir fikir irəli sürmüşdür ki, Azərbaycan opera və operettaları məzmunca əsrə müvafiq deyil, inqilab dövründə böyüməkdə olan nəsələ bədii qıda verə bilməzlər, çünki onlarda inqilabi hadisələrin əksi yoxdur və s. Ü.Hacıbəyov isə bu fikrin yanlış olduğunu öz çıxışında göstərmiş və demişdir: «Həmin əsərlər, doğurdan da məzmunca aşıqanədir, onlarla bu günkü ictimai və inqilabi həyatın arasında heç bir rabitə görünmür, lakin bu zahirən belədir, əslində isə şahidi olduğumuz böyük inqilabın baş verməsi üçün onların da inqilabi, ictimai və mədəni xidmətlərini inkar etmək olmaz.»

Yuxarıda deyildəndən belə məntiqi, nəticə əldə etmək olar ki, musiqi obrazı vasitəsilə bir yox, bir neçə anlamı dinləyiciyə çatdırmaq olar. Bunun üçün dərin düşüncə, zehni fəallıq, şair, rəssam və bəstəkarın bir sözünün, bir frazasının, bir fikrinin məntiqi altındakı «kökaltı» ifadələri duymaq bacarığı lazımdır.

Deməli, musiqidə verilmiş hər hansı bir hadisəni dərindən anlamaq üçün dinləyicidən musiqi sahəsində aldığı təlim, tərbiyə və təhsili zəruri sayıla bilər.

VI. §2. PEDAQOJİ PROSES ANLAYIŞININ MUSIQİ PEDAQOGİKASI ÜÇÜN ZƏRURİLİYİ

Pedaqoji proses – birinci növbədə təlim, tərbiyə, təhsil və inkişaf anlayışlarının mahiyyətə vəhdətdə olması ilə şərtlənir. Təlim eyni zamanda tərbiyəedici funksiyalara malikdir. Həmin sözlər tərbiyəyə də aiddir. Hər bir musiqi üzrə tərbiyəvi tədbir gəncliyə müəyyən bilik, bacarıq və vərdiş aşılayır, onun psixoloji funksiyalarına bu və ya digər səviyyədə təsir göstərir. Belə bir qarşılıqlı əlaqə və vəhdət musiqi təhsili anlayışına da xasdır.

Təhsil anlayışının mahiyyətini ifadə edən tərifdən görüldüyü kimi, təhsil anlayışı ilə təlim anlayışı arasında qarşılıqlı əlaqə və vəhdət üç cəhətdən özünü göstərir. Təhsil, yəni sistemə salınmış bilik, bacarıq və vərdişlər sistemi bir halda təlimin əsası digər halda təlimin nəticəsi olur, musiqi təhsili hərəkətə gətirildikdə isə təlim prosesinə çevrilir. Təlim formasına düşən təhsil isə güclü tərbiyə və inkişaf imkanına malikdir. Bu mənada tərbiyə imkanından məhrum olan sırf təlim və ya sırf təhsil, yaxud təlim imkanından məhrum olan sırf tərbiyə yoxdur, real mövcud olan pedaqoji prosesdir. Pedaqoji proses real həyatda yalnız nisbi mənada təlim, təhsil, tərbiyə və inkişaf formasında cərəyan edir.

Pedaqoji proses anlayışını zərurətə çevirən ikinci amil təlim, tərbiyə, təhsil və inkişaf anlayışlarının mahiyyətindəki digər cəhətlə bağlıdır. Pedaqogikadan dərs vəsaitlərində təlim, tərbiyə və təhsil anlayışlarına verilmiş təriflərdə onları vahid məxrəcə gətirən, hamısı üçün səviyyəvi ola bilən ümumi cəhət göstərilir. Bu dərs vəsaitlərində tərbiyə anlayışının başlıca xüsusiyyətləri kimi onun məqsədyönlüyü və mütəşəkkilliyi qeyd edilir. Təlim anlayışını səciyyələndirilərkən adətən müəllimin öyrətmə və şagirdlərin öyrənmə fəaliyyətlərinin bildiyi ön plana çəkilir.

Real həyatda isə vəziyyət bir qədər başqadır: mütəşəkkillik və məqsədyönlülük nəinki tərbiyəyə, təlimə də, təhsilə də xasdır, müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyəti nəinki təlimdə, tərbiyədə də mövcuddur. Deməli, musiqi üzrə də təlim, tərbiyə və təhsil anlayışları üçün mahiyyətə ümumi olan əlamətlər vardır. Həmin ümumilik açılmalıdır. Bu ümumilik məqsəd birliyində özünü daha qabarıq şəkildə göstərir.

VI. § 3. TƏRBIYƏ, TƏHSİL, TƏLİM VƏ İNKİŞAFDA MƏQSƏD BİRLİYİ

Pedaqogikadan dərs vəsaitlərində təlim, tərbiyə və təhsil  c n ümumi olan məqsəd nəzərdən keçirilmir, yalnız tərbiyə ilə əlaqədar məqsəd aydın ifadə edilir:  xsiyy tin hərtərəfli və ahəngdar inkişafını təmin etmək, təlim və təhsillə əlaqədar bu cür məqsəd aydınlığı dərs vəsaitlərində yoxdur. Nəticədə belə bir t ss rat yaranır ki, təlim, tərbiyə və təhsil qar sında vahid məqsəd ola bilməz. Milli pedaqogika isbat edir ki, həmin prosesləri vahid axına yönəldən ümumi məqsəd olmalıdır.

Pedaqoji proses anlayışını zərurətə  viren amillərdən biri məhz təlim, tərbiyə və təhsildə məqsəd birliyidir. M sair Azərbaycanda pedaqoji prosesin məqsədini belə ifadə etmək olar: Milli və b  eri dəyərlərlə əlaqədar olan biliklərin, bacarıq və vərdişlərin, habelə mənəvi keyfiyyətlərin mənimsənilməsi yolu ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini, ərazi b t vl y n , sərhədlərinin toxunulmazlığını qorumağa, Azərbaycanı dünyada  n inkişaf etmiş demokratik dövlətlərdən birinə  virm y  qadir olan adamlar yetişdirməyə köməklik göstərmək.

Azərbaycanda musiqi tərbiyəsi, təlimi v  təhsili də həmin məqsədə də xidmət etməlidir.

VI.   4. TƏLİM PİNSİPL RİND  V  TƏRBIYƏ PRİNSİPLƏRİNDƏ ÜMUMİLİK

Pedaqogikadan dərs vəsaitlərində təlim anlayışının ayrılıqda, tərbiyə anlayışının da ayrılıqda  rhi nəticəsində təlim  c n prinsiplər v  üsullar, tərbiyə  c n prinsiplər v  üsullar m  yynl  dirilmisdir. Həmin dərs vəsaitlərinin təhlili göstərir ki, təlimə v  tərbiyəyə aid edilmiş prinsiplərin əksəriyyəti təkrar olunur, üst-üstə d  ur. Məsələn, həyatla əlaqələndirmə, fərdi və ya  x susiy tl rinin nəzərə alınması, əməkdaşlıq, şüurluluq v  fəallıq, elmilik, bilik və bacarıqların möhkəmləndirilməsi kimi prinsiplər həm təlimə, həm də tərbiyəyə aid edilir.

Prinsipl rl  əlaqədar digər anlaşılmazlıqlar da vardır. Məsələn: tərbiyəyə aid edilmiş bəzi prinsiplər təlimə aid edilmir. Məqsədyönlülük, nikbinlik, hörmət və t l bkarlığın vəhdəti, tələblərdə vahidlik, sözlə –  m lin birliyi, müsbət cəhətlərə istisna edilməsi, nümunə, kompleks yanaşma, kollektivdə kollektiv vasitəsilə təsir, aşkarlıq kimi

prinsiplər buna misal ola bilər. Dərs vəsaitlərindəki fikirlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, sadalanan prinsiplər yalnız sərf tərbiyə zamanı tətbiq edilə bilər, təlimdə isə onlar nəzərə alınmır.

Real həyatda isə həmin prinsiplərdən müəllimlərimiz təlim zamanı istifadə edir. Məsələn: musiqi fənnindən dərs deyən müəllim nikbin olmasa, şagirdin müsbət cəhətlərinə: oxu və ya musiqi alətlərindəki ifa bacarığına istinad etməsə, şagird şəxsiyyətinə kompleks şəkildə yanaşmasa, sinif xor kollektivinin imkanlarından istifadə etməsə, öz işini günün tələbləri səviyyəsində qurmazsa, dediyi sözlə əməli üst-üstə düşməzsə qətiyyətlə müvəffəqiyyət qazana bilməz. Təlimlə əlaqədar musiqi pedaqogikası üzrə dərs vəsaitlərindən lazımı məlumatlar almasalar da müəllimlərin əksəriyyəti öz işlərini həmin ideyalara uyğun qurur.

Eyni sözlər dərs vəsaitlərinin təlim prinsiplərinə də aid edilə bilər. Dərs vəsaitlərinin təlimə aid hissələrində elə prinsiplərin adları çəkilir ki, tərbiyə prinsipləri sırasında onlar xatırlanmır. Əks əlaqənin yaradılması, müntəzəmlik, təhsilləndirici, tərbiyələndirici, inkişafetdirici prinsiplər buna misal ola bilər.

Təcrübə göstərir ki, tərbiyə ilə məşğul olan şəxslər əyanilikdən də, əks əlaqə yaradılmasından da, müntəzəmlik prinsipindən də, təlimin təhsilləndirici və inkişafetdirici ideyalarından da yeri gəldikcə istifadə edirlər.

Gətirilən faktlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, prinsipləri iki qrupa ayırmağın, bir qrupunu təlimə, digər qrupunu isə tərbiyəyə aid etməyin elmi əsası yoxdur. Çünki, hər iki qrupda təmsil olunan prinsiplərin bir qismi mahiyyətcə eyniyyət təşkil edərək təkrar olunur; ikinci tərbiyə prinsipləri sırasında adları çəkilməyən lakin süni şəkildə təlimə aid edilən prinsiplər də tərbiyə zamanı tətbiq edilir və əksinə üçüncüsü, təlim prinsipləri arasında qeyd edilməyən tərbiyə prinsiplərindən təlim zamanı da istifadə olunur. Bu o deməkdir ki, həmin prinsiplər vahid prosesin təlim və tərbiyəni özündə birləşdirən pedaqoji prosesin ümumi prinsipləri olmalıdır.

VI. § 5. MUSİQİ TƏRBIYƏSİ VƏ TƏLİMİ ÜSULLARINDA ÜMUMİLİK

Musiqi üzrə təlim və tərbiyəyə aid edilən üsulların böyük əksəriyyəti həm ad, həm də məzmun cəhətdən eyniyyət təşkil edir. Müsahibə, mühazirə, dinləmə, təmrin (məşq), yarış, nəzarət, özünüdinləmə, özünəqiymətvermə, kontrast mövzular, fəaliyyətin təşkili kimi üsullar buna misal ola bilər. Dərs vəsaitləri müəlliflərinin özləri hiss etmədən həmin üsulların musiqi təlimində də, musiqi təbiyəsində də tətbiq edildiyini etiraf etmiş olurlar.

Dərs vəsaitlərində tərbiyəyə aid edilən bəzi üsullar təlim üsulları sırasına aid edilmir. Rəğbətləndirmə, cəzalandırma, nümunə, ictimai rəy, pedaqoji tələb, gün rejimi, disput, əyləncələr, kimi üsul və vasitələr bu qəbilədəndir. Həmin dərs vəsaitlərindən belə çıxır ki, təlim zamanı bu üsullardan istifadə olunmur, yaxud istifadə olunmamalıdır. Halbuki, rəğbətləndirmə, cəzalandırma, nümunə, ictimai rəy, pedaqoji tələb, gün rejimi, disput, əyləncə və səhərciklər kimi üsulların tətbiqi üçün təlim zamanı imkanlar daha genişdir və musiqi müəllimlərimiz bu imkannlardan istifadə edirlər.

Təlim üsullarını və tərbiyə üsullarını əməli cəhətdən deyil, yalnız nəzəri cəhətdən bir-birindən ayırmaq mümkün olsa da, bu ayrılıq tam süni görünür: onun heç bir məntiqi əsası yoxdur. Əməli cəhətdən həmin üsulları 2 qrupa ayırmaq, birinci qrupu təlimə, digər qrupu tərbiyə işinə aid etmək özünü doğrultmur. Çünki tərbiyə işi üçün ayrılan üsullardan təlim zamanı təlim üçün nəzərdə tutulan üsullardan tərbiyə zamanı da istifadə olunur. Deməli, süni yolla 2 qrupa ayrılmış üsulların hamısı əməli işdə həm təlim, həm də tərbiyə üçün ümumi olduğundan, hər ikisinə xidmət etdiyindən pedaqoji prosesin üsullarına çevrilməlidir.

VI. §6. MUSIQİ TƏRBIYƏSİNİN TƏŞKİLİ FORMALARINDA VƏ MUSIQİ TƏLİMİNİN TƏŞKİLİ FORMALARINDA ÜMUMİLİK

Pedaqogikadan dərs vəsaitlərində tərbiyənin təşkili və təlimin təşkili formaları ayrılıqda şərh edilir. Lakin, təşkilat formalarında ümumi cəhətlər var. Məsələn: tərbiyə işlərinin formaları 3 qrupa bölünür: fərdi işlər, qrup halında aparılan məşğələlər və kütləvi işlər. Məlum olduğu kimi, bu iş formaları təlimdə də təşkil edilir. Təlim zamanı musiqi müəllimləri lazım gəldikdə, tək-tək şagirdlərlə fərdi iş, yaxud qrup

halında iş aparırlar. Məktəbəqədər müəssisələrdə məşğələdən kənar, məktəblərdə isə sinifdən xaric iş formalarına aid edilən dərnəklər təlimi səciyələndirir.

Məlum olduğu kimi respublikamızın məktəbəqədər müəssisələrində, orta məktəblərdə musiqi məşğələ və dərslərinin düzgün təşkili uşaqların yaradıcılığını, öz fəaliyyətini musiqi qabiliyyətini inkişaf etdirir, bədii zövqün təşəkkül tapmasına şərait yaradır. Musiqi dərslərində tətbiq edilən bədii parçalar böyük emosional təsir qüvvəsinə malik olmaqla yanaşı, uşaqların mənəvi aləmini zənginləşdirir. Onların bədii, mənəvi, əqli, fiziki qabiliyyətlərini inkişaf etdirir.

Lakin bu problemin bir sıra məsələləri, o cümlədən musiqi məşğələlərinin təşkili metodikası XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda lazımcına tədqiq edilməmişdir. Apardığımız tədqiqatlar, araşdırmalar göstərir ki, bu məsələ ilə bağlı Respublikamızda zəruri metodik ədəbiyyat dərc olmamışdır.

XX əsrin ortalarına, 1965-ci ildə çapdan çıxmış «Uşaq bağçalarında estetik tərbiyə» adlı kitabça faydalı təşəbbüsdür. Lakin bu kitabda da musiqi məşğələlərinin təşkili ilə bağlı lazımı istiqamət almaq olmur.

Ş. Azakovanın həmin kitabçaya daxil edilmiş məqaləsi «Musiqi əsərləri vasitəsilə şagirdlərdə estetik zövqü necə inkişaf etdirirəm» adlanır. Məqələdə musiqi təliminin təşkili formalarına toxunulmur, lakin, burada musiqi müəllimlərinə bəzi faydalı tövsiyələr edilir. Musiqi tərbiyə və təliminin təşkili 1970-ci ildən başlayaraq «Musiqi tərbiyəsi və təlimi» proqramlarında və orta mürəkkəb dərslər vəsaitlərində işlənmişdir.

Sinifdən xaric tərbiyə işinin kütləvi formalarına daxil edilən müsabiqələr, disputlar, konfranslar, olimpiadalar, gəzintilər, teatr, kino, opera, balet tamaşalarına kollektiv baxış, musiqi yarışmaları, Azərbaycan bəstəkarlarıyla görüş, musiqi müəllimləri tərəfindən aparılır və təlim xarakterli olur.

Ayrı-ayrı fənlərdən, o cümlədən musiqidən dərslər cədvəli üzrə məşğələlər zamanı şagirdlərin (tələbələrin) əldə etdikləri biliklər fənn dərnəklərində bir qədər də dərinləşir, dövlət xadimlərinin, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin ev muzeylərinə şagirdlərin (tələbələrin) ekskursiyaları musiqi ədəbiyyatı sahəsində mənimsənilən biliklərin həyatiliyini xeyli artırır.

Musiqi müəllimlərinin məsləhətlərinə əsasən musiqili televiziya verlişlərinə, kinoya baxmaq, opera və ya balet tamaşalarına getmək, əlavə musiqi materialları çalmaq, oxumaq, onların müzakirəsini keçirmək, alınmış təəssürlərdən məşğələlər zamanı istifadə etmək şagirdlərin (tələbələrin) dünyagörüşünün, etik və estetik baxışlarının formalaşmasına güclü təsir göstərir.

Bu cür faktlar aydın şəkildə göstərir ki, musiqi təliminin təşkili formalarında və musiqi tərbiyəsinin təşkili formalarında ümumilik var. Bu ümumilik pedaqoji prosesin tamlığına əlavə sübutdur.

VI. §7. MUSIQI TƏRBIYƏSİ VƏ TƏLİMİ ZİDDİYYƏTLƏRİNDƏ VƏ QANUNAUYGUNLUQLARINDA ÜMUMİLİK

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, musiqi tərbiyəsinə xas olan ziddiyyətlər və qanunauyğunluqlar – musiqi təliminə xas olan ziddiyyətlər və qanunauyğunluqlar çox halda eyniyyət təşkil edir. Məsələn: tərbiyə üçün səciyyəvi olan ziddiyyətlər də, təlim üçün səciyyəvi sayılan ziddiyyətlər də 2 qrupa ayrılır: zahiri ziddiyyətlər və daxili ziddiyyətlər.

Musiqi tərbiyəsi prosesinə xas olan daxili ziddiyyətlər səciyyəviləndirilərkən şagirdin arzusu ilə psixoloji imkanları arasındakı ziddiyyətin adı çəkilir. Musiqi təlimi prosesinin ziddiyyəti arasında da həmin ziddiyyətə rast gəlirik.

Zahiri ziddiyyətin şərhində də bu cür eyniyyət vardır. Məsələn, musiqi dinləmə prosesində məktəbin və ailənin uşağa təsirindəki ziddiyyətin həm tərbiyə, həm də təlimə xas olduğu göstərilir.

Belə nəticəyə gəlirik ki, eyni daxili və zahiri ziddiyyətlər həm, tərbiyəyə, həm də təlimə xasdırsa, onları ayrılıqda nəzərdən keçirməyə ehtiyac yoxdur. Tərbiyəyə və təlimə eyni ziddiyyətlərin, yəni həm daxili, həm də zahiri ziddiyyətlərin xas olduğu musiqi pedaqoji prosesin tamlığını sübut edir.

Əgər belədirsə, musiqi tərbiyəsinin və təlim ziddiyyətləri ayrılıqda deyil, birlikdə yəni musiqi-pedaqoji prosesin ziddiyyətləri kimi şərh edilməlidir.

Musiqi tərbiyəsinin və təliminin qanunauyğunluqlarının şərh sahəsində də vəziyyət belədir.

Musiqi tərbiyəsinin qanunauyğunluqları və musiqi təliminin qanunauyğunluqları ayrılıqda nəzərdən keçirilir. Məlum olur ki, bir sıra qanunauyğunluğun, o cümlədən, musiqi nümunələrinin adları həm tərbiyə bölməsində, həm də təlim bölməsində çəkilir. Musiqi və musiqi tərbiyəsinin təlimi cərəyan etdiyi mühitlə, müəllim və şagirdin qarşılıqlı fəaliyyəti ilə əlaqədar üzə çıxarılmış qanunauyğunluqlar buna misal ola bilər.

Deməli, musiqi tərbiyəsinin və təlimi qanunauyğunluqları əksər halda eyniyyət təşkil etdiyindən, onları ayrılıqda deyil, birlikdə, musiqi pedaqoji prosesin qanunauyğunluqları kimi nəzərdən keçirmək lazım gəlir.

Beləliklə, musiqi ədəbiyyatı və, musiqinin tədrisi metodikası sahəsində yazılmış dərslər vəsaitlərinin tənqidi şəkildə təhlili göstərir ki:

1. Musiqi pedaqogikası kursunun strukturunu yaratmaq;
2. Musiqi tərbiyəsinin və təlimi prinsiplərini, üsullarını, təşkili formalarını, ziddiyyətlərini və qanunauyğunluqlarını ayrı-ayrılıqda şərh etməməli;
3. Musiqi tərbiyəsi, təlimi, təhsili və inkişaf prosesləri bir çox cəhətdən bir-birini şərtləndirdiyindən və bir-birini tamamladığından vahid proses kimi nəzərdən keçirilməli;
4. Bu vahid prosesi isə musiqi pedaqoji proses adlandırmaq məqsəduyğun sayılmalıdır;
5. Musiqi pedaqoji proses çərçivəsində cərəyan edən təlim, tərbiyə, təhsil və inkişafda ümumi, orta cəhətlərin üstünlük təşkil etməsi onların hər birinə xas olan spesifik cəhətlərin varlığını inkar etmir.

VI. §8. MUSIQİ PEDAQOGİKASI SAHƏSİNDƏ APARILAN TƏDQIQATLARIN TEXNOLOGİYASI

Musiqi pedaqogikası sahəsində aparılan tədqiqatların texnologiyası dedikdə – musiqi təlim-tərbiyə və təhsilinin qanunauyğunluqları,

prinsipləri, strukturu, məzmun və texnologiyaları haqqında yeni biliklər almaq üçün fəaliyyət prosesi başa düşülür.

Musiqi pedaqogikası üzrə aparılan elmi tədqiqatlarda (dissertasiya işlərində) musiqi və pedaqogika ayrı-ayrılıqda işlənmiş musiqi nəzəriyyəsi, musiqi ədəbiyyatı, eləcə də gənc nəslin bədii zövqünün inkişafında musiqinin əvəzolunmaz rolu araşdırılmış, pedaqogika sahəsində isə məktəbəqədər tərbiyə ocaqlarında orta ümumtəhsil məktəblərində, eləcə də ali məktəblərin pedaqoji fakültələrində, musiqinin tədrisi metodikası üzrə bir sıra göstəriş, tövsiyə xarakterli kitabça və məqalələr yazılmışdır.

Musiqi pedaqoji tədqiqatlarda ən mürəkkəb məsələlərdən biri tədqiqatın obyektı və predmeti problemdir. Obyektlə predmet isə vəhdətdə olduğundan ayrılıqda yox birgə öyrənilməlidir.

Obyekt latın sözüdür, mənası predmet deməkdir. Obyekt bizdən kənar və bizim şüurumuzdan asılı olmayaraq mövcud olan xarici aləmdir. Musiqi pedaqoji gerçəklik – bu böyük obyektin bir hissəsidir. Bu hissəni – predmeti musiqi pedaqogikası elmi öyrənir. Elmi tədqiqatların predmeti dedikdə pedaqoji varlıq (təhsil sistemi) başa düşülür. Bu, həm musiqi nəzəriyyəsi, həm də musiqi tarixi mövzularının tədqiqinə aiddir. Tədqiqatın mövzusu dedikdə isə həmin pedaqoji varlıqdakı (keçmiş və indiki musiqi təhsili sistemindəki) çoxsaylı komponentlərdən biri (tədqiq etmək istədiyimiz komponent, mövzu) nəzərdə tutulur.

Musiqi pedaqoji tədqiqatlar istiqamətlərinə görə fundamental, tətbiqi və işləmələr xarakterində olurlar. Fundamental tədqiqatların nəticəsi kimi ümumiləşdirilmiş konsepsiyalar işlənib hazırlanır. Bu konsepsiyalar musiqi pedaqogikasının nəzəri və ya praqnostik əsasda musiqi-pedaqoji sistemlərin inkişaf modelini işləyib hazırlayır.

Tətbiqi tədqiqatlar musiqi pedaqoji prosesin ayrı-ayrı tərəflərini dərinlən öyrənmək, çoxtərəfli pedaqoji praktikanın qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarmaq məqsədilə aparılır. İşləmələr dedikdə musiqi təlim və tərbiyəsinin nəzəri müddəaları, elmi-praktiki tövsiyələri əsaslandırmaq başa düşülür.

Musiqi pedaqoji tədqiqat (dissertasiya işi) ümumi qəbul olunmuş metodoloji nüansları müəyyənləşdirməyi nəzərdə tutur. Onlara tədqiqatın predmeti, mövzusu, məqsədi, vəzifələri, fərziyyəsi, metodları, müdafiyyə təqdim olunan müddəalar aiddir. Musiqi pedaqoji tədqiqatın keyfiyyətinin əsas kriteriyaları onun aktuallığı, yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyətidir.

Tədqiqat proqramı iki bölmədən ibarətdir: metodoloji və prosedur (yerinə yetirmə üsulu).

Birinciyə mövzunun aktuallığının əsaslandırılması, problemin qısa və dürüst ifadə edilməsi tədqiqat mövzusunun məqsəd və vəzifələrinin müəyyən olunması, əsas anlayışların ifadə olunması, tədqiqat mövzusunun ilkin sistemli təhlili və fərziyyənin irəli sürülməsi daxildir. İkinci bölmədə tədqiqatın strateji planı, həmçinin ilkin məlumatların toplanması və təhlilinin əsas prosedurları açılır. Ən ümumi şəkildə aktualıq elmi ideyalara və praktiki tövsiyələrə olan tələbat ilə hazırda elmin və praktikanın verə biləcəyi təkliflər arasında ziddiyyət dərəcəsini xarakterizə edir. Elmi problem əsas ziddiyyəti ifadə edir və elmin vasitələri (elmin qanunauyğunluqları, prinsipləri, metodları, anlayışları, amilləri, faktları, hadisələri və s.) ilə həll olunur. Tədqiqatın məqsədi problemin həllindən ibarətdir. Problemin ifadə olunması tədqiqatın mövzusunun seçilməsinə gətirib çıxarır. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq tədqiqatın vəzifələri müəyyənləşdirilir. Həmin vəzifələr adətən fərziyyənin yoxlanılmasına yönəldilir. Fərziyyə doğruluğu, düzgünlüyü yoxlanılacaq, nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış ehtimalların məcmusudur.

Elmi yenilik meyarı başa çatmış tədqiqatın keyfiyyətini qiymətləndirməyə tətbiq edilir. Tədqiqatın yeniliyi həm nəzəri, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edə bilər.

VII FƏSİL

MUSİQİ MÜƏLLİMİNİN İŞİNƏ VERİLƏN TƏLƏBLƏR

§1. MUSİQİ MÜƏLLİMİNİN FUNKSIYALARI

Musiqi müəllimi xüsusi hazırlıq keçmiş və pedaqoji fəaliyyətlə peşəkarcasına məşğul olan insandır. O, pedaqoji biliklərə müvafiq olaraq hərəkət etməyi bacarır, öz peşə borcunu keyfiyyətlə icra etmək üçün müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyət daşıyır.

Musiqi müəllimi fəaliyyətinin başlıca istiqamətlərini şagirdlərin tərbiyəsi, təlimi, təhsili, inkişafı və bədii zövqlərinin formalaşdırılması təşkil edir. Təlim prosesinin idarə olunması, hər şeydən əvvəl şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinə, imkanlarına, tərbiyəsinə, inkişafına əsaslanır. Buna diaqnostlaşdırma (yunan sözüdür, biliyi aydınlaşdırmaq deməkdir) yolu ilə nail olunur. Məktəblilərin musiqi sahəsindəki biliyinin inkişafını, onların əqli inkişaf və əxlaqi tərbiyəlilik səviyyəsini, sinifdə və ailədə tərbiyə şəraitini bilmədən məqsədi düzgün müəyyənləşdirmək, ona nail olmaq üçün vasitələri seçmək olmaz.

Diaqnostlaşdırma proqnozlaşdırma (yunan sözüdür, qabaqcadan görmək mənasındadır) ilə qırılmaz surətdə həyata keçirilir. Bu, konkret şəraitdə musiqi müəlliminin öz işinin nəticələrini qabaqcadan görmək bacarığında özünü göstərir. Buna əsaslanaraq o, öz fəaliyyətinin strategiyasını müəyyənləşdirir, müəyyən olunmuş kəmiyyətdə və keyfiyyətdə pedaqoji məhsulun alınması imkanlarını qiymətləndirir.

Musiqi tərbiyə, təlim və təhsili estetik tərbiyənin ən mühüm bölməsidir. Düzgün təşkil olunmuş musiqi təlimi prosesi ahəngdar inkişaf etmiş, geniş dünyagörüşlü, zəngin mənəvi aləmi, estetik mədəniyyəti yüksək olan şəxsiyyət yetişdirilməsi işinə xidmət edir.

Musiqi dərsinin məqsədi məktəblilərdə incəsənətə maraq oyatmaqdan, musiqi informasiyasından məlumatlanmaqdan, gözəl əsərləri bayağı əsərlərdən seçmək bacarığını aşılamaqdan ibarətdir. Azərbaycan məktəbləri üçün proqram tərtibində ən mühüm pedaqoji prinsip təlim və tərbiyənin vahidliyidir. Dərslik məzmununun tematizm prinsipi üzrə ardıcılığı təkcə musiqi materialının mənimsənilməsinin deyil, həm də məktəblidə musiqinin həyati məzmununa müdaxilə etmək qabiliyyətinin formalaşması, onun

sosial əhəmiyyəti haqqında təsəvvürlərin genişlənməsi, fənlərarası əlaqənin yaranması mərhələlərini müəyyənləyir.

Müasir musiqi müəlliminin işi özünün çoxplanlılığı ilə səciyyələ-nir: uşaqlara musiqi, onun forma və janrları haqqında izahat vermək, mahnıların öyrənilməsi və ifası üzrə dərsi yüksək professional səviyyədə aparmaq, alətdə müşaiyət olunan mahnını, proqramda dinləmək üçün tövsiyə olunan əsərləri səlist ifa etmək; nəzəri bilikləri anlaşılıq və maraqlı formada mənimsətmək; müxtəlif tipli sinifdən-kənar işlər aparmaq.

Ümumtəhsil məktəbində çalışan musiqi müəlliminin geniş profilli olmasının zəruriliyi haqqında görkəmli musiqişünaslar, mədəniyyət xadimləri – Ü.Hacıbəyov, M.Maqomayev, S.Ələsgərov, S.Rüstəmov, B.V.Asafyev, B.H.Şatski, A.B.Qoldenveyzer, müasirlərimizdən O.A. Apraksina, Y.B.Əliyev, F.B.Sadiqov, V.Xəlilov, O.Rəcəbov, S.Quliyev, H.Nəsirbəyov və b. söz açmışlar. Hələ 20-ci illərdə Ü.Hacıbəyov məktəbdə musiqi müəlliminə gərək olan keyfiyyətlərdən danışarkən göstərirdi ki, musiqi müəllimi bu və ya digər alətdə səlist çalmağı bacarmalıdır. O, həm nəzəriyyəni, həm musiqi tarixini yaxşı bilməli, həmçinin də ailədə gözəl ifa etməyi bacaran bir şəxs olmalıdır.

Kütləvi musiqi təliminin məqsəd və vəzifələri, eləcə də məktəbdə musiqi dərslərinin təşkili və metodikası, sinifdən-xaric işlərin xüsusi-yəti müasir musiqi müəllimi peşəsi qarşısına bir sıra tələblər qoyur. Bu işin çoxsahəli olması (musiqi dərslərində xor oxuma, elementar musiqi nəzəriyyəsi ilə tanışlıq, fəal musiqi dinləmə, bəstəkarların həyat və yaradıcılıqlarının öyrənilməsi) müəllimin öz işinə qarşı məsuliyyətini daha da artırır.

Bütün bunların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi musiqi müəl-limindən bilik, bacarıq tələb edir və aşağıda verdiyimiz şərtlər zəruri sayılır ki, müəllim:

- Uşaqları sevməli, onları qəlbən duymalı, sadəcə dərsin keçilməsi metodikasını, onun quruluş prinsipini və sinifdən-xaric işin xüsusi-yətlərini bilməklə kifayətlənməyib, müxtəlif maraq dairəsi, meyli və qabiliyyəti olan şagirdlərdən ibarət sinif təşkil etməli;
- Şagirdlərlə eyni bir əsəri dəfələrlə dinləyib öyrənərkən hər dəfə mu-siqinin sanki yeni cəhətlərini, incəliklərini, musiqi nüanslarını, ifadəedici xüsusiyyətlərini özlüyündə kəşf etməli;
- Hərtərəfli hazırlığa malik şəxs kimi təkcə müasir dövr musiqi infor-masiyalarıyla kifayətlənməməli, incəsənət sahəsində baş verən müxtəlif hadisələrlə yeri gəldikcə tanış olmalıdır.

Qənaətbəxş fəaliyyət üçün musiqi müəlliminə gərək olan bilik və vərdişlər hansı yolla əldə edilir?

Hər şeydən əvvəl, o, öz işinin xarakterik xüsusiyyətləri haqqında aydın təsəvvürə malik olmalıdır.

Musiqi-pedaqoji fəaliyyət – oxumaq, çalmaq, dirijorluq etmək, musiqi əsərini elmi əsaslarla izah etmək bacarığı tələb edir. Müəllimin bilik əldə etməsində və müxtəlif fəaliyyət növlərinə yiyələnməsində sistemliliyin böyük əhəmiyyəti vardır. O öz işində musiqi pedaqoji elmin qabaqcıl ideyalarına əsaslanmalı, musiqi fəaliyyətinin hər sahəsi üzrə müstəqil idraki tələbat yaranmasını hiss etməli, bu sahədə yazılmış kitablardan bəhrələnməlidir. Burada müxtəlif nəzəri ümumiləşdirmələr əhəmiyyətli rol oynayır və təcrübə ilə bağlı pedaqoji vəzifələrin həlli prinsiplərini mənimsəmək imkanı yaradır. Müəllimin yiyələndiyi nəzəri ümumiləşdirmələr və metodik üsullar onun işinin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir.

Musiqi müəllimi informasiya vermə, təşkil etmə, qiymətləndirmə, nəzarətmə funksiyalarını yerinə yetirir.

Musiqi müəlliminin təşkilatçılıq funksiyası əsas etibarilə şagirdləri xor kollektivinə cəlb etməklə, onları həmahəng oxumalarına nəzarət etməkdən ibarətdir.

İnformasiya vermək funksiyasının mahiyyəti adından bəllidir. Musiqi müəllimi şagirdlər üçün başlıca informasiya mənbəyidir. O öz fənnini, onun tədrisi metodikasını, pedaqogikanı, psixologiyanı bilir.

Nəzarətmə və qiymətləndirmə funksiyaları bəzən birləşir. Bu, pedaqoji prosesi inkişaf etdirmək üçün təsirli stimullar yaradarkən müəllimə lazımdır. Nəzarəti həyata keçirən, bilikləri qiymətləndirən zaman şagirdlərin tək-cə nailiyyətini deyil, həm də uğursuzluğunun səbəbləri aydın olur. Toplanan informasiya prosesə düzəliş etməyə, ona təsirli stimullar daxil etməyə, səmərəli vasitələrdən istifadə etməyə imkan verir.

Musiqi müəllimi analitik funksiyasını hər hansı bir pedaqoji layihənin son mərhələsində yerinə yetirir. O başa çatan işi təhlil edir, onun səmərəliliyini müəyyənləşdirir. Əgər göstərici nəzərdə tutulduğundan azdırsa, gələcəkdə bu geriliyi doğuran səbəbləri aradan qaldırmaq üçün yollar axtarır.

VII. §2. MUSIQI MÜƏLLİMİNƏ VERİLƏN TƏLƏBLƏR

Musiqi müəllimi xüsusi hazırlıq keçmiş və pedaqoji fəaliyyətlə peşəkarcasına məşğul olan insandır. Pedaqoji fəaliyyəti ilə müəllim eyni zamanda həm metodist, həm tərbiyəçi, həm də psixoloq kimi çıxış edir.

Elmi-pedaqoji ədəbiyyatda müəllim şəxsiyyətinin əsas xüsusiyyətləri müəyyən edilmiş və bir sıra müəllim ixtisaslarının peşə xarakteristikası verilmişdir. Bir çox səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik olan musiqi müəllimi peşəsinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, onun hələlik tam xarakteristikası yoxdur.

Musiqi müəlliminin peşə fəaliyyətinə hazırlığı musiqi texnikumunda, ali məktəblərdə və musiqi akademiyasında aparılır. Musiqi-pedaqoji təhsil baxımından sosial-mədəni təcrübə, pedaqoji və metodiki bilik zənginliyi deməkdir. Musiqi müəllimi nəinki tədris etdiyi fənni yaxşı bilməli, həm də fəlsəfi, estetik, psixoloji-pedaqoji biliklər toplusunu öyrənib dərk etməli və onları öz işində tətbiq etməyi bacarmalıdır.

Pedaqoji fəaliyyətin nəticəsi yalnız pedaqoji bacarığın kifayət qədər yüksək səviyyədə olması və bütün xüsusi bacarıq və keyfiyyətlərin ona tabe edilməsi şərti ilə mümkündür. Bədii və musiqi qabiliyyətləri yalnız ümumi pedaqoji xüsusiyyətlər kifayət qədər yüksək inkişaf səviyyəsində olduqda pedaqoji fəaliyyətin daha orjinal və yaradıcı şəkildə həyata keçirilməsinə kömək edir. Onlar kifayət qədər inkişaf etmədikdə xüsusi qabiliyyətlər öz əhəmiyyətini itirir, pedaqoji fəaliyyətin strukturuna daxil ola bilmir, bəzən isə antipedaqoji meylin formalaşmasına gətirib çıxarır ki, bu zaman şəxsin peşə fəaliyyəti səviyyəsi son dərəcə aşağı düşür və o öz peşəsindən tamamilə uzaqlaşmalı olur.

Pedaqoq-musiqçinin peşə-pedaqoji yönümü onun nəinki ayrı-ayrı şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşmasının və təkmilləşməsinin, həm də ixtisas bilikləri, bacarıq və vərdisləri əldə etməsinin əsas şərtidir.

İxtisas-pedaqoji yönümlə bahəm məktəblilərin musiqi dərslərində təlim metodlarının seçilməsi, müəllim tərəfindən pedaqoji və elmi ədəbiyyatın dərəcə hazırlıq zamanı musiqi repertuarının mənimsənilməsi, müstəqilliyin, yaradıcılıq fəallığının və peşə təfəkkürünün inkişafı və təkmilləşdirilməsi ilə müəyyən olunur.

Musiqi müəllimi üçün onun pedaqoji fəaliyyətini və gələcək fərdi təlim tələbatını əks etdirən dərkətmə, anlama, qavrama meyli də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qavrama qabiliyyəti ilk növbədə, müəyyən sistemdə bilik əldə edilməsi və müxtəlif pedaqoji məsələlərin həllinə yaradıcı münasibət deməkdir. Musiqiqavrama fəaliyyətinə gəldikdə isə, o özündə nəinki ümumi və ixtisas bilikləri əldə edilməsini, həm də pedaqoji fəaliyyət üçün lazım olan xüsusi peşə bacarığına malik olmağı nəzərdə tutur. Məsələn, musiqi alətində müşaiyət etmək, bir tondan – başqa bir tona keçmə, hazırlaşmadan notu oxumaq və başqa ifa növləri daxildir. Müəllimin əldə etdiyi biliklər bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu müxtəlif bilik sahələri üzrə alınmış pərakəndə və dağınıq məlumatlar deyil ona iş zamanı lazım olan biliklərin bütöv bir sistemidir. Məsələn, konkret tarixi dövrü, onun xüsusiyyətlərini, lad rəngarəngliyini bilmədən, hər hansı bəstəkarın harmonik dilini, musiqi nüanslarını anlamadan əsərin bədii obrazını peşəkarlıqla izah etmək mümkün deyil.

Pedaqoqun birinci funksiyası – layihənin ilkin mərhələsi ilə bağlıdır. Bu mərhələdə qarşıya məqsəd qoyulur. Məlumdur ki, məqsəd pedaqoji fəaliyyətin əsas amilidir. Məqsəd müəllimin və onun şagirdlərinin əməyini ümumi nəticəyə nail olmağa doğru istiqamətləndirir. Musiqi təlimi prosesinin idarə olunması, hər şeydən əvvəl şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinə, imkanlarına, tərbiyəliliyinə, musiqi qabiliyyətinə, inkişafına əsaslanır.

Pedaqoji əməyin tanınmış biliciləri belə hesab edilər ki, xüsusi pedaqoji qabiliyyətlər mövcuddur. Pedaqoji qabiliyyətlər müəllimin şəxsi keyfiyyətləridir. Onlar uşaqlarla işləməyə meylə, uşaqlara məhəbbətdə, onlarla ünsiyyətdən həzz almaqda özünü göstərir. Pedaqoji qabiliyyətlər 7 qrupa ayrılır:

- 1. Təşkilatçılıq qabiliyyətləri** – Bu qabiliyyət uşaqları birləşdirmək, onları məşğul etmək, vəzifələri bölüşdürmək, işi planlaşdırmaq, görülən iş yekun vurmaq və s. bacarığında özünü göstərir;
- 2. Didaktik qabiliyyətlər.** Buraya tədris materialını, əyani vasitələri, avadanlığı seçmək və hazırlamaq, tədris materialını aydın ifadəli nəql etmək, tədris fəallığını yüksəltmək və s. konkret bacarıqlar daxildir;
- 3. Perseptiv qabiliyyətlər.** Bu şagirdlərin daxili aləmini görmək bacarığında, onların emosional vəziyyətini obyektiv qiymətləndirməkdə, psixikasının xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaqda özünü göstərir;

- 4. Kommunikativ qabiliyyətlər.** Bu qabiliyyətlər müəllimin şagirdlər, onların valideynləri, həmkarları, tədris müəssisəsinin rəhbərliyi ilə pedaqoji cəhətdən məqsədyönlü münasibət yarada bilməsində özünü göstərir;
- 5. Suqgestiv (təlqinedici) qabiliyyətlər.** Bu şagirdlərə emosional – iradi təsir göstərməkdən ibarətdir;
- 6. Tədqiqatçılıq qabiliyyətləri.** Bu, pedaqoji situasiyaları, prosesləri dərk etmək və obyektiv qiymətləndirmək bacarığında özünü göstərir;
- 7. Elmi-idraki qabiliyyətlər.** Bu, seçdiyi sahə üzrə elmi bilikləri mənimsəmə qabiliyyətidir.

Musiqi müəlliminin praktiki fəaliyyəti üçün bu qabiliyyətlərin hamısı eyni dərəcədə vacib deyil. Bu qabiliyyətlər içərisində «aparıcı» və «köməkçi» qabiliyyətlər vardır. Aparılan tədqiqatlara görə perspektiv, suqgestiv, təşkilatçılıq qabiliyyətləri aparıcı qabiliyyətlərə aid edilir, qalanları isə köməkçi qabiliyyətlər hesab olunur.

Musiqi müəlliminin peşə keyfiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

İfaçılıq, əməksevərlik, intizamlılıq, məsuliyyətlilik qarşıya məqsəd qoymaq və ona nail olmaq, yolunu seçməyi bacarmaq, mütəşəkillik, qətiyyətlilik, əzmkarlıq, öz peşə səviyyəsini, əməyinin keyfiyyətini sistemativ və planauyğun yüksəltmək və s.

Musiqi müəllimləri diama fəal, yaradıcı şəxsiyyətlər olmalıdırlar. Sınıf və uşaq kollektivinə pedaqoji rəhbərliyi həyata keçirmək üçün inadlı, qətiyyətli olmalı – humanistlik, xeyirxahlıq, dözümlülük, düzlük, ədalətlilik, obyektivlik, əliaçıqlıq, insanlara hörmət, nikbinlik kimi insani keyfiyyətləri özündə cəmləşdirməlidir.

Musiqi müəlliminin xüsusi qabiliyyət və bacarığı pedaqoji və musiqi qavramada özünü büruzə verir.

Pedaqoji vəzifə tədris-tərbiyə prosesinin ümumi qanunauyğu ifa nluqlarını dərk etmək, musiqi qavrama isə xüsusi konkret biliklərin mənimsənilməsi bacarıq və vərdişlərin əldə edilməsi ilə bağlıdır. Həm musiqi-qavrama, həm də pedaqoji vəzifələr müəllimdən fəal pedaqoji təfəkkür tələb edir. Bu vəzifələri həll etmək bacarığı müəllimin peşə ustalığını, onun ümumpedaqoji və xüsusi biliklər əlvanlığından istifadə etmək bacarığını göstərir.

Musiqi müəllimi qarşısında duran vəzifələr bir neçə hissədən ibarətdir. Onlardan hər biri ümumi vəzifənin həlli yolunda müəyyən mərhələ ola bilər. Musiqi müəllimi üçün ümumi vəzifə – şagirdlərin musiqi mədəniyyətinin tərbiyəsidir. Onun tərkib hissəsini təşkil edən

ayrı-ayrı vəzifələr təhsil müddətinin hər bir mərhələsi ilə (ardıcıl və ya eyni vaxtda) həll olunur; bu, məktəblilərdə musiqiyə marağın oyadılması, emosional qavrama fəaliyyətinin təşkili yolu ilə musiqinin yaddasaxlanması, müntəzəm inkişafı, onlara musiqi haqqında əsas bilgilərin verilməsi, musiqili ifaya cəlb olunması ilə bağlıdır. Musiqi müəllimi modelini yaradarkən vacib şərt kimi aşağıdakı xüsusi bacarıq nəzərə alınmalıdır:

- Musiqi materialını öyrənərkən şagirdlərin üzləşə biləcəyi çətinlikləri, həmçinin onların aradan qaldırılması yollarını və metodlarını müəyyən etmək;

- Tədris materialını anlaşıqlı və maraqlı şəkildə; məktəblilərin musiqi təcrübəsini, onların yaşını, musiqi qabiliyyətlərinin inkişaf səviyyəsini, sinifdəki konkret vəziyyəti nəzərə alaraq təqdim etmək;

- Qarşıya qoyulmuş pedaqoji vəzifədən konkret tədris şəraitindən asılı olaraq, musiqi fəaliyyətinin bütün mümkün növlərinin müxtəlif elementlərindən istifadə etmək.

Ali məktəbi «Musiqi» fakültəsi üzrə bitirmiş, daha doğrusu peşəkar mütəxəssis, musiqi müəllimi kimi xüsusi hazırlıqlı – musiqi tarixi-nəzəri, instrumental, xor-dirijor fənləri üzrə xüsusi biliklər kompleksinə yiyələnmiş müəllim olur. Bundan başqa, hazırlıq musiqi pedaqogikası və psixologiyası, həmçinin estetika üzrə xüsusi metodik biliklərə malik olmağı da tələb edir. Müəllimin musiqi tərbiyəsi metodikasına yiyələnməsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Çünki buraya məktəbdə musiqi fənninin tədrisi zəminində xüsusi psixopedaqoji bilik və bacarıqlar vacibdir.

Məlum olduğu kimi musiqi müəlliminin məktəbdəki pedaqoji fəaliyyəti ümumpedaqoji, dirijor, ifa, musiqi, mühazirə və tədqiqat fəaliyyətlərindən ibarətdir. Onların hər biri müəyyən bilik və bacarıq tələb edir və tədris-tərbiyə prosesinin planlaşdırılması və təşkili üzrə musiqi müəlliminin məqsədyönlü fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bunlar tədris materialının seçilməsi, tədris – tərbiyə işinin müxtəlif formalarının təşkili, şəxsi fəaliyyətin və şagirdlərlə aparılan musiqi dərsi bilavasitə sinifdən xaric işlə də bağlıdır. Bunun üçün:

- Şagirdlərin məktəbdə musiqi fəaliyyətinin təşkilinin əsas formalarını;

- «Musiqi» proqramının məzmununu, onun ideya-nəzəri əsaslarını didaktik prinsip və metodlarını;

- Musiqi dərslərində və sinifdən xaric iş zamanı istifadə olunan əsərlərin bədii dəyəri və tərbiyə əhəmiyyətini;

- Məktəblilərin yaş xüsusiyyətlərini;
- Tədris-tərbiyə prosesinin təşkilinin ən səmərəli forma və metodlarını seçməyi;
- Musiqi dərslərini qurmağı, planlı konspekt tərtib etməyi, lazım olan musiqi əsərlərini seçməyi, musiqi tədrisinin ən səmərəli metodlarını tətbiq etməyi;
- Pedaqoji məsələləri ifadə və həll etməyi;
- «Musiqi» proqramının mənimsənilməsi ilə əlaqədar retrospektiv və perspektiv planların həlli üçün problemləli pedaqoji vəziyyətlər yaratmağı və istifadə etməyi;
- Sınıfın ümumi musiqi səviyyəsini və ifaçılıq inkişafını nəzərə alaraq, uşaqların musiqi qabiliyyətinin fəal təzahürünə səbəb ola biləcək daha məqsədəuyğun musiqi fəaliyyəti növlərini seçməyi;
- Öz pedaqoji fəaliyyətini və məktəblilərin lazımı biliklərin mənimsəməsi və onların ifaçılıq bacarıq və vərdişlərinin formalaşması ilə bağlı fəaliyyətini qurmağı;
- Şagirdlərin sərbəst ümumiləşdirmələr aparmağa və nəticələr çıxarmağa alışdırmağı;
- Müxtəlif təzahür formalarında ifaçılıq fəaliyyətinə məktəblilərin təşəbbüskarlığını fəalləşdırmağı;
- Hər hansı bir sinfin musiqi sahəsində əldə etdiyi müvəffəqiyyəti nəzərə alaraq konkret əks əlaqələri planlaşdırmağı;
- Tədrisin texniki vasitələrindən istifadə etməyi bacarmaq lazımdır.

VII. §3. MUSIQİ MÜƏLLİMİNİN PEDAQOJİ USTALIĞI VƏ ONUN MUSIQİ NƏZƏRİ HAZIRLIĞINA VERİLƏN TƏLƏBLƏR

Öz işinin ustası olan pedaqoq yüksək mədəniyyətli mütəxəssisdir. «Müəllimin ustalıqı» anlayışının mahiyyəti təlim-tərbiyənin qanunauyğunluqları və prinsiplərini bilmək, təlim-tərbiyə prosesinin səmərəli texnologiyalarından istifadə etməyi bacarmaq qabiliyyətidir.

Müəllimin ustalıqı hər şeydən əvvəl tədris prosesini təşkil etmək bacarığındadır. Usta müəllim hətta ən əlverişsiz şəraitdə şagirdlərin lazımı tərbiyə, inkişaf və bilik səviyyəsinə nail olur. Əsl müəllim hər

hansı bir suala qeyri standart cavab tapa bilir, şagirdə xüsusi yanaşmağı bacarır. Belə müəllim öz fənnini, əsaslarını tədris etdiyi elmin inkişaf perspektivlərini dərindən bilir, o, müasir musiqi nümunələrinə, ədəbiyyata, mədəniyyətə, elmi yeniliklərə bələddir, hadisələri təhlil etməyi bacarır.

Müəllimin ustalığı öyrədiləcək dərsi şaqirdlərə əxz etdirməkdə özünü göstərir. Təcrübəli müəllim tədris materialını şagirdlərə dərstdə mənimsətməyə nail olur. Ev tapşırığı isə bilikləri təkmilləşdirmək, möhkəmlətmək, genişləndirmək vasitəsidir. Usta müəllim təlim prosesini fəallaşdırmaq üçün müxtəlif metodlardan istifadə etməklə dərstdə şagirdləri düşünməyə məcbur etməyi bacarmalıdır.

Müəllim adi priyomlardan: iş metodlarını dəyişmək, emosional danışq tərz, maraqlı misallar, yerinə düşən iradlar, yeni texniki vasitələrdən vaxtaşırı istifadə etməlidir.

Pedaqoji ustalığın mahiyyəti müəllimin şəxsi mədəniyyətində, biliyində, pedaqoji texnikanın priyomlarına və qabaqcıl təcrübəyə yiyələnməsində hərtərəfli nəzəri hazırlığında özünü göstərir.

Pedaqoqun şagirdlərə münasibəti həm xahiş, həm tənbeh, həm təqdir, həm də əmr formasında ola bilər. Bütün hallarda bir məqsəd – şagirdlərə düzgün təsir etmək məqsədi güdür.

Pedaqoji ünsiyyətin üslubundan asılı olaraq müəllimlər 3 qrupa bölünür: «proaktiv» (fəal), «reaktiv» (az fəal), «sverxaktiv» (çox fəal).

«Fəal» müəllim ünsiyyətin təşkilində təşəbbüskardır, şagirdlərlə əlaqələrini fərdiləşdirir, onun mövqeyi topladığı təcrübəyə uyğun olaraq dəyişir.

«Az fəal» müəllim öz mövqeyində çevikdir, amma o daxilən zəifdir. Onun siniflə ünsiyyətinin xarakterini özü yox, şagirdlər diktə edir.

«Çox fəal» müəllim öz şagirdlərini yüksək qiymətləndirməyə və qeyri-real ünsiyyət modelləri qurmağa meyildir.

C.Brofi və T.Qudd bu situasiyalardan belə nəticə çıxarırlar: əgər müəllim şagirdlərlə ünsiyyətini təbii və fərəh hissi ilə qurmursa, onu özünə ağır bir yük sayırsa, belə müəllim artıq məktəbdən getməlidir.

Musiqi müəlliminin başlıca silahı onun musiqi alətində ifaçı, xor kollektivinə rəhbərliyi, səmimiyyəti, alicənablılığı və elmiliyidir.

Musiqi müəlliminin nəzəri hazırlığı

Nəzəriyyə-müəllimə musiqi sənətini, məktəbdə işində istifadə etmək üçün onların qarşılıqlı əlaqəsini, bir-birinə təsirini, musiqi tarixi və nəzəriyyəsinin əsas qanunauyğunluqlarını daha dərinədən başa düşməyə imkan yaradır.

Müəllimin biliyi ta qədim zamanlardan tutmuş – bu günə qədər musiqisi mədəniyyətini əhatə etməlidir. Azərbaycan və xarici ölkə musiqi və xalq yaradıcılığı tarixini bilmək məktəblilərin estetik tərbiyəsinin vəzifələrinə uyğun gələn müxtəlif musiqi hadisələrinin geniş və hərtərəfli qavranılmasının mühüm əsası ola bilər. Müəllimin yüksək mədəniyyət səviyyəsi olmalı, o, müxtəlif bəstəkar, məktəb və cərəyanların xüsusi əlamətlərindən və spesifik təzahürlərindən baş çıxarmalı, müxtəlif dövrlərdə yaranmış dəyərli əsərləri bilməli, onların üslubunu, formasını, ifadə vasitələrini xarakterizə etməyi bacarmalıdır.

Musiqi tarixinin öyrənilməsi istər dərslərin keçirilməsi istərsə də sinifdən xaric və maarif işinin təşkili üçün müəllimə lazımdır. Çünki bu ona aşağıda göstərilən bilikləri verir:

- Azərbaycan, eləcə də ictimai-tarixi şəraitlə bağlı olaraq xarici ölkə musiqi mədəniyyətinin formalaşması və inkişafının əsas qanunauyğunluqları;
- Bəstəkarlıq məktəbi nümayəndələrinin ideya-estetik baxışları və musiqi sənətində onların əks olunması;
- Milli bəstəkarlıq məktəbinin əsas cizgiləri;
- Bədii üslubların (klassisizm, romantizm və s.) inkişaf dialektikası;
- Əsas janr və formaların (operalar, baletlər, simfonik oratoriyalar, sonatalar, fortepiano miniatürləri, aşiq musiqiləri və s.) təkamülü.

Müəllim aşağıdakı kimi vərdiş və bacarıqlar əldə etməsidir:

- Öz söhbətini musiqi əsərinə aid tablo və rəsmlə tamamlayaraq, uşaqlara musiqi haqqında maraqlı, savadlı, hərtərəfli və obrazlı söhbət açmaq;
- Musiqi üslubunun, istiqamətinin, cərəyanının, hər hansı bəstəkarın əsərində onların konkret təzahürünün əsas cizgilərini müəyyən etmək;
- Həmin bəstəkarın zamanı ilə, demokratik xalq-millət ənənələri ilə əlaqə üslubunun əsas cizgilərini müəyyən etmək;
- Bədii məzmun və forma əmələ gətirən bütün ifadə vasitələri kompleksində əsərin təcəssüm qanunauyğunluqlarını üzə çıxararaq, onu sərbəst surətdə təhlil etmək;
- Melodiyaları düzgün intonasiya ilə ifadə etmək;

- Eşitmə ilə tonallığı (alətin köməyi olmadan) yadda saxlamaq;
- Lad əsasını və meyllərinin qarışığını sezmək;
- Notu hazırlaşmadan oxumaq və bir tondan başqa tona keçirmək;
- Müəyyən musiqi frazalarını səsə yada salmaq və oxumaq.

Polifonik yaddaş – əsərin daha dərinədən öyrənilməsi üçün bazadır. Müəllim polifoniya kurslarından aşağıdakıları bilməlidir:

- Musiqidə ifadə və forma yaradan vasitələrdən biri kimi çoxsəsliliyin əsas qanunları;
- Polifoniyanın inkişaf prinsipləri.

Polifonik yaddaş ilə aşağıdakı vərdiş və bacarıqlar bağlıdır:

- Polifonik musiqidə səsşünaslıq və melodik mövzunun polifonik inkişafı;
- Tematizmin (imitasiya, sadə və kanonik, mürəkkəb və kontrapunkt) polifonik inkişaf üsullarından istifadə;
- Polifonik yazının (köməkçi səs polifoniyası, kanon, xoral), mahnıların polifonik işlənməsinin (2 və 3 səsli) müxtəlif formalarının təhlili.

Musiqi əsərlərinin təhlili – musiqinin bütöv qavranılmasına və hifz olunmasına kömək edir. Təhlilin əsasları ilə müəllimin tanışlığı əsərin musiqi obrazının onun (əsərin) yaradıldığı mədəni-tarixi şərait mövqeyindən başa düşülməsinə yanaşmaq imkanı verir. Musiqi əsərlərinin təhlili – musiqişünaslıqla, musiqi psixologiyası, fəlsəfə, estetika ilə sıx bağlıdır. Müəllimə musiqi formalarının tarixən əmələ gəlməsi, hər bir musiqi formasının inkişaf və konkret quruluş xüsusiyyətləri barədə biliklər verir. Məsələn:

- Musiqi əsərlərinin təhlili zamanı formanın, üslubun, janrın tarixi xüsusiyyətlərinə əsaslanmaq;
- Əsərin formasını, fakturasını, harmoniyasını kompleks şəkildə qavramaq;
- Musiqi əsərlərinin öyrənilməsi və ifası prosesində hər hansı bir musiqi formasını məntiqi surətdə anlamaq;
- Daxili və xarici əlaqələrin çox mürəkkəb olmasını nəzərə almaqla əsərləri hərtərəfli öyrənmək;
- Əsərdə musiqi dramaturgiyasının şərti cəhətlərini göstərmək;
- Milli Azərbaycan musiqimizdən operalardan, baletlərdən, simfoniyalardan, fortepiano miniatürlərindən, vokal əsərlərdən və s. parçaları əzbərdən, yaxud notlar üzrə ifa etmək;

Nəzəriyyənin, harmoniyanın, polifoniyanın, musiqi formalarının təhlilini bilmək, bütün bu vəzifələrin həllinə kömək edir.

Müəllim savadlı musiqiçi kimi klassik, romantik və dövrün harmonik dili haqqında təsəvvürə malik olmalı, harmoniyanın başqa musiqi ifadə vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin əhəmiyyətini başa düşməlidir.

Harmoniya kursu ilə əlaqədar bacarıq və vərdislər arasında bağlılıqları göstərək:

- Musiqi əsərinin lad-funksional inkişafını, tonallıq planını, strukturunu, akkordların funksiyalarını, kənara çıxma (sapma) və modulyasiya, kadensiya və s. növlərini müəyyən etmək;
- Hər hansı bir musiqi əsərinin üsluba (klassizm, romantizm, ekspresionizm və s.) məxsus olduğunu göstərmək;
- Müxtəlif bəstəkarların musiqi-harmonik dilini müqayisə etmək;
- Musiqi əsərlərində fakturanın növlərini fərqləndirmək;
- Verilmiş melodiya müşayiət seçmək, sərbəst surətdə bir tonallıqdan digərinə keçmək;
- Qammaları, xalq melodiylarının ayrı-ayrı parçalarını, müxtəlif intonasiya ifadələrini, oxumaları və praktik metodları harmonikləşdirmək;
- Yaxşı səslənmədə bu və ya başqa harmonik ardıcılığı eşitmək;
- Uşaq bayram və tamaşalarının quruluşu üçün lazımi musiqi seçmək.

Musiqi müəllimi işinin səmərəliliyi onun eşitmə qabiliyyətinin səviyyəsindən: daxili eşitmə və səsli təsəvvür qabiliyyətlərindən, daha sonra melodiyanı, interval, akkord ardıcılığını, sekvensiyalı və modulyasiyalı ifadələri canlandırmaq bacarığından və ən əsası isə solfedjio üzrə hazırlığından çox asılıdır.

Musiqi müəllimi solfedjio kursu ilə bağlı, hansı bacarıq və vərdislərə malik olmalıdır?

- Musiqi əsərində hər hansı bir parçanın lad-funksional inkişafını eşitmək; onu yada salmaq və fortepianoda ifa etmək;
- Melodiyanın quruluşunu anlamaq;
- Pedaqoji vəzifənin həlli üçün zəruri amilləri seçmək;
- Musiqi obrazının strukturunu müəyyənləşdirməklə əsərin quruluş elementlərini seçmək, ən sadə forma və janrları şagirdlərə nümayiş etdirərək, onların tarixi-mədəni fonla sıx qarşılıqlı əlaqəsini göstərmək.

VII. § 4. MUSIQI MÜƏLLİMİNİN PROFESIONAL ÇALĞIÇILIQ HAZIRLIĞINA VERİLƏN TƏLƏBLƏR

Musiqi müəlliminin professional çalğıcılıq potensialı olması üçün onun struktur hissələrini açıqlayaq. Struktur hissələr dedikdə, müəllimin hazırlığı və onun professional fəaliyyətinin istiqamətləri (aspektləri) başa düşülür.

Peşəkarlıq (professionalizm) pedaqoji proseslərin axarını, onların nəticələrini görmək qabiliyyətidir.

Musiqi müəllimlərinin hazırlığı hökmən ifa və konsertmeyster fəaliyyəti vərdişləri, eləcə də musiqi alətində ifa təlimi metodikasını özündə cəmləşdirməlidir. Müəllim fəaliyyətinin həmin spesifikasiyası onun məktəbdə tətbiqi formalarının müxtəlifliyi ilə müəyyən olunur.

«Ümumtəhsil məktəbləri üçün musiqi proqramı»da qeyd olunur ki, hər hansı bir mexaniki yazılış canlı ifanı əvəz etməməli, yalnız tamamlamalıdır. Bu çox vacibdir. Çünki canlı ifa şagirdləri musiqinin böyük emosional təsiri ilə əlaqələndirilir. Bundan başqa canlı ifa zamanı müəllim şagirdlərin diqqətini musiqi ifadəliliyinin ayrı-ayrı anlarına yönəltməklə, hər hansı bir musiqi parçasını təkrar edə bilər və nəhayət, musiqi alətində ifa edə bilməyən yox, çalan müəllim şagirdlərin nəzərində daha çox nüfuza malik olar.

«İdeal pedaqoq» anlayışının öz mənası vardır. İdeal pedaqoq professional pedaqoqa nümunədir. İdeal pedaqoq ən yüksək səviyyədə formalaşmış vətəndaşlıq və şəxsiyyət funksiyalarının daşıyıcısıdır. İdeal pedaqoq tədqiq üçün nümunədir, musiqi müəllimi olmağa hazırlaşanlar üçün oriyentirdir, müqayisə üçün isə etalondur.

Müəllim müxtəlif əsərləri ifa edərkən şagirdləri onların yaranma tarixi ilə tanış edir, müxtəlif bəstəkarlıq məktəblərinin üslub xüsusiyyətlərini və musiqi ifadə vasitələrini ayırd etməyi öyrədir, harmonik, polifonik musiqi üsullarının əsas xüsusiyyətlərini öyrənməyə kömək edir. Musiqi alətində səlis çalmaq üçün o, öz üzərində çalışmalı, musiqi müəllimi qarşısına qoyulmuş tələblərə müvafiq yeni biliklər əldə etməlidir. Müəllim ifaçılıq fəaliyyətinin qanunlarını dərk etmək və öz bacarığını təkmilləşdirməklə, ifaçılıq mədəniyyətinin əsas prinsiplərini özünün şəxsi oxumasına, dirijorluğuna, eləcə də uşaqların ifaçılıq fəaliyyətinə aşılamağı öyrənir.

Musiqi müəllimi dərstdə ifaçı, müşayiətçi – illüstrasiyaçı rolunda çıxış edərək, sinifdənkənar musiqi təhsili və tərbiyə işində (konsertlər, royal arxasında söhbətlər, dərstdən sonra musiqi dərnəklərində

uşaqlarla məşğələ zamanı) özünün alətdə çalmaq bacarığından istifadə edir.

Hər hansı bir musiqi fəaliyyəti bir musiqiçi, təbliğatçı kimi müəllimin nüfuzunu artırır. Bunu yadda saxlayaraq, o daim ifaçılıq ustalığını təkmilləşdirməlidir; mətni tez, şüurlu və savadlı mənisdəyərək, hazırlaşmadan oxumalı, yeni əsərlərlə tanış olmalı, onların üslub mahiyyətinə varmalı, öz ifaçılıq ehtiyatlarını yaratmalı və onu yeniləşdirməlidir.

Musiqi müəlliminin çalğıçılıq məharətindən danışarkən biz fortepiano üzrə hazırlığı nəzərdə tuturuq, çünki müəllimlərin əksəriyyəti, o cümlədən əsasən Azərbaycan xalq çalğı alətləri ilə işləyənlər də ondan istifadə edirlər. Bu baxımdan, fortepiano bütün alətlərdən əlverişlidir. Müəllim tez-tez məktəblilərə operalardan, simfoniyalardan və s. parçalar səsləndirməli olur. O, bunu fortepianodan istifadə etməklə həyata keçirə bilər.

Musiqi müəlliminin peşəkar ifaçılıq keyfiyyətlərini bir çox tərkib hissələri – ümumi musiqi nəzəri bilik və bacarığın, həmçinin pianoçu vərdişləri, ifa mədəniyyəti və texnikası üzərində işin, musiqinin ideya məzmununun və konkret səslənmədə təcəssümü vasitəsilə onu qavramaq bacarığının üzvi şəkildə birləşməsi əsasında yaranır. Bundan əlavə müəllim öz fəaliyyətinin psixopedaqoji xüsusiyyətlərini də nəzərə almalı, yalnız musiqi əsərlərinin ifasında deyil, həm də musiqi materialını məktəb auditoriyasına təqdim etməyi, musiqi dərsi vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə kömək edərək, uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla siniflə ünsiyyət tapmağı bacarmalıdır.

Məhdud ifaçılıq ümumpedaqoji məsələlərin həllinə çox çətin kömək edə bilər. Forteplanoda yaxşı çalmaq heç də yaxşı müəllim olmaq demək deyil.

Məktəbdə müəllimin ifaçılıq fəaliyyəti vəzifələri aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- Instrumental yazının müxtəlif üsul və formalı əsərlərini ifa etmək bacarığı;
- Not mətninin düzgün oxunması və xüsusi ifaçılıq təcrübəsi əsasında musiqi əsərlərinin bədii obrazını açmaq bacarığı;
- Musiqi əsəri üzərində müstəqil iş vərdişlərinə yiyələnmək;
- Musiqi dinlənməsi üzrə məktəb proqramlarına daxil edilən repertuarın ifa olunması spesifikasiyasını bilmək (uşaqların diqqətini daha ifadəli, yaxud əhəmiyyətli anlarda dayandıraraq əsərin və tonallığın frazalarını ifa etmək bacarığı).

Ali təhsili olmayan musiqi müəllimlərinin əksəriyyəti həm yalnız orta səviyyəli musiqi hazırlığına malik olur, həm də çox vaxt onların musiqi-mədəniyyəti, estetik keyfiyyətləri və erudisiyaları yüksək tələblərə cavab vermir. Buna görə də müəllimin musiqi təfəkkürü, intellektual fəallığı vəzifələri onun ixtisasının artırılması vəzifələriylə bağlı olan müstəqil məqsəd kimi irəli sürülməlidir.

Musiqi müəlliminin ifaçılıq mədəniyyəti onun inkişaf etmiş estetik zövqünü, musiqi sənətinə şüurlu münasibətini, dünya musiqi mədəniyyətinin ən yaxşı əsərləri ilə tanışlıqda üzə çıxan görüş dairəsinin genişliyini, musiqi maarifi işinə hazırlığını əks etdirməlidir.

Müəllimin ixtisasartma prosesində bu keyfiyyətlər təkmilləşən bilik, bacarıq və vərdislərin bütün sistemi tərəfindən formalaşdırılır, ancaq tarixi-nəzəri biliklərin fəal tətbiqinə, əsər üzərində müxtəlif iş metodlarının, ifaçının şəxsi keyfiyyətlərinin üzə çıxmasını tələb edən repertuar üzərində fərdi iş böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İfaçılıq və pedaqoji keyfiyyətlərin sintezi müəllimdə dərhal yaranmır; bu, mürəkkəb çoxcəhətli və inkişaf edən prosesdir. Təcrübəyə əsaslanaraq, müəllimə məsləhət görülür ki, öz ixtisas keyfiyyətlərini artırır təkmilləşdirmək üçün bir sıra metodik üsullardan istifadə etsin.

Hər şeydən əvvəl, məntiqi-nəzəri təfəkkürün formalaşması və inkişafı üçün ayrı-ayrı misallar əsasında bədii təzahürlərin qanunauyğunluqlarını meydana çıxarmağa imkan verən ümumiləşdirmədən geniş istifadə etmək lazımdır. Ümumiləşdirmədən danışarkən təkcə müxtəlif ifa çətinliklərinin aradan qaldırılması üzərində iş metodlarını deyil, həm də musiqi əsərinin şərh prinsipləri, onun üslub xüsusiyyətləri də nəzərdə tutulur.

Ümumiləşdirmələr ifaçılığın ayrı-ayrı məsələlərini musiqi pedaqogikasının ümumi problemləri ilə bağlamağa imkan verir, ixtisas üzrə bilik və bacarıqlarının formalaşmasının əsasını təşkil edir.

Musiqi əsəri üzərində işin əsasını musiqi ifaçılığının ümumi qanunauyğunluqları və ifaçılığın əsas bədii prinsipləri təşkil edir. Bu, ilk növbədə müəllif ideyasının dəqiq verilməsi cəhdindən ibarətdir. Not mətnini diqqətlə öyrənməyi, musiqi əsərlərinin məzmununu dərinləndirən qavramağı bacarmaq, onun ideyasını başa düşmək, üslub və janr xüsusiyyətlərindən baş çıxarmaq çox vacibdir. Bu prosesin gedişində bilik və vərdislərin əldə olunması və təkmilləşməsi baş verir. İlk növbədə musiqi əsərinin məzmununa yaradıcı şəkildə yanaşma vərdislərini təkmilləşdirmək lazımdır. Çünki ifa yalnız bu halda

düzgün ola bilər. Yeni gözəl səslənmə, ifaçının fikir və duyğuları ilə əsər müəllifinin fikir və duyğularını doğmalaşdırır.

Musiqi ifadə vasitələri axtarışı, əsərin musiqi obraz məzmununun əks olunmasının əsası olan düzgün seçmə əsər üzərində iş prosesində çox vacibdir. Dərs zamanı müəllim əsəri ifa edərək, onu bədii cəhətdən səciyyələndirir. Eyni zamanda uşaqların diqqətinin fəallaşmasına və musiqi məzmununun daha dərinədən başa düşülməsinə fikir verilir. Bu işin öhdəsindən gəlmək üçün bir neçə yollar var. Bunlardan birini nümunə üçün göstərək:

- Hər dəfə yeni bədii vəzifələr irəli sürərək (melodiyanın səslənməsi üçün epizodları əlaqələndirən köməkçi səslərə və s. qulaq asaraq) diqqəti musiqi parçasının ayrı-ayrı elementlərində cəmləşdirmək;
- Musiqini daim diqqətlə dinləmək və bununla bərabər, əsərin məzmununa uyğun surətdə intonasiya ifadəliliyini dərk etmək;
- Bütün ifadə elementlərini, onların qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə alaraq musiqi ideyasının inkişaf prosesini hiss etmək;
- Bütöv və ayrı-ayrı hissələrin kulminasiya, temp və dinamik təzadların əlaqəsinə diqqət yetirərək əsərin formasını əhatə etmək;
- Musiqi dilinin xüsusiyyətlərini mənimsəyərək əsəri nəzəri cəhətdən anlamaq.

Musiqi müəlliminin ixtisas keyfiyyətləri içərisində onun yaradıcılıq fəaliyyəti, əsər üzərində işin səmərəli metodlarını tapmaq bacarığı böyük əhəmiyyətə malikdir.

Deməli, yaradıcılıq keyfiyyətlərinin üzə çıxmasına və formalaşmasına səbəb olan metodlardan biri də əsərin partiturdan öyrənilməsi metodudur. Bu metoda görə, heç də vacib deyil ki, əsər əzbər öyrənilsin. Onun ifası mümkün olan təkmilləşməyə qədər aparılır. Əsərin öyrənilməsi vaxtı qıssaldılır və bununla da həmin vaxt ərzində daha çox əsər öyrənmək olar.

Ancaq bu metodu səthi ifa kimi başa düşmək düzgün deyil. Partiturdan çalğı zamanı ilk növbədə, məktəbdə iş vaxtı musiqi müəlliminə görə olan bacarıqlar nəzərdə tutulur. Bu, hər şeydən əvvəl əsərin məzmununu bütünlüklə anlamaq, onun bədii ideyasını duymaq və imkan daxilində onun musiqi ifadə vasitələrini aşkara çıxarmaq bacarığıdır. Bu cür sərbəst iş forması müəllimin repertuarının və musiqi görüş dairəsinin xeyli genişlənməsinə, onun ifa təcrübəsinin zənginləşməsinə səbəb olur.

Müəllimin ifa repertuarı özündə, müxtəlif dövrlərə, üslub və janrlara aid əsərləri birləşdirir. Çətinlik dərəcəsinə görə həmin əsərlər

musiqi müəlliminin hazırlığı səviyyəsinə hökmən uyğun gəlməlidir. Müəllimin ifa repertuarında əsas yeri musiqini dinləmək üçün nəzərdə tutulan məktəb programındakı əsərlər təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, məktəb repertuarı yalnız musiqi dərsi üçün nəzərdə tutulmuş, həm də müxtəlif növ sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlər (mühazirə-konspekt, musiqi haqqında söhbətlər, tematik gecələr, musiqi viktorinaları və s.) ilə bilavasitə bağlıdır. İfa üçün əsərlər seçilərkən uşaqların bədii zövqlərini inkişaf etdirəcək nümunələr, ibtidai sinif yaşlılar tərəfindən qavranıla biləcək əsərlər nəzərə alınmalıdır.

Müəllimin ifaçılıq repertuarı üçün əsərlər, siniflər üzrə (I, II, III və IV) seçilir. Əgər I, II, III, IV siniflər üçün bu əsərlər kifayət qədər sadədirsə, yuxarı siniflər üçün repertuar seçmək yüksək səviyyəli peşəkar ifaçılıq bacarığı və vərdişi tələb edir. İfaçılıq keyfiyyəti müəllimin pedaqoji ustalığının əsas əlamətlərindən biridir.

Müəllimin ifaçılıq yaradıcılığından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, söhbət «ümumi» ifaçılıqdan deyil, «uşaqlar üçün» ifaçılıqdan gedir. Daim siniflə əlaqədə olmaq üçün rəvan, obrazlı, emosional, anlaşılıq çalmaq lazımdır.

Əsəri ifa edərkən müəllim özünə qarşı xüsusilə tələbkar olmalı və həmişə yadda saxlamalıdır ki, musiqi uşaqlarda yaradıcı fantaziya yaratmalı, assosiativ obrazın daha sonra isə məntiqi düşüncənin formalaşmasına kömək etməlidir.

Konsertmeyster işi vərdişlərinə yiyələnmə musiqi müəlliminin xüsusi hazırlığının ən mühüm cəhətlərindən biridir. Konsertmeyster fəaliyyətini həyata keçirərək müəllim xor və solo oxumalarını müşayiət etməli, bununla bərabər, özünü müşayiət edərək oxumağı, hazırlaşmadan not oxumağı, melodiyanı qavrama qabiliyyətinə görə düzgün seçməyi asan mahnıları müşayiət etməyi, ansamblda çalmağı bacarmalıdır.

Beləliklə, müəllimin ifaçılıq mədəniyyəti onun musiqi savadının təzahürüdür. Öz ixtisas fəaliyyətində o daim ifaçı rolunda çıxış etməli olur. Bunun üçün isə musiqi ədəbiyyatına sərbəst yiyələnmək, musiqi materialını başa düşmək və mənimsəmək, yaradıcı şəkildə ifa edərək onu dinləyiciyə çatdırmaq bacarığı lazımdır.

VII. §5. MUSIQI MÜƏLLİMİNİN METODİK HAZIRLIĞI

Musiqi müəlliminin metodiki hazırlığının məzmunu – Azərbaycan məktəblərində «Musiqi» fənninin tədris olunmasının məqsəd və vəzifələrinin birliyinə və qüvvədə olan məktəb proqramı biliyinə əsaslanmalıdır. Bu, təlim metodikasının nəzəri əsaslarının dərinləndirilməsindən, şagirdlərin inkişaf və hazırlıq səviyyəsindən və həmçinin iş şəraitindən asılı olan optimal təlim metodlarının seçilməsindən müəllimə kömək edən bacarıq və vərdişlərin formalaşmasından asılıdır.

Müəllimin metodiki ustalığı – proqram materialını şagirdlərə lazımınca öyrətməkdə özünü göstərir. Təcrübəli müəllim tədris materialını şagirlərə dərslərdə mənimsətməyə nail olur. Onun üçün ev tapşırığı, bilikləri dərinləşdirmək, möhkəmlətmək, genişləndirmək vasitəsidir. Təcrübəli müəllimlərin müvəffəqiyyətinin sirri şagirdlərin fəaliyyətini idarə etmək bacarığındadır.

Musiqi müəlliminin işi bir çox metodik biliklər – solfedjio tədrisini, səsin quruluşunu, musiqi alətlərində çalmağın öyrədilməsini və hər şeydən əvvəl, musiqi tərbiyəsi metodikasını bilməyi tələb edir. Bütün metodikaların istiqaməti ümumi olmalıdır, yəni ümumtəhsil məktəblərində müxtəlif cəhətli fəaliyyət müəllim tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Musiqi tərbiyəsinin ümumi metodikasını bilmək müəllimin ixtisas ustalığı üçün çox mühüm şərtidir. O, müəllimin yalnız xüsusi bilikləri çərçivəsində deyil, həm də öz fəaliyyətinə münasib olaraq psixologiya və pedaqogika sahəsindəki nailiyyətlərini ümumiləşdirir; musiqi tərbiyəsinin metodikasını bilməkdə, pedaqoji praktikanın hər hansı bir təzahürünü düzgün qiymətləndirməkdə müəllimə kömək edir, məktəblilərin musiqi qabiliyyətlərinin inkişafında təlim və tərbiyənin rolunu artırır, şagirdlərin ümumi və xüsusi inkişafının vəhdətini anlamağa imkan yaradır.

Musiqi təlim və tərbiyəsi metodikasını bilmək musiqi üzrə məktəb proqramını düzgün təhlil etməkdə, anlamaqda və konkret musiqi materialı üzərində iş metodlarına yiyələnməkdə müəllimə yardımçı olur. Bu bilik ona müəyyən məktəbin, sinfin şərait və xüsusiyyətləri əsasında musiqi dərslərini dolğunlaşdırmaq və dərslərin hədəflərini genişləndirmək imkanı verir.

Proqramın məqsədi- məktəblilərin mənəviyyatının mühüm və ayrılmaz tərkib hissəsi olan musiqi mədəniyyətinin formalaşdırılmasıdır. Müəllim «musiqi mədəniyyəti»nin nə demək

olduğunu düzgün təsəvvür etməli və musiqi tərbiyəsi, təlimi zamanı bu metodikaya istinad etməlidir.

Bu metodikanı bilmək müəllimə nə verir? Məktəbdə onun iş təcrübəsinə hansı mühüm cəhəti əlavə edir?

Musiqi tərbiyəsi metodikası üzrə məktəbdə müəllim qarşısına bir sıra tələblər qoyulur ki, bu da müəllimin ideoloji cəbhənin mühüm sahəsi kimi musiqi-estetik tərbiyənin rolunu ideallaşdırır.

Daha sonra bu metodikada musiqi tərbiyəsi vəzifələri müəyyən olunur və məktəbdə «Musiqi» fənninin öyrənilməsi prosesində onların reallaşmasına zəmin yaradır. Müxtəlif yaş qruplarının şagirdləri üçün musiqi tərbiyəsi metodikası aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- Musiqi proqramında qarşıya qoyulmuş müasir metodlar musiqi müəllimini dərs prosesində silahlandırır;
- Azərbaycanın orta ümumtəhsil məktəblərində şagirdlər musiqi fəaliyyətinin müxtəlif növləri ilə tanış olur;
- Məkiab kollektivi ilə canlı ünsiyyət müəllimdə pedaqoji əməyə maraq oyadır;
- Musiqi və pedaqoji ədəbiyyatla iş müəllimin müstəqil iş vərdişlərinin təkmilləşməsinə və möhkəmlənməsinə kömək edir.

Müəllim öz səsini və özünü idarə etməyi öyrənməli, pauzanı, duruşunu, mimikasını, jestini saxlamağı bacarmalıdır. A.S.Makarenko yazırdı:

«Mən «bura gəl» sözünü 15-20 çalarda deməyi öyrənəndən sonra üzümün, mimika, səsimin tonunda 20 incəliyi bilməkdən sonra əsil usta oldum».

Amerika pedaqoqları C.Brofi və Q.Qudda «Müəllim və şagird münasibətləri» əsərində müəllimin «subyektiv» ünsiyyətinin xüsusiyyətlərini təhlil edirlər. Müəyyən olunmuşdur ki, pedaqoqlar rəğbət göstərdikləri uşaqlara daha çox müraciət edirlər. Biganə qaldıqları şagirdlər müəllimin diqqətindən kənardadır. Müəllimlər «intellektuallara», daha intizamlı icraçı şagirdlərə yaxşı münasibət bəsləyirlər. Passiv şagirdlər ikinci yerdə dururlar. Bu şagirdlər müəllimin hüsn-rəğbətindən demək olar ki, məhrumdurlar.

Musiqi müəlliminin başlıca silahı onun çalğısı və izahedici sözüdür. Bundan başqa, onun ehtiyatında xeyli qeyri-verbal (nitqsiz) ünsiyyət vasitələri də vardır.

Mükəmməl metodiki hazırlıq musiqi müəlliminə təlim-tərbiyə prosesinin psixo-pedaqoji qanunauyğunluqlarına dair bilik verir və

məktəblilərin musiqi təlimi, tərbiyəsi və inkişafının qabaqcıl metod və üsullarından praktiki şəkildə istifadə etməyə kömək edir. Pedaqoq musiqi-pedaqoji təsirin nəticələrini qabaqcıdan görə bildiyindən, bu təsirin sayəsində uşaq şəxsiyyətinin formalaşması prosesini diaqnozlaşdırma bilər.

Musiqi-estetik tərbiyə sahəsində qabaqcıl təcrübəyə istinad edərək məktəbdə «Musiqi» fənni və onun vəzifələrinə əsaslanaraq müəllim müxtəlif sinif və ya dərnlərin konkret şəraitdə, şagirdlərlə fərdi məşğələlər zamanı səmərəli iş metodundan istifadə edə bilər.

Musiqi müəlliminin ixtisas fəaliyyətinin ümumi məzmununa əsaslanaraq məktəblilərin fərdi musiqi təlimi metodikası ilə bağlı məsələni daha ətraflı aydınlaşdırmaq.

Son vaxtlar ümumtəhsil məktəblərində uşaqlara musiqi alətlərində çalmaq öyrədilməsi geniş yayılmışdır. Buna (sfudiyalar, dərnlər, fortepiano sinfiləri və s.) aiddir. Bu məşğələlərin ifa sayəsində rolu danılmazdır. Çünki musiqi alətində çalmaq ona məxsus olan bütün cizgilərlə birlikdə daima yaradıcı ifaçılıq fəaliyyətidir. O, şagirdlərdən müəyyən bacarıq və vərdislər tələb etməklə yanaşı, fəallıq, aydın məqsədlilik və yaradıcı təşəbbüs tələb edir. Musiqi əsərlərinin bədii obrazları uşaqlarda estetik duyğular oyadır, insan hissələrinin daha yaxşı dərk edilməsinə kömək edir.

Sinifdən xaric işin forması olan fortepiano dərnlərində məşğələləri musiqi müəllimləri aparır. Əlbəttə, onlar müvafiq təlim metodikasına yiyələnmiş, müəyyən nəzəri və praktik hazırlığa malik olmalıdırlar.

Fərdi məşğələlər uşaqların musiqiyə cəlb edilməsinin səmərəli vasitəsidir. Bu məşğələlər uşağa yaradıcı prosesdə fəal iştirak etmək və özünü şəxsiyyət kimi göstərmək imkanı verir. Eyni zamanda şagirdə müəllimin bilavasitə təsir göstərə bilməsi onun xarakterinin və şəxsi keyfiyyətlərinin ayrı-ayrı cəhətlərini formalaşdırması üçün imkan yaradır.

Musiqi müəllimi üçün fortepiano təlimi metodikası fənni öz peşəsini daha dərindən dərk etmək tələbatını stimullaşdırmaq yollarından biridir. Bu, təlim prosesi yaradıcı yanaşmanın formalaşmasına kömək edir, şəxsi praktik təcrübənin ümumiləşdirilməsinə və məktəblilərin fərdi musiqi təlimi metodlarının daha məqsəduyğun axtarışına səbəb olur.

Fortepiano təlimi metodikasının əsas problemlərinin həlli – sistemli yanaşmaya əsaslanır ki, bunun da mahiyyəti fərdi yanaşma

metodikasının əsas məsələlərini təcrid olunmuş halda deyil, musiqi-estetik tərbiyənin ümumpedaqoji problemləri və vəzifələri ilə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirməkdən ibarətdir.

Məktəblilərin fərdi təlimi sahəsində öz fəaliyyətini həyata keçirərkən müəllim:

- Musiqi-pedaqoji və musiqi-ifaçılıq sənətinin əsas qanunauyğunluqlarını bilməyə;
- Uşaqların fərdi musiqi təliminin müxtəlif metodiki konsepsiyalarını təhlil etməyi bacarmağa;
- Estetik inkişafın ən təsirli vasitələrindən biri kimi fərdi musiqi məşğələlərinin mahiyyətini anlamağa;
- Məktəblilərin ümumestetik tərbiyəsi sistemində musiqi alətində fərdi çalmaq dərslərinin spesifikasiyasını başa düşməyə borcludur.

Bundan başqa, müəllim istisnasız olaraq bütün şagirdlərin musiqi qabiliyyətlərinin formalaşması və inkişafının mümkünlüyünə, zəruriliyinə inanmalı, musiqi təsəvvürü zəif olanlarla ayrıca işləməli, şagirdlərə çalışmaq, öz çalğısı üzərində işləmək arzusunun aşılmasını, onların yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməlidir.

Fərdi təlim metodikasının öyrənilməsi:

- Nəzəri və metodik biliklərin dərinləşdirilməsinə və sistemləşdirilməsinə;
- Bədii vəzifənin konkret həlli ilə qarşılıqlı əlaqədə olan musiqi əsərlərinin və şəxsi ifaçılığının təhlili metodikasını əsasında musiqi-estetik eşitmə təsəvvürləri sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə;
- Məzmunlu və təsirli ifaya, ifaçılıq vəzifələrinin reallaşdırılması zamanı əsəri bütünlüklə əhatə etmək bacarığının inkişafına;
- Məktəbdə şəxsi praktik fəaliyyət prosesində musiqi əsərlərini ifa edərkən çətinlikləri müəyyən etmək və aradan qaldırmaq bacarıqlarının formalaşmasına;
- Məktəblilərin musiqi qabiliyyətlərinin formalaşması və inkişafı yollarının və vasitələrinin başa düşülməsinə və mənimsənilməsinə;
- Ümumi musiqi təhsili sistemində uşaqlarla fərdi iş bacarıqlarının formalaşmasına kömək edir.

Şəxsi metodikalar, o cümlədən fortepianoda ifa metodikasını mənimsənilərkən – təlim və tərbiyə prosesində fərdi yanaşmanın əhəmiyyətini düzgün qiymətləndirmək, həm də inanmaq lazımdır ki, yalnız bu şəraitdə məşğələlər səmərəli ola bilər; müşahidələr və pedaqoji ədəbiyyatın oxunması yolu ilə bu sahədə təcrübənin öyrənilməsinin əhəmiyyətini dərk etmək, eləcə də şəxsi təcrübənin dərin

təhlilinin vacibliyini bilmək lazımdır. Göstərilən bu cəhətlərin tətbiqinin vacibliyi ondadır ki, konkret metodika vəzifələri praktik pedaqoqların şəxsi müşahidələri ilə əsaslandırılır. Bir-birinə yaxın elmlərin (psixologiya, fiziologiya) nailiyyətləri pedaqoji təcrübənin elmi-nəzəri izahını verməyə imkan yaradır.

Təcrübə göstərir ki, «musiqi-pedaqoji fəaliyyətin strukturu», «musiqi qabiliyyəti və onun inkişafı», «ilk təlim və musiqi eşitmə metodu», «uşaqların musiqi fəaliyyətinin məzmun və formaları», «təlim prosesini idarə etmək» musiqi müəllimində professionallığın təkmilləşməsinə kömək edən mühüm problemlərdəndir. Məhz bu problemlər musiqi dərslərinin keçirilməsi, şagirdlərdə musiqi fəallığının formalaşması və inkişafı metodikasının ümumi istiqaməti planında musiqi müəlliminin ixtisas fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır.

Musiqi dərsləri ilə fərdi məşğələlərin sıx əlaqəsi vardır. Müəllim məktəblilərin musiqi inkişafını istiqamətləndirir, musiqi alətində çalğı prosesində onda yaradıcılıq təşəbbüsü oyadır. Bununla bərabər müəllimin əsas vəzifəsi məktəblilərdə fəal musiqiqavramanı, müxtəlif musiqi obrazlarını yadda saxlamaq, fərqləndirmək, müqayisə etmək bacarığının formalaşdırılmasından tərbiyəsindən ibarətdir.

Fərdi musiqi təliminin ən mühüm cəhəti şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafıdır. Musiqi alətində ifa prosesində üzə çıxmayan, hələ ki formalaşan və inkişafda olan qabiliyyət kimi həmin fəaliyyətə daxildir. Müasir psixoloq və pedaqoqlar hesab edirlər ki, qabiliyyətlərin inkişafı – təlimdə şəxsi təcrübə ilə zəngin olan müəyyən bilik məcmusunun şagirdlər tərəfindən əldə olunması dərəcəsinə görə həyata keçirilir. Alimlər təlimin inkişafdan qabaqda getməklə onu sanki öz arxasınca apardığı haqqında əsas tezislərini irəli sürərək, tədris-təhsil prosesinin düzgün qoyuluşunun həlledici rolunu, tədris-tərbiyə məsələlərinin həllində pedaqoqun istiqamətini nəzərə çatdırır.

Məlumdur ki, fortepianoda və ya başqa musiqi alətində ifa təlimi musiqi qabiliyyəti tələb edir. Müəllim bilməlidir ki, qabiliyyətlər müvafiq fəaliyyət prosesində inkişaf edir. İbtidai təlim dövründə məktəblinin musiqi təəssüratı formalaşmağa başlayır, musiqi aləminə nüfuz etməsinin özülü qoyulur. Bu da gələcək musiqi sevgisi və maraq tərbiyəsinin əsasıdır. Müəllim hər şeydən əvvəl, şagirdlərin musiqi təəssüratlarının zənginləşməsinə qayğı göstərməlidir. Bu təəssüratların əsasında uşağın asan və aydın qavraya bildiyi musiqi obrazları dayanmalıdır. Mövcud təsəvvürləri fortepianoda ifa ilə

əlaqələndirmək və bu əsasda musiqi qabiliyyətlərini formalaşdırmaq, bədii zövqü inkişaf etdirmək lazımdır.

Şagird marağının inkişafı məşğələlərin problem qoyuluşu ilə sıx surətdə bağlıdır. Musiqini yadda saxlamaq, qavramaq qabiliyyəti hazırlıq tələb edir. Təlim müəyyən yaş mərhələlərində musiqinin məqsədyönlü dinlənməsi və qavranılmasını öyrədir, dinlənmiş materialı müqayisə etmək, tutuşdurmaq, musiqi obrazları haqqında düşünmək bacarığı tələb edir. Əsərin musiqi obrazının müqayisə edilməsinə-təhlil, struktur elementlərinin tematik və dinamik inkişafının ümumiləşdirilməsi kömək edir. Belə üsullar şagirddə düşüncə müstəqilliyini, not materiallarının öyrənilməsi və başa düşülməsi üçün artıq ona məlum olan üsullardan istifadə etmək bacarığını inkişaf etdirir.

Tərbiyə işində pedaqoqa həmişə şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazım gəlir. Hər bir şagirdin həyat hadisələrinə öz şəxsi baxışı vardır. Onlar keçid dövründə bu keyfiyyətləri qoruyub saxlamağa çalışırlar. Belə uşaqlarla iş zamanı repertuarın seçilməsi məsələləri və bədii zövq tərbiyəsində nəzakətli və səbrli olmaq vacibdir.

Məktəbli şəxsiyyətinin formalaşması istər fərdi, istərsə də kollektiv tərbiyə prosesində baş verir. Kollektivdə musiqi dərnəyinin, studiyanın bütün uşaqları özlərini onun bərabər hüquqlu üzvü hiss etməlidirlər. Estetik tərbiyənin inkişaf etdirilməsi işi üzrə konsertlərdə dinlənmiş əsərlər haqqında kollektiv müzakirələr və yaxud mübahisələr zamanı fərdi çıxışlar xüsusilə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu vaxt onlarda incəsənət hadisələrinə qarşı əsl estetik münasibət inkişaf edir, musiqi zövqü, gözəllik hissləri formalaşır. Ona görə də məşğələlərin qrup şəklində keçirilməsi zəruridir. Bu, məsələn, müxtəlif musiqi janrları ilə, hər hansı bir bəstəkarın yaradıcılığı ilə daha dərindən tanış olmaq üçün şagirdlərin yaradıcılıq yığıncaqları şəklində royal arxasında musiqiyə aid söhbətlər və əsərin ən yaxşı ifası üzrə müsabiqələrə, konsertlərə birgə getmək, musiqili kinofilmlərə baxmaq, tematik, musiqi gecələri və sərgilərinin keçirilməsi şəklində ola bilər. Qrup və yaxud sinif yaradıcı yığıncaqlarının keçirilməsi formaları çox müxtəlifdir. Təşkilati hazırlıqda və belə tədbirlərin keçirilməsində dərnəyin bütün üzvləri yaxından iştirak etməlidir.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə çıxara bilərik ki, ümumtəhsil məktəbində müəllimin metodiki yetkinliyi onun daha geniş praktik fəaliyyətinə kömək edir. Bu fəaliyyət təkcə musiqi dərslərinin

keçirilməsinə deyil, həm də məktəblilərin musiqi-estetik tərbiyəsinin mürəkkəb sistemində ən müxtəlif iş formalarının təşkilinə istiqamətləndirilməlidir. Musiqi alətlərində ifa üçün məktəblərdə fərdi təlim dərnəklərinin təşkili uşaqların musiqi tərbiyəsinin səmərəliliyinə kömək edir və məktəblilərin səlist musiqi-ifaçılıq fəaliyyətinə cəlb olunması üçün əlavə ehtiyac yaradır.

Musiqi dərnəklərinin işində estetik tərbiyə sisteminin ən mühüm prinsiplərindən biri – **ümumilik** həyata keçirilir. Musiqi-ifaçılıq fəaliyyətinə isə məqsəd kimi yox, uşaqların estetik tərbiyəsi vasitəsi kimi baxılır.

Musiqi məktəblərində və ixtisas təhsili verən müəssisələrdə – instrumental təlim sistemindən fərqli olaraq dərnəklərlə iş, ilk növbədə musiqi tərbiyəsi vəzifələrinə tabe etdirilir. Şagirdlərin meyl, maraq və həvəsi təlabat və qabiliyyətlərinin inkişafına, musiqi sənətində qiymətli yönümlərin formalaşmasına, musiqi ilə məşğul olmanın təcrübi vərdişlərinin mənimsənilməsinə yönəldilir.

Musiqi müəlliminin ixtisas hazırlığında Azərbaycan məktəbinin müasir tələbləri nəzərə alınır. «Fortepiano təlimi metodikası» kursunun məzmunu uşaqların kütləvi musiqi tərbiyəsi sahəsində metodik hazırlıq tələbləri əsasında müəyyən olunur.

Nəzəriyyədə əsas yeri təlim prosesi məzmununu, onun prinsip, vəzifə, forma və metodlarının konsepsiyası tutur. Bu tədris kursu quruluşunun iki variantı vardır:

- 1) Nəzəri biliklərin ardıcıl şərh – fənnin müasir inkişafının məntiqi strukturunu əks etdirir;
- 2) Tədris materialı məzmununun açılmasının qaydaya salınması təlim olunan şəxsin idrak imkanlarının formalaşması qanunauyğunluqlarının nəticəsidir.

Tədrisin elmi bilik strukturu əsasında təşkil edilməsi idrakın məntiqinə uyğun gələn pedaqoji bilik, bacarıq və vərdişlər sistemini formalaşdırmağa imkan verir.

Alimlər sübuta yetirmişlər ki, dialektika dünyanı öyrənməyin açarıdır. Fənni öyrənərkən onun bütün əlaqələri və vasitələri əhatə edilməlidir. Bu tələblərin həllində sistemli yanaşma da böyük rol oynayır.

Pedaqoji prosesin təhlilində sistemli – struktur yanaşmaları arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin bir-birindən asılı ardıcılığının qorunması əsasdır.

Sistemli-struktur yanaşma kursu, pedaqoq – musiqçinin hazırlığı sistemi tərkibində nəzərdən keçirilir.

Bununla bağlı olaraq, «Fortepiano təlimi metodikası» kursunda oxuyan tələbələrin musiqi-pedaqoji hazırlığının ümumi sisteminin əsas tərkib hissələri arasındakı əlaqələr araşdırılır. Bu qarşılıqlı əlaqənin mahiyyəti ondadır ki, burada yaxın elmlərin – pedaqogikanın, psixologiyanın, estetikanın, musiqişünaslığın əsasları kompleksləşdirilir, tələbələrin bu sahədə əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdislər sistemi möhkəmləndirilir.

VIII FƏSİL

İXTİSASLAŞMIŞ MUSIQI MƏKTƏBLƏRİNDƏ TƏHSİLİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

§1. TƏHSİL KATEQORİYASI

Təhsil anlayışına düzgün, əsaslı tərif vermək üçün onu səciyyələndirən başlıca xüsusiyyətləri göstərmək lazımdır.

Təhsil anlayışı milli və bəşəri dəyərlərlə bağlı olan biliklər bacarıq və vərdişlər sistemini nəzərdə tutur, təhsil müvafiq tədris müəssisələrində təşkil edilir; təhsil müəyyən müddətdə həyata keçirilir; təhsil hərəkətə gətirilənə qədər təlimin əsasında durur, təhsil hərəkətə gətirildikdə təlim prosesinə çevrilir; son mərhələdə isə təlimin nəticəsi olur; təhsil həm tərbiyə, həm də inkişaf imkanlarına malikdir;

Bu xüsusiyyətlərinə görə **təhsilə** belə tərif vermək olar:

Təhsil – müvafiq tədris müəssisələrində müəyyən müddətə məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil öyrədilən, tərbiyə və psixoloji inkişaf imkanları olan, təlimin həm zəruri şərti, həm də nəticəsi kimi özünü göstərən, milli və ümumbəşəri dəyərlərlə bağlı olan biliklər, bacarıq və vərdişlər sistemidir.

Təhsilin məqsədi – milli və ümumbəşəri dəyərlərlə ələqadar olan biliklərin, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi yolu ilə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, sərhədlərin toxunulmazlığını qorumağa, respublikamızı inkişaf etmiş demokratik dövlətlər səviyyəsinə qaldırmağa qadir olan adamlar yetişdirməyə köməklik göstərməkdən ibarətdir.

Psixoloji inkişaf kateqoriyası – inkişaf fəlsəfəsi anlayışdır, təbiət cəmiyyət və təfəkkür hadisələrinə, bütövlükdə dünya proseslərinə xas olan başlıca keyfiyyət göstəricilərindən biridir.

İnkişaf deyəndə – pedaqoji mənada yalnız qavrayış, təsəvvür, təxəyyül, təfəkkür, diqqət, iradə, hafizə kimi psixoloji keyfiyyət və xüsusiyyətlərin inkişafını nəzərdə tutur.

Təlim, tərbiyə və təhsil psixoloji inkişafdən ayrılmazdır. Təlimin, tərbiyə və təhsilin hər bir anı tərbiyə olunanların və təhsil alanların psixikasına bu və ya digər səviyyədə təsir göstərir. Pedaqoji prosesdə tərbiyə olunanlara nələrin necə təsir göstərdiyini bilən müəllim (tərbiyəçi) bu cəhəti nəzərə aldıqda təlimin (tərbiyənin) səviyyəsi xeyli yüksəlir.

Tərbiyə, təlim və təhsilin psixoloji inkişaf imkanlarına malik olduğunu bilməyən və bu səbəbdən də həmin imkanlardan istifadə etməyən müəllimin (tərbiyəçinin) təlim-tərbiyə verdiyi uşaqlarda, şagirdlərdə (tələbələrdə) psixoloji funksiyaların inkişafı çox ləng gedir.

Təlimdə, təhsildə və tərbiyədə psixoloji imkanların reallaşdığı şəraitdə tərbiyənin də, təlimin də, təhsilin də səviyyəsinin xeyli yüksəldiyi, onların vahid pedaqoji prosesdə birləşməsinin zəruriliyinə əlavə sübutdur.

Milli pedaqogika–tərbiyə, təlim, təhsil və psixoloji inkişaf anlayışlarını özüdə birləşdirən pedaqoji proses zəminində inkişaf edir. Bu anlayışların mahiyyəti və məzmununu, habelə onların qarşılıqlı əlaqə xüsusiyyətlərini aydın başa düşən şəxs pedaqoji elmin zirvələrinə doğru cəsarətlə irəliləmək imkanı tapmış olur.

VIII. §2. MUSIQİ TƏHSİLİ

Musiqi təhsilli şəxs dedikdə – musiqi elminin əsaslarına yiyələnən, hər hansı bir musiqi alətində kamil, səlist surətdə ifa edən, musiqi nəzəriyyəsini, musiqi ədəbiyyatını öyrənib geniş biliklər diapazonu əldə etmiş şəxsiyyət nəzərdə tutulur.

Musiqi təhsili-estetik tərbiyənin ən mühüm bölməsidir. Ölkəmizdə bu sahə üzrə çox böyük işlər görülür: Musiqi üzrə ixtisaslaşmış məktəblər açılmış,; orta ümumtəhsil məktəblərində, texnikumlarda, ali məktəblərdə musiqi fənni tədris edilir. Bütün bu müxtəlif növ tədris ocaqlarında gənc nəsəl sistemli musiqi təhsili verməklə yanaşı, əsas diqqət geniş dünyagörüşlü, zəngin mənəvi aləmi, estetik mədəniyyəti, musiqi sahəsindəki aldığı bilikləri təcrübədə yaradıcı surətdə tətbiq etmək bacarığını birləşdirən şəxsiyyət formalaşdırmağa yönəldilmişdir.

Musiqi tədrisinin xüsusiyyəti onun bütövlüyündə, dərs məzmununu musiqi sənətinin əsas qanunauyğunluqlarının dərk olunmasına kömək edən başlıca biliklərə istinad olunmasındadır.

Musiqinin dərk olunması ümumi təfəkkürü inkişaf etdirir, qavrama prosesində emosionallıqla şüurluluğun vəhdətini formalaşdırır. Musiqi təhsili – oxumaq, çalmaq, dirijorluq etmək bacarığı tələb edir.

Pedaqogika və musiqi sənətinə maraq təhsil alan şəxsin yaradıcılıq fəaliyyətinin əsas mövzudur. Bu maraq musiqi əsərlərinin qavranılmasına, başa düşülməsinə və ifasına tələbat dərindən emosional duyğulara ehtiyac kimi, insanı musiqi sənətinə cəlb etmək, onlara musiqi mədəniyyətini və bütövlükdə musiqini sevməyi öyrətmək istəyi kimi üzə çıxır.

Musiqi dinləmədə, xor kollektivinin təşkilində, hər hansı bir çalğı alətində ifa bacarığının öyrədilməsi prosesində şagird və ya tələbənin yaradıcı fəallığının səviyyəsinin artırılması, yeni səmərəli üsullardan istifadə etməklə məlum materialın tam və səmərəli surətdə mənimsənilməsinə nail olmaq işində musiqi müəllimlərinin səyi əvəz olunmazdır.

Bəstəkarlar tərəfindən yazılmış musiqi əsərlərinin hər hansı bir musiqi alətində ifa olunması üçün əsər üzərində çox böyük iş aparılması, yəni gün ərzində 4-5 saat ifa etmək (ifaçının qavramasından asılı olaraq), əsərin hər bir frazasını dinləyiciyə düzgün çatdırmaq üçün müxtəlif növ temp, dinamik təmrinlərdən istifadə etmək, yaradıcılıq axtarışlarına çıxmaq, ən əsası isə hər işdə əzmkarlıq göstərmək lazımdır.

Əsər üzərində iş prosesində ifaçı əvvəlcədən işlənib hazırlanmış planı daim dəqiqləşdirir.

Xüsusi ifa fəaliyyəti. İfaçı əsər üzərində nəzərdə tutulmuş plana uyğun surətdə işləyir. O, qabaqcadan düşünülmüş musiqi-əşitmə təsəvvürlərinin əsasında dönə-dönə təkrar yolu ilə ifanın səs və texniki vasitələrini daha dəqiq təcəssüm etdirən zəruri hərəkətləri seçir. Nəticədə məsələnin yeganə həlli yolu tapılır. Hər bir ifaçıda bu həll bədii ideyanın fərdi təcəssümü ilə bağlı olsa da əsərin intonasiya – melodik mahiyyətinin, ritmik strukturunun, üslubunun, formanın, musiqi ifadə vasitələrinin başa düşülməsi müəllif fikrinin ümumi qanunauyğunluğunun dərk edilməsinə əsaslanır.

Eşitmə ilə özünə nəzarət əsərin ayrı-ayrı hissələrinin hər birinin ifasından sonra alınan nəticələr fikrən ilk planla müqayisə edilir. Əgər ifanın keyfiyyəti ifaçını qane etmirsə, onda bədii ideyaya cavab verən fəaliyyətin axtarışı davam etdirilir. **Eşitmə ilə özünə nəzarət** – əsər üzərində işin bütün mərhələlərində fəaliyyət göstərir və özünü təhlil, ifanın və tənqidi surətdə özünü qiymətləndirmənin əsasını təşkil edir.

Musiqi əsərinin ifası mürəkkəb və ziddiyyətli prosesdir. Bu prosesdə şüur və intuisiya, xəyal və düşüncə; emosional ruh və gərgin əmək bir-birinə qarışır.

İdeyanın reallaşması not mətnini daim qavramada, əsərin bədii obrazının mahiyyətinə nüfuz etməkdə özünü göstərən fəal yaradıcılıq axtarışı ilə üzvi surətdə bağlıdır.

Musiqi pedaqogikası sahəsində müasir tədqiqatlar göstərir ki, ifaçılıq konsepsiyalarının formalaşması yalnız fərdilikdən və xüsusi qabiliyyətdən deyil, həm də müəllimin zəruri bilik və vərdisləri necə mənimsətməsindən, nə dərəcədə ustalığ və inam tətbiq etməsindən asılıdır.

Musiqi qabiliyyətinin formalaşması inkişafının ümumi qanunauyğunluqlarına tabe olur. «Musiqi fəaliyyətinin müəyyən növlərinə olan hər cür musiqi qabiliyyətinin formalaşmasına, gedən yol... musiqi qavrayışının ümumbəşəri «fəaliyyət» dən ibarətdir. Ancaq musiqi qabiliyyəti... onun inkişafının bu çıxış nöqtəsində hazır şəkildə verilmir. O, musiqi qabiliyyətinin aktiv fəaliyyətində formalaşır»[‡]

Yenicə təhsilə başlayan pianoçunun musiqi-əşitmə təsəvvürü təzəcə formalaşır. Not mətnini görmə qavrayışının dərk edilmiş musiqi obrazına çevrilməsi prosesini bu sahədə şagirdin daimi məşqi ilə sürətləndirmək olar.

Təhsilin başlanğıcı üçün xarakterik olan not mətninin tədricən görmə-hərəkət ünsürləri vasitəsilə mənimsənilməsi tədricən yerini görmə-əşitmə və görmə-əşitmə-hərəkət əlaqələrinin fəal formalaşmasına verilməlidir. Səsləndirmə, bir tondan başqa tona keçirmə şagirdlərin musiqi-əşitmə inkişafına daha fəal təsir üsulları sayılır.

Fortepiano siniflərində səsləndirmə və bir tondan başqa tona keçirmə metodikası işlənib hazırlanmışdır. Səsləndirmədən əvvəl musiqi-əşitmə anlayışlarının toplanması dövrü gəlir. Bu zaman emosional qavrayış elementar melodiya quruluşuna və pianoçuluq baxımından onun canlı səsləndirilməsinə böyük əhəmiyyət verilir. Öz melodik quruluşuna, ritmik ifadəsinə və lad əsasına görə sadə, musiqi mənasına görə isə dərin Azərbaycan xalq mahnılarından nümunələr əşitmə duyğusunun inkişafı üzərində iş apararkən zəruri şərtlərdəndir.

Kütləvi uşaq mahnıları, nağıl və təmsillər, musiqili rollu oyunlar, səhnələşdirilmiş Azərbaycan xalq nağıllarının təlimdə yeri gəldikcə istifadəsi təhsilin daha maraqlı, daha keyfiyyətli, anlamlı olmasına xidmət göstərir.

[‡]Рубинштейн С. Битие И сознание. М., 1957, с.300.

Psixoloqların əsərlərində göstəriləndi kimi, təhsil inkişafa səbəb olur. S.A.Rubinşteyn yazırdı: «İnkişafın və təlimin birliyi o deməkdir ki, proseslər (həm təlim, həm də tərbiyə prosesləri) bir-biri ilə bağlı və bir-birinə qovuşan cəhətlər kimi birləşirlər..., kamilləşmə üçün hazırlıq yaratdıqca təlim nəinki inkişaf üzərində qurulur, hətta o özü kamilliyin və inkişafın gedişinə səbəb olur. Təlimin gedişində uşağın qabiliyyəti üzə çıxır, həm də formalaşır»*

«Elə çalmaq lazımdır ki, musiqi dinləyicilərin xoşuna gəlsin. Onun hiss və duyğularında dərin iz buraxsın, sevinc gətirsin, həyatı daha güclü sevməyə, daha güclü istəməyə, daha dərindən başa düşməyə məcbur etsin».*

Musiqi təhsili alan şəxslər təlim zamanı təkcə Azərbaycan bəstəkarlarının yazdıqları musiqi əsərlərinin ifası ilə kifayətlənmir, onlar Alman, Avstriya, rus bəstəkarlarının əsərlərindən də bəhrələnilirlər. Məsələn: Ü.Hacıbəyovun romans və pyesləri, F.Əmirovun – 12 miniatürü, Q.Qarayevin – pyesləri, T.Quliyevin mahnıları, C.Hacıyev, V.Adıgözəlov, A.Məlikov, Ə.Abbasovun fortepiano üçün əsərləri, eləcə də İ.S.Baxın 2 və 3 səsli invensiyaları, F.Şopenin – valş və noktruyunları, R.Şumanın, V.A.Motsartın, Haydanın sonatların, D.Şostakoviçin prelüd və fuqaları, L.Bethovenin 6, 7, 17, 19 №-li sonataları, F.Mendelsonun pyesləri, S.Prokofyevin, P.İ.Çaykovskinin «İlin fəsilləri», D.Şostakoviçin 24 prelüd və fuqası, R.Şumanın, Çerninin, Skryabinin, Şopenin etüd və s. əsərləri proqrama daxil edilir.

VIII. §3. MUSIQİ TƏHSİLİNİN MƏQSƏDİ

Musiqi təhsili cəmiyyətin mənəvi, sosial, mədəni inkişafının əsasıdır.

Musiqi-pedaqoji elmi şagirdlərin musiqi-ifaçılıq fəaliyyətinin obyektiv qanunauyğunluqlarının üzə çıxarılması məqsədi ilə struktur nəzəriyyəsinin, informasiya məlumatlarından istifadə edir.

Musiqi məktəbinin başlıca vəzifələri aşağıdakılardır:

- 1) Əhalinin musiqi təhsilinə olan tələbatlarını ödəmək;

* С.А.Рубинштейн. Основы общей психологии. М., 1957, с.336

* Ветлугина Н.А. «Возраст и музыкальная восприимчивость» – М., 1980, стр.29

2) Musiqi sahəsində biliklər sisteminin mənimsənilməsini təmin etmək;

3) Gənc nəsldə musiqi dünyagörüşünü formalaşdırmaq;

4) Musiqi vasitəsilə gənclərdə bir çox iradi keyfiyyətləri formalaşdırmaq;

5) Azərbaycan xalq və bəstəkar musiqiləri, eləcə də klassik xarici ölkə bəstəkarlarının əsərləri ilə tanışlıq (yəni nümunələrdən hər hansı bir alətdə çala bilmək bacarığı);

6) İfaçılıq mədəniyyətini formalaşdırmaq;

7) Azərbaycan muğamlarını, xalq mahnılarımızı gənc nəsldə sevdirməklə yanaşı onları soy kökümüzə daha sıx bağlı şəkildə formalaşdırmaq;

8) Azərbaycan musiqisini dünyada tanıda biləcək ifaçılar yetişdirmək.

Tədris prosesinin məqsədini musiqi sahəsində təhsil proqramlarındakı ümumi istiqamətlər, ayrı-ayrı fənlərin (musiqi nəzəriyyəsi, musiqi ədəbiyyatı, solfedjio, xor, dirijorluq, harmoniya, aranjirovka, ifaçılıq) öyrədilməsinin vəzifələri ilə həmahəngdir.

Tədris prosesinin məqsədi ilə onun nəticələri bəzən üst-üstə düşür. Məsələn, tədris prosesində yüksək göstəricilər əldə etmək məqsədi qarşıya qoyulduğu halda nail olunan nəticələr aşağı olur. Bu nəticə həm görünür, həm də ölçülür.

Müəyyən olunmuş məqsədlər içərisində elələri olur ki, onları bilavasitə ölçmək mümkün olmur. Şagirdlərin musiqi sahəsindəki fəaliyyətlərinin inkişafı, iş qabiliyyəti, biliklərini artırmaq bacarığı, sosial tərbiyəliliyi – ölçülməsi mümkün olmayan məqsədlər hesab olunur.

VIII. §4. MUSIQI TƏHSİLİNİN MƏZMUNU

Musiqi təhsilinin məzmunu dedikdə ixtisaslaşmış musiqi məktəblərində tədris olunan əsas fənlər, seçilmiş biliklər, bacarıqlar sistemi başa düşülür.

Şagirdlərin musiqiyə maraq və meyllərini inkişaf etdirmək, eləcə də idrakı təfəkkürlərini formalaşdırmaq, hərtərəfli inkişaf təmin etmək və əmək fəaliyyətinə hazırlamaq **musiqi təhsilinin məzmununu** təşkil edir. Məzmun musiqi təhsilinin məqsədlərini həyata keçirməyin

vasitəsi olmaqla cəmiyyətin, həm də ayrı-ayrı adamların tələbatlarını əks etdirir. Məzmunun formalaşdırılmasını, musiqi tədris müəsisələrinin proqramlarına daxil olunmasını daha çox tələbatlar istiqamətləndirir. Musiqi təhsilinin məzmununun formalaşmasını şərtləndirən sistemlər içərisində aşağıdakı qeyd olunanlar seçilir:

- 1) Qarşıya qoyulmuş məqsədlər;
- 2) Mənəvi tələbatlar;
- 3) Yeni bəstələnmiş musiqi əsərləri;
- 4) Bədii zövqü inkişaf etdirən mənbələr;
- 5) Şəxsi musiqi seçiciliyi;
- 6) Musiqi pedaqoji imkanlar.

Musiqi təhsilinin məzmununda iki aspekt gözlənilir: Milli və ümumbəşəri. Milliyyə – Azərbaycan xalq və bəstəkar musiqiləri və ən başlıcası isə 7 əsas muğamlarımızdır.

Ümumbəşəri isə xarici ölkə klassik bəstəkarlarının bəstələdikləri musiqi nümunələridir.

Musiqi təhsilinin məzmununun strukturunu seçən zaman təlimin məqsədi, şagirdlərin oxuma (öyrənmə) səviyyəsinə verilən tələblər, öyrənilən biliklərin xarakteri və xüsusiyyətləri məzmunun ünvanlandığı şagird qruplarının xüsusiyyətləri nəzərə alınır.

Tədris planı – Musiqi üzrə tədris prosesinin məzmunu tədris planı, fənlər üzrə tədris proqramları ilə müəyyən olunur. Bunlar dərslük və müntəxabatlarda, musiqi əsərlərini toplayıb saxlayan elektron avadanlığında (vidio disklərdə, vidiokassetlərdə, kompüter proqramlarında) əks olunur.

Musiqi tədrisi planı tədris müəsisəsinin sertifikatıdır. O,

- 1) tədris ilinin, rüblərin və tətillərin müddətini;
- 2) musiqi məktəblərində öyrənilən fənlərin tam siyahısını;
- 3) təlim illəri üzrə fənlərin bölüşdürülməsini;
- 4) hər fənnin bütün təlim müddətində və hər sinifdə öyrənilməsinə ayrılan saatların miqdarını;
- 5) hər fənnin öyrənilməsinə verilən həftəlik saatların miqdarını;
- 6) dinləmə və konsertlərin müddətini və vaxtını müəyyən edir.

Tədris planında cəmiyyətin qəbul etdiyi təhsil-tərbiyə ideali, müəyyənləşdirilmiş məqsədlər, musiqi təhsilinin məzmununun formalaşdırılması konsepsiyası öz əksini tapır.

Tədris planına daxil edilən fənlər məcburi və fakültativ (seçmə) fənlərə ayrılırlar. Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi

Azərbaycanda da tədris planları Təhsil Nazirliyi tərəfindən işlənib hazırlanır və təsdiq olunur.

Tədris proqramları. Tədris planı əsasında musiqi məktəblərində keçirilən bütün fənlər üzrə tədris proqramları tərtib olunur. Tədris proqramlarında aşağıdakılar öz əksini tapır:

- 1) Hər hansı bir seçilmiş musiqi alətində ifanın öyrədilməsi vəzifələri haqqında, şagirdlərin bilik və bacarıqlarına verilən əsas tələblər təlimin tövsiyə olunan forma və metodları;
- 2) Öyrənilən materialın tematik məzmunu;
- 3) Musiqi fənninin ayrı-ayrı mövzularının öyrənilməsinə müəllimin sərf edəcəyi saatların təxmini miqdarı;
- 4) Dünyagörüşün, bədii zövqün əsas elementlərinin siyahısı;
- 5) Fənlərarası və kurslararası əlaqələri yaratmaq üçün göstərişlər;
- 6) Tədris avadanlıqlarının və əyani vəsaitlərin siyahısı;
- 7) Tövsiyə edilən not kitabları, müntəxabatlar və ədəbiyyat.

Təhsildə diferensiasiya proseslərinin dərinləşməsi ilə əlaqədar olaraq tədris proqramlarının müxtəlif variantları (alternativ variantlar) işlənib hazırlanır. Musiqi tədrisi müəssisələrində («Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbi, İncəsənət gimnaziyası, 7 illik orta ixtisas musiqi məktəbləri, Asəf Zeynallı adına musiqi kolleci və s.) şagird və tələbələrin maraq və imkanlarına uyğun olaraq eyni bir fənn üzrə bir neçə variantda proqram tətbiq edilməsi təklif olunur. Diferensial proqramlardan istifadə etmək, fənni dərinləndirən öyrənmək, fərdi məşğul olmaq və ya qruplar yaratmaq haqqında qərarı məktəb şüraları verir.

Tədris vəsaitləri. Musiqi təhsilinin məzmunu tədris planlarında, proqramlarında, cari və perspektiv konsert proqramlarında və dərslərdə öz əksini tapır. Tədris vəsaitlərinə – təlimat kitabları, müntəxəbatlar, hər hansı bir bəstəkarın yaratdığı musiqi əsərlərindən toplu, xor partituraları, musiqi ədəbiyyatı, tarixi, Azərbaycan ladları (muğamları) solfedjo, nəzəriyyə və s. aiddir. Musiqi təliminin nəticələri tədris dərslərinin keyfiyyətindən asılıdır. Ona görə də səmərəli tədris vəsaitlərinin hazırlanmasına böyük diqqət verilir, onların yaradılmasına tanınmış mütəxəssislər cəlb olunurlar.

Yaxşı dərslük musiqi təhsilinin məzmununa verilən bütün tələblərə cavab verməlidir. O, həmçinin maraqlı, melodik, yadda qalan, bədii zövqü inkişaf etdirə biləcək səviyyədə olmalıdır. Dərslük eyni zamanda həm stabil, həm də mobil olmalıdır. Stabillik

tələblərinə uyğun olaraq dərsləyin sabit əsası olmalıdır. Mobillik dərsləyin əsas konstruksiyasını pozmadan ona yeni biliklərin daxil olmasının mümkünliyünü təmin edir. İqtisadi cəhətdən inkişaf edən ölkələrdə alternativ (paralel) dərsləklər nəşr olunur. Musiqi sahəsində Azərbaycanda da bir neçə alternativ dərsləklər mövcuddur. Müəllimlərin və şagirdlərin onlardan ən yaxşısını seçmək imkanı vardır.

Musiqi dərsləkləri şagirdlərin təlim prosesində şüurlu və fəal iştirakını, tədris materialının tam mənimsənilməsini təmin etməlidir. Bu vəzifələrin həlli ilə əlaqədar olaraq dərsləklər didaktik funksiyaları yerinə yetirir.

IX FƏSİL

ŞAQİRDŁƏRİN MUSİQİ FƏALİYYƏTİNİN ÜMUMDİDAKTİK PRİNSİRLƏRİ MƏZMUNU VƏ NÖVLƏRİ

Ş1. PEDAQOJİ PROSES BİR SİSTEM KİMİ

Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün musiqi müəllimlərilə şagirdlərin qarşılıqlı təsirinə **pedaqoji proses** deyilir. Bu qarşılıqlı təsir qabaqcadan nəzərdə tutulmuş şəkildə şagirdlərin musiqi qabiliyyətlərinin, xassə və keyfiyyətlərinin müsbət istiqamətdə dəyişilməsinə gətirib çıxarır. Başqa sözlə desək, pedaqoji prosesdə mənimsənilən musiqi sahəsindəki bilik, bacarıq və vərdişlər şəxsiyyətin keyfiyyətlərinə çevrilir.

Pedaqodji proses özü tam və mürəkkəb bir sistemdir. O həm də çoxlu kiçik sistemlərdən ibarətdir: musiqi təlimi prosesi, musiqi tərbiyə-təhsil prosesi, musiqi zövqünün formalaşması prosesi, ifa bacarığının inkişafı prosesi, musiqi müəllimləri ilə şagirdlərin birgə işi prosesi, pedaqoji prosesin baş verdiyi şəraitlər sistemi, pedaqoji prosesin həyata keçirilməsinin forma və metodları sistemi və s. Bütövlükdə musiqi təhsili sistemi, o cümlədən məktəb, sinif, tədris məşğələləri hər biri ayrı-ayrılıqda pedaqoji prosesin sistemləri kimi çıxış edir. Bu sistemlərdən hər biri müəyyən şəraitlərdə fəaliyyət göstərir. Hər bir sistemin həm də spesifik şəraiti (məktəbin maddi-texniki bazası, estetik tərtibatı və s.) vardır.

Pedaqoji proses dinamik sistemdir. Onun öz strukturu (quruluşu) və struktur elementləri (komponentləri) vardır. **Pedaqoji proses öz məqsədi, vəzifələri, məzmunu, metodları, müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı təsir formaları sayəsində əldə olunmuş nəticələri ilə xarakterizə olunur.** Məqsəd komponenti, məzmun komponenti, fəaliyyət komponenti, nəticə komponenti - bunlar sistem yaradan komponentlərdir.

Məqsəd komponentləri musiqi pedaqoji fəaliyyətin bütün müxtəlif məqsəd və vəzifələrini birləşdirir.

Məzmun komponenti - həm ümumi məqsədi, həm də konkret vəzifəyə qoyulan mənanı əks etdirir.

Fəaliyyət komponenti - pedaqoq və şagirdlərin qarşılıqlı təsirini, onların əməkdaşlığını, prosesin təşkili və idarə olunmasını əks etdirir.

Nəticə komponenti - isə prosesin baş verməsinin səmərəliliyi ilə, qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq əldə olunmuş nailiyyətlərlə xarakterizə edilir.

Pedaqoji prosesin komponentləri arasında əlaqələr vardır. Qarşılıqlı pedaqoji təsir prosesində informasiya, təşkilati-fəaliyyət, idarəetmə və özünüidarə əlaqələri özünü göstərir.

Pedaqoji proses əmək prosesidir. Pedaqoji prosesin obyektı insanlarda olan şəxsiyyətdir, şagird kollektividir. Pedaqoji əməyin obyektinə mürəkkəblik, sistemlilik, özünütənzimləmə xasdır. Bundan başqa ona keyfiyyət dəyişikliyi, öz-özünə inkişaf da xasdır. Pedaqoji proseslər çoxvariantlıdır, təkrar olunmazdır. İnsanın bir musiqiçi kimi formalaşması pedaqoji əməyin predmetini təşkil edir. Formalaşan şagird müəllimə nisbətən öz inkişafının lap ilk mərhələsində olduğundan yaşlı insan üçün zəruri olan bilik, bacarıq, vərdiş və təcrübəyə malik deyil. Burada məqsəd ona arzu olunan təsiri göstərməkdir.

Pedaqoji prosesdə pedaqoji əməyin məhsulu yaradılır. Əgər pedaqoji prosesdə «istehsal» olunan «məhsulu» təsəvvürə gətirsək, ilk növbədə gözümüzün qarşısında, tərbiyəli, həyata hazır (musiqi ifaçılıq qabiliyyətli) ictimai insan canlanır. Ümumi pedaqoji prosesin konkret «hissələri»ndə ümumi məqsədə uyğun olaraq şəxsiyyətin ayrı-ayrı keyfiyyətləri formalaşdırılır. Vaxt pedaqoji prosesin nə qədər tez və keyfiyyətli keçməsi barədə fikir söyləməyə imkan verən universal meyardır.

Pedaqoji proses daxilən bir-birilə bağlı olan proseslərin məcmusudur. Bu proseslərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada öyrədilən təcrübə –formalaşan insanın keyfiyyətlərinə çevrilir. Tamliq, ümumilik, vahidlik – pedaqoji prosesin əsas səciyyəvi xüsusiyyətləridir. Pedaqoji prosesin daxilində olan bütün proseslər vahid məqsədə xidmət edir. Musiqi təlimi prosesinin əsas funksiyası – öyrətmək, təhsil alma prosesinin əsas funksiyası – musiqi təhsili almaq, tərbiyə prosesinin əsas funksiyası – musiqi nümunələri vasitəsilə tərbiyə etmək, inkişaf prosesinin əsas funksiyası isə bütün bu deyilənləri inkişaf etdirməkdir. Adı çəkilən bu proseslərin hər biri tam pedaqoji prosesdə digər funksiyaları da yerinə yetirir: təhsil təkcə

təhsil alma funksiyasını yox, həm də tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiyaları da yerinə yetirir.

Təlim isə musiqi təhsili verməklə yanaşı – tərbiyəedici, inkişafetdirici, həm də nəzarətedici funksiyaları yerinə yetirir.

Proseslərin spesifikliyi məqsədə nail olmaq üçün seçilən forma və metodlarda da özünü göstərir. Əgər təlimdə daha çox sinif – dərs iş formasından istifadə olunursa, sinifdən xaric və məktəbdənkənar təhsil-tərbiyə işində müxtəlif xarakterli formalar (bədi özfəaliyyət, musiqi dərnəkləri və s.) üstünlük təşkil edir. Məqsədə nail olmaq metodları eynidir. Lakin, nəzarət və özünənəzarət metodları birbirindən fərqlənir. Məsələn, musiqi təlimində mütləq şifahi sorğu (nəzəriyyə və musiqi ədəbiyyatından), ifa üzrə imtahanlar, konsertlər tətbiq olunur.

Təlim-tərbiyənin prinsiplərində, metodlarında, təşkili formalarında ümumilik var və bu ümumilik həmin proseslərin məqsəd və məzmun cəhətdən qovuşmasına, pedaqoji prosesin tamlığına imkan verir.

IX. §2. FORTEPIANO TƏLİMİ METODİKASININ ÜMUMDİDAKTİK PRİNSİPLƏRİ

Tədris prinsiplərinin aydınlaşdırılması təlim sisteminin mühüm tərkib hissəsidir. Ümumi pedaqogika şəxsi metodikaların nəzəri əsası olduğu üçün konkret ifadə olunmuş ümumdidaktik prinsiplər fortepianoda ifa etmək təlimində də əsasdır: tərbiyəedici təlim prinsipi, təlimin fəallıq və şüurluluq; əyanilik, ardıcılıq və sistemlilik, eləcə də şagirdin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması prinsiplərinə əməl edilməsi pianoçunun yaradıcılıq təşəkkülünü şərtləndirir. Məşhur metodist-musiqiçi M.E.Feykin hesab edir ki, ideoloji cəhətdən hər bir şagirdin şəxsiyyətinin inkişafında pedaqogika və metodikanın, pedaqoji praktikanın başlıca istiqamətləndirici rolu olmalıdır. Ümumdidaktik prinsiplərdən fərqli olaraq, məhz həmin fənnə məxsus prinsipləri də müəyyən etmək lazımdır.

Estetika elmi fortepiano ifaçılığını sənət kimi, bədi yaradıcılıq fəaliyyəti kimi nəzərdən keçirir. Görkəmli sənətsünas D.Sultanova ifaçıyla dinləyicinin birliyini – onların hər ikisinin təkrar yaradıcılıq

aktının iştirakında, bəstəkar tərəfindən yaradılan əsəri fərdi – təkrar olunmaz şəkildə başa düşmələrində görür.

Lakin, dinləyici əsəri öz şüurunda təkbaşına uyğunlaşdırılmış şəkildə dərk edirsə, ifaçı fərdiləşdirilmiş formada əsərin bədii məzmununu ifadə edir. Bu, ifaçının yaradıcılığı ilə həll edilən, onun yaradıcılığını zəruri edən, onun inkişafının daxilindəki ziddiyyətdir.

Təlim prosesində fortepiano sənətinin öyrədilməsi, ilk növbədə tədrisi zəruri olan sənətin özü olsa da, o öz estetik mənsubiyyətini itirmir. Biz hər bir şagirdi fəaliyyəti bədii yaradıcılığın qanunauyğunluqlarına tabe olan potensial ifaçı kimi nəzərdən keçiririk.

Bədii yaradıcılıq – subyektin və obyektin fəal qarşılıqlı təsiri ilə xarakterizə olunur. Bədii yaradıcılıq aktında verilmiş mövzu ilə sənətkarın şəxsi mənəvi, ideya-siyasi, etik xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı təsirinə inikası yaranır. Nəzəri bilikdən fərqli olaraq incəsənət ilk növbədə, bizim qiymətləndirmə cəhətdən münasibətimizi gerçəkliyə yönəldir, fəal surətdə insanın mənəvi aləmini formalaşdırır.

Buna görə də fortepianoda ifa təlimi – bu sənətə fərdi münasibəti, musiqi ilə ünsiyyət tələbatını, musiqi zövqünü, onun mənə və əhəmiyyətini dərk olunmasını formalaşdıran **Musiqi** – estetik tərbiyədən ayrılmazdır.

Tərbiyəedici təlimin ümumdidaktik prinsipi musiqi pedaqogikasında yeni əhəmiyyət kəsb edir. Bu isə təlimin və musiqi-nəzəri tərbiyənin vəhdəti kimi ifadə edilə bilər.

Beləliklə, fortepiano sinfində təlimin və musiqi yaradıcılığı tərbiyəsinin sıx qarşılıqlı əlaqəsində ifaçılıq sənəti yaranır.

Pianoçu pedaqoqlar D.Sultanovanın, S.Abbasovanın, E.Qarabuzovanın, K.İqumnovun, S.Savaşinskinin mülahizələrində qeyd olunur ki, ifaçı əsərin gizli mənasını dinləyiciyə çatdırmazdan öncə, not yazısında (partiturada) verilənləri eşitməlidir. İfaçı not işarələri arasında emosional obrazlar aləmi görür. Pianoçu əsəri nə qədər çox çalarsa, onu daha ətraflı eşidir, temp, dinamika, pedal və vurğu sistemi dəyişmələrinin ölçülərini tapır. Aydındır ki, bəstəkarın yaradıcılıq ideyasının təcəssümü üçün ifaçının kifayət qədər bilik, bacarıq və vərdiş ehtiyatı olmalıdır. «Pianoçunun sərbəstliyi» haqqında danışarkən, daxili eşitmə ilə ərsəyə gətirilmiş musiqi obrazını nəzərə almaq lazımdır. Not yazısında oxunanlar alətin səslənməsi ilə gerçəkləşməlidir. D.Sultanova qeyd edir ki, «Hər bir not işarəsi əvvəlcə ifaçının təxəyyülündə eşidilməli, sonra isə ifadə

olunmalıdır. Onda ifaçının çalğısı səs təsəvvürləri aləmini real səslənməyə çevirən yaradıcılıq hərəkət olur».

İfaçıda öncə yaranan təsəvvür əmək prosesinin sonunda alınan nəticə ilə üst-üstə düşür. Musiqinin ifasından əvvəl səslənmənin təsəvvürə gətirilməsi yalnız pianoçunun musiqi təəssüratlarının böyük ehtiyatı bazasında əmələ gələ bilər.

Təsəvvürlər psixikanın əksətdirmə sisteminin müxtəlif səviyyələrində konkret duyulan idrakla bağlı reproduktiv və produktiv yaradıcılıq səviyyəsində əmələ gəlir. Əgər reproduktiv səviyyə konkret səs təsəvvürləri ilə xarakterizə olunursa, onda produktiv səviyyədə «əks olma» və «yaradıcı» işin gedişində bədii təsəvvürlər ifaçı yaradıcılığının ideal mərhələsinin nəticəsi kimi meydana çıxır.

Eşitmə sferasının inkişafı pianoçu üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki «eşitmə təsəvvürləri üçün fortepiano motofikası heç də zəruri şərt deyil». Forteplanoda melodiyani heç vaxt nəinki eşitmə təsəvvürü, hətta eşitmə qavrayışı olmayan, anadangəlmə kar adam da çala bilər. Forteplanoda ifa olunan musiqinin tam surətdə mexaniki yadda çaxlanılması da mümkündür. Təəssüf ki, bu vərdiş geniş yayılmışdır. Pianoçu hazırlanması sistemində musiqi eşitmə təsəvvürlərinin formalaşması və inkişafı şüurlu surətdə qurulmuş proses olmalıdır. Forteplanoda çalmaq təlimi prosesinin yaradıcılıq qanunları üzərində qurulması üçün şagirdə elə şərait yaradılmalıdır ki, onun təsəvvüründə musiqi obrazının təcəssümündən əvvəl əksətdirmənin ideal mərhələsi – «yaradıcılıq» gəlsin.

Musiqi eşitmə qabiliyyətinin fəal inkişaf etdirilməsi, yaradıcılığın stimulu kimi, forteplanoda ifa bacarıq və vərdişlərinin formalaşmasında eşitmə sferasına istinad müasir musiqi pedaqogikasının əsas prinsipidir. Dövrümüzün qabaqcıl pedaqoqlarının axtarıları intonasiya baxımından həssas olan musiqinin «daxilində» baş verənləri izləmək, anlamaq və qiymətləndirməyə, onun axarını bir proses kimi müşahidə etməyi bacaran ifaçılar yetişdirilməsinə yönəldilmişdir. Musiqi eşitmə qabiliyyəti mahiyyətinin belə geniş şərhli ifaçılıq texnikasını və mədəniyyətini şərtləndirir.

Musiqiçi – pedaqoqlar şagirdlərin musiqi inkişafında eşitmə sferasına istinad əsas prinsip kimi əldə rəhbər tutaraq, bəstəkarlığa və şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasında ona müraciət edirlər.

Fortepianoda çalğı metodikasının yuxarıda qeyd etdiyimiz spesifik prinsipləri – təlimlə musiqi yaradıcılığı tərbiyəsinin vəhdəti, Azərbaycan xalq musiqi yaradıcılığına, lad intonasiya sferasına istinad edilməsi – əsasən ifaçı pianoçu yaradıcılığının ideal mərhələsi ilə, əsərin musiqi obrazının əks olunması ilə bağlıdır. Lakin ideal əksətdirmənin (bu halda ifaçı fikrinin) dinləyici tərəfindən anlaşılmasını asanlaşdırmaq üçün onu maddi fəaliyyət sahəsinə – alətdə real səsləmə sferasına keçirmək lazımdır.

Musiqi fikrinin təcəssümü üçün ifaçı müəyyən ustalığa, bilik, bacarıq və vərdişlər toplusuna yiyələnməlidir. Yalnız estetik cəhətdən kamil ifa bu sənətin funksiyasını yerinə yetirə bilər. Bilik, zəhmət və bacarıq musiqidə məzmunla formanı əlaqələndirməklə, gözəl harmoniyaya gətirib çıxarır.

Müəllim şagirdin bədii inkişafının perspektiv yolunu qeyd edərək onun texniki inkişafına «peşə» vərdişlərinin formalaşmasına daima qayğı göstərməlidir. Çalğıya yeni başlayan pianoçu fortepianonun mürəkkəb mexanizminə yiyələnərək çalğının əlverişli üsullarını tapır.

Yaradıcılıq axtarışları başlıca rol oynayır. Səs təcəssümünün inkişafında texniki sahəyə ciddi diqqət yetirilir.

«Texnika» anlayışına təkcə hərəkətverici vərdişlər deyil, həm də frazirovka ustalığı, artikulyasiya, pedallama, polifonik formanın aydınlaşdırılması və s. daxil olmaqla pianoçunun yiyələncəyi ifa vasitələrinin bütün mövcud ehtiyatları daxil edilir.

Təlimin ilkin dövründə şagirdin texniki cəhətdən inkişafdan geri qalması xüsusilə təhlükəlidir. Çünki, gənc yaşlarda piano alətinin plastikliyi texnikanın harmonik təşəkkülünə, sabit vərdişlərin yaranmasına mane olur. Yaş artdıqca isə şagirdin çalğı texnikasının yenidən inkişafı psixofizioloji cəhətdən mürəkkəbləşir.

Beləliklə, çalğı texnikasının bədii vəzifələrə tabe olması ikinci dərəcəli olmamalıdır. Problemin mahiyyəti texniki inkişafın bədii inkişafa tabe olması prinsipinin dəqiq göstərilməsi ilə ifadə olunur. Fortepianoda ifa metodikasının prinsipləri – təlimin və musiqi yaradıcılığı tərbiyəsinin vəhdəti, şagirdin eşitmə-yaradıcılıq sahəsinə istinadı, texniki inkişafını bədii inkişafa tabe olması – musiqi pedaqogikasının bütün sahələrinə aiddir. Məhz fortepiano sinfində texniki çalğı vərdişlərinə yiyələnməyin mürəkkəbliyi formal texniki inkişafın bədii problemlərinin həllini çətinləşdirir, şagirdin texniki təşəkkülünü, təlim prosesinin harmonik tamlığını pozur, onun musiqi-əşitmə qabiliyyətini və inkişafını qabaqlayır. İrəli sürülmüş

prinsiplər – fortepiano metodikasının daha mühüm problemlərini əks etdirir. Bu isə öz növbəsində ifaçılıq sətəninin və bədii yaradıcılığın metodoloji əsaslarından irəli gəlir.

IX. §3. FORTEPIANO SİNFİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN MUSİQİ FƏALİYYƏTİNİN MƏZMUNU VƏ NÖVLƏRİ

Fortepiano təlimi prosesini tam bir sistem kiim nəzərdən keçirərkən – musiqi-estetik tərbiyənin məqsədi və hazırkı tarixi dövr üçün məktəbin musiqi tərbiyəsi vəzifələrinə əsaslanaraq, təlimin məzmununu müəyyənləşdirək.

Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı yeni insan tərbiyəsinin qarşılıqlı əlaqəli hissələrinin – zehni və politexnik təhsilin, əmək, əxlaqi, estetik və fiziki tərbiyənin birliyi ilə təmin olunur. Estetik tərbiyənin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi musiqi incəsənəti sahəsində gənc nəslin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasında, gündəlik həyatda gözəl, ali hisslərin, anlayışların inkişaf etdirilməsində, boş vaxtların estetik fəaliyyətin seçilmiş növünə vermək tələbini formalaşdırmağı qarşısına məqsəd qoyur.

Ümumi musiqi təhsili sistemində musiqi təlimi estetik tərbiyənin irəli sürdüyü tələblər aspektində, hər şeydən əvvəl, musiqi-tərbiyə və musiqi-təhsili vəzifələrinə tabe olmalıdır. Fortepiano dərsləri şagirdlərə ümumi musiqi savadı vermək, onları musiqi sənəti xəzinəsinə cəlb etmək, klassik Azərbaycan, rus və digər xarici ölkə bəstəkar və xalq musiqisinin ən yaxşı nümunələri əsasında gənc nəslin estetik zövqlərini formalaşdırmaq, bədii özfəaliyyətin fəal iştirakçılarını, o cümlədən, musiqi-estetik bilik təbliğatçılarını tərbiyə etmək; tədris-tərbiyə işini təcrübə ilə əlaqələndirərək, şagirdlərdə dünyagörüşü formalaşması işində ümumtəhsil məktəbi ilə sıx əməkdaşlıq etmək və yeni cəmiyyət quruculuğunun əxlaq kodeksinin tələbləri ruhunda uşaqların mənəvi tərbiyəsini həyata keçirmək kimi vəzifələri fortepiano təlimi ilə məhdudlaşmır. Müəllim şagirdlərdə musiqiyə maraq və məhəbbət aşılamağı, onların musiqi inkişafına, musiqi-nəzəri və ifaçılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasına, musiqi əsərlərinin şagirdlər tərəfindən qavranılmasına və müstəqil qiymətləndirilməsinə kömək etməlidir. Şagird ifaçılıq vərdişləri ilə

yanaşı, musiqi ilə məşğul olmağın praktik vərdişlərinə də yiyələnməlidir.

Təcrübəli pedaqoqlar ümumi musiqi təhsilinin inkişaf yolları haqqında ətraflı fikirlər söyləmişlər. Onlar uşaqları həvəskar səviyyədə alətə yiyələnməyə, hər hansı bir əsərin müstəqil öyrənilməsi üçün kifayət qədər musiqi savadına, müxtəlif hadisələrin musiqidə nə cür, hansı nüansların köməyi ilə verilməsini, musiqişünaslığı öyrənməyə hazırlayır. Gələcək musiqiçilər müntəzəm olaraq, annotasiya və elementar nəzəri təhlili dinləməli, partiturdan sərbəst oxumalı, populyar mahnılar çalmalıdırlar.

Fortepiano təhsili olan şagirdlər üçün kompleks musiqi tərbiyəsi sisteminin və müvafiq dərs vəsaitlərinin olmaması şagird şəxsiyyətinin, musiqi sənətinə, onun estetik münasibətinin formalaşmasına, ictimai-sosial istiqamətlərin itməsinə, yeniyetmələrin musiqi ilə məşğul olmasının müasir təcrübədən təcrid olunmasına gətirib çıxarır. Tarixi və nəzəri biliklərin, musiqi anlayışlarının və ifa bacarıqlarının formalaşmasında, instrumental təlimdə səslənməyə görə bölgədə, solo, ansambl və praktik musiqi ilə məşğul olma vərdişlərinin formalaşmasında systemsizliklə qarşılaşırlar. Musiqinin qavranılması, ifası və yazılması üzrə musiqi fəaliyyətinin müxtəlif növləri arasında qarşılıqlı əlaqənin olmaması, musiqi alətində çalğı öyrənən uşaqların kompleks musiqi tərbiyəsi prosesini ləngidir.

Musiqi təhsili məzmununun müəyyən olunması sahəsində müasir tədqiqatlar nəzərə alınmaqla, yeni mövqedən fortepiano sinfində şagirdlərin təlimi məzmununun qısa və düzgün ifadə edilməsi – pianoçu şagirdlər üçün kompleks musiqi tərbiyəsi sisteminin işlənilib hazırlanmasında zəruri şərtidir.

Təlimin məzmununda elmin dolğun əks olunması prinsipinə əsaslanaraq tədris bilikləri sistemi, idrak metodları sistemi, ictimai şüurun digər formaları ilə elmin əlaqələri sistemi kimi baxılması meylli artır.

«Musiqi təhsili» anlayışı – musiqi fəaliyyəti üçün bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi və təcrübədə sınaqdan keçirilməsidir.

Musiqi ifaçılığının tabe olduğu qanunauyğunluqlar bədii fəaliyyətin məzmun və strukturuna da aiddir. Bədii fəaliyyət mürəkkəb fəaliyyətdir, çünki o, insan fəaliyyətinin əsas növlərini idrak, qiymət meyarı, dəyişdirici və kommunikativ növlər əhatə edir. Musiqi-ifaçılıq sənəti üzrə təlim prosesinin yalnız idrak fəaliyyəti ilə məhdudlaşdırılması musiqi təhsilinin formal səciyyə daşmasına

musiqi ilə məşğulolma təcrübəsindən ayrılmasına, məktəblilərin estetik tərbiyəsindən, zövq almaq və qiymət meyarlarından uzaq düşməsinə səbəb ola bilər.

Müasir dövrdə musiqi-estetik tərbiyənin məqsəd və vəzifələrinə cavab verən, fortepiano sinfində təlimin məzmununu müəyyən edən sistemi M.H.Skatkin işləyib hazırlamışdır. Bu sistem uşaqları musiqi fəaliyyəti şəraitinə uyğunlaşdıran bir sistemdir.

M.H.Skatkin fənn mövzusunun (faktları, qanunları, prinsipləri, fərziyyələri, nəzəriyyələri, metodları) təlimin məzmununa daxil edir ki, bunun da izahını şagirdlərin yaş imkanlarını nəzərə almaqla hər bir sinif üçün ayrılıqda müəyyən etmək lazım olduğunu söyləmişdir. Növbəti tərkib hissə aşağıdakı kimi üç növ bacarıq və vərdislərdən ibarətdir: predmetli; zehni fəaliyyət üsulları; tədris fəaliyyəti və şəxsi təhsil vərdisləri. Yaradıcı fəaliyyət təcrübəsi şagirdlər tərəfindən axtarış-ıdraki məsələlər predmeti əsasında həll olunur. Axtarış tapşırıqlarının növləri hər bir sinif üçün ayrıca işlənib hazırlanır. Tərbiyəvi vəzifələr öyrənilən mövzunun konkret materialı əsasında şagirdlərin əldə etdikləri dünyagörüşü, etik və estetik ümumiləşdirmələr kimi mövzunun proqram məzmununda əksini tapır.

Beləliklə, fortepianoda ifa təlimi məzmununun işlənib hazırlanmasında aşağıdakı mənbələrə istinad olunmalıdır:

- 1) həmin mövzuda olan musiqişünaslıq elmləri sistemi və fortepianoda çalğıçılıq sənəti;
- 2) musiqinin qavranılması, ifa edilməsi və sadə musiqi əsəri bəstələnməsi üzrə fəaliyyət; çünki «Musiqi» fənninin məzmunu müəyyənləşdirilərkən müvafiq elmin əsasları deyil, fəaliyyətin növləri və qaydaları da müəyyən olunur;
- 3) fənnin tərkib hissələrini, onların mənimsəmə ardıcılığını müəyyən edən təlim prosesi haqqında biliklər;
- 4) şəxsiyyətin strukturunu, onun əsaslandırma sferasını xarakterizə edən psixoloji mexanizmlər.

Fortepianoda ifa təliminin məzmununu – B.Asafyevin – musiqi əsərinin ifa olunması həm də qavranılmasında əksini tapan və bu vəhdət haqqında S.Rappoportun idrak, qiymətləndirmə cəhətdən meyarlaşdırıcı, dəyişdirici fəaliyyət kimi – musiqi-ifaçılığı haqqında H.Vetluginin 3 komponenti: emosionallıq, müstəqillik və yaradıcılıq qabiliyyətlərini özündə birləşdirən musiqi ifaçılığına uşağın

estetik münasibəti üzrə mühüm psixoloji-pedaqoji və musiqişünaslıq konsepsiyaları əsasında müəyyən olunur.

Musiqi təhsili sistemində fortepianoda çalmağı öyrətməyə aşağıda qeyd olunan komponentlər daxil edilir: musiqi-estetik biliklər, praktik musiqi ilə məşğul olmaq, ifaçılıq bacarığı və vərdişlər sistemi. Musiqi əsərinin təhlili və estetik cəhətdən qiymətləndirilməsi; musiqi əsərlərinin ifa texnologiyası; musiqinin sözlərlə şərh; yaradıcılıq fəaliyyəti təcrübəsi sistemi.

Musiqi təlimi məzmununun tərkib hissələrinin müxtəlifliyi musiqi fəaliyyətinin növlərini müəyyən edir ki, bunların da mənimsənilməsində fortepiano sinfinin təlim və tərbiyə məqsədləri həyata keçirilir. Musiqiyə – bəstələmə, ifa və qavramadan ibarət üçlük vəhdəti kimi baxan B.Asafyev təliminin tezi fəaliyyətin müxtəlif növlərini birlikdə və qarşılıqlı əlaqədə qavrayan pianoçu şagirdlərin kompleks musiqi tərbiyəsi zəruriliyinin musiqişünaslıq baxımından əsasıdır.

Uşaqların ifaçılıq mədəniyyətinə yiyələnməsi fortepiano sinfinin ən mühüm vəzifəsi olsa da, bu musiqi fəaliyyətinin yeganə növü ola bilməz. Məşğələlərdə fortepiano təlimi üzrə müasir metodikaya əsasən uşaqlarda musiqiyə maraq oyatmaq, fortepianoda ifaya cəlb etmək, sərbəst surətdə musiqi ilə məşğul olmağı öyrətməyi öz qarşısına əsas məqsəd qoyur. Bununla bağlı fortepiano sinfində şagirdlər musiqi fəaliyyətinin və iş formasının aşağıdakı kimi qarşılıqlı əlaqədə olan müxtəlif növlərinə qoşulurlar: 1) müxtəlif janr, forma və üslublu fortepiano pyeslərinin ifası; 2) tapşırıq və etüdlərin materialı əsasında texniki vərdişlərin formalaşması üzrə iş; 3) hazırlaşmadan partiturdan oxumaq; ansamblda çalma və müşayiət; 4) musiqi yaradıcılığı (eşitmə əsasında çalğı bir tondan – başqa tona keçid və sadə improvizasiya); 5).ifaçılıq təcrübəsi və nəzəri biliklər əsasında musiqi əsərlərinin qavranılması və estetik qiymətləndirilməsi.

IX. §4. FORTEPIANODA İFA TƏLİMİNİN MƏZMUNU

Biliklər sistemi				
Musiqi repertuarından	Musiqi-estetik	Musiqi-nəzəri	Musiqi-tarixi	Qiymətləndirmə
Bacarıq və vərdişlər sistemi				

Solo ifaçı	Ansambli ifası və müşayiət	Praktik musiqi ilə məşğul olma: hazırlaşmadan çalma, eşitməyə görə bir tondan başqa tona keçirmə.	Musiqi əsərlərinin təhlili və estetik qiymətləndirmə
Yaradıcı fəaliyyət təcrübəsi			
Musiqinin ifa tərzı	Musiqi xarakterinin sözlə şərhı...	Elementar musiqi bəstələnməsi	

Musiqi təlimini əmələ gətirən musiqi fəaliyyətinin əsas struktur növlərinin və iş formalarının seçilməsi şagird-pianoçuların kompleks musiqi tərbiyəsi sisteminin variantını yaratmaq imkanı verir.

Fortepiano dərində müəllim fəaliyyətin müxtəlif növlərini ayırmadan şagirdləri əsas repertuar ətrafında qruplaşdırır və əvvəl öyrədilən əsərlərlə əlaqələndirir. Pianoçu-şagirdlərin kompleks musiqi tərbiyəsinin həyata keçirilməsi yolları və metodları müxtəlif ola bilər və bu da pedaqoqdan böyük yaradıcı çevikliyi fantaziya, axtarışlar və metodik hazırlıq tələb edir.

Müvafiq fortepiano pyeslərinin seçilməsi və sistemləşdirilməsi, eləcə də şagirdlər qarşısında konkret vəzifələrin qoyulması yolu ilə əsas məqsədə – uşaqların musiqi inkişafına, musiqinin müxtəlif fəaliyyət növləri ilə vəhdətdə dərk edilməsinə tabe olan qarşılıqlı, əlaqəli iş növlərinin uyğunlaşdırılmasına nail olmaq mümkündür.

Hazırlaşmadan partiturdan oxu və musiqi dinləmək üçün (pedaqoqun ifasında və ya fonogramda) seçilmiş əsərlər məktəblinin musiqi görüş dairəsinin genişlənməsinə, musiqi sahəsində qazanılmış biliklərin ümumiləşdirilməsinə və oxşar əsərlərdə ifaçılıq vərdişlərinin möhkəmlənməsinə kömək edir. Belə əsərlər şagirdin əsas ifaçılıq repertuarı ilə janr – üslub birliyinə görə seçilir. Pyeslərin bədii məzmununun kompazisiya strukturunun və musiqi ifadə vasitələrinin təhlili, əlaqədar tapşırıqlar – ifaçılıq boyalarının (dinamika, artikulyasiya, pedallama) axtarışına yönəldilmişdir. Musiqi əsərlərinin təlimi üzrə tələblər – musiqi fənnləri kompleksində şagirdlərin əldə etdikləri musiqi-nəzəri biliklərin həcminə əsasən irəli sürülür.

Yaradıcı musiqi ilə məşğul olma elementləri (eşitmə qabiliyyətinə görə seçmə, bir tondan başqa tona köçürmə, uyğunlaşdırma, müşayiətlərin əlaqələndirilməsi və s.), eləcə də şagirdin ifaçılıq repertuarı və onun musiqi-nəzəri biliklərinin həcmi ilə qarşılıqlı əlaqədə götürülür. Yaradıcı tapşırıqlar üçün nümunə kimi ifaçılıq repertuarında olan pyeslərdən istifadə olunur. Bu vaxt xüsusi əsərlər fortepiano dərində və nəzəri məşğələlərdə uşaqlar tərəfindən

mənimsənilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin möhkəmlənməsinin ən yararlı formaları meydana çıxır.

Şagirdlərin kompleks musiqi tərbiyəsi ideyalarının həyata keçirilməsi fortepiano, solfedjio, musiqi nəzəriyyəsi və musiqi ədəbiyyatı dərslərində həyata keçirilir.

Hazırlaşmadan partiturdan oxu; elementar əlaqələndirmə, musiqi dinləmə və onun estetik qiymətləndirilməsi üzrə tədris mürəkkəbləşdirilən tapşırıqların ciddi ardıcılığı uşaqların müxtəlif musiqi fənləri üzrə məşğələlərdə aldıkları musiqi informasiyalarını təkmilləşdirən musiqi üzrə bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminin formalaşmasına yardımçı olur.

Fortepiano təhsili olan şagirdlərin musiqi tərbiyəsinə kompleks yanaşılması musiqi təliminin həyatla, musiqi praktikası ilə əlaqəsini təmin edir, musiqi sənətini estetik və ideyamənəvi vəzifələrini, musiqinin qavranılması və bəstələnməsi ilə ifaçılığın qarşılıqlı əlaqələrini üzə çıxarır, musiqi anlayışlarının formalaşmasını tənzimləyir, həm də şagirdlərin musiqi ifasına, onun musiqi düşüncəsinin istiqamətlənməsinə, ifaçılıq qabiliyyətinin fəallaşmasına, musiqi fəaliyyətinin səmərəli metodlarının işıqlandırılmasına istiqamətləndirilir.

M.H.Skatkinin «mövzu təlimi, məzmunun tərkib hissəsidir» təsnifatına əsaslanaraq, solo, ansambıl ifası və müşayiət vərdişlərini **mövzu vərdişlərinə**; praktik musiqi ilə məşğul olma, eşitmə əsasında çalma, bir notdan başqa nota keçmə, hazırlaşmadan oxuma, **şəxsi təhsil vərdişlərinə**; musiqi əsərlərinin təhlili və estetik qiymətləndirmə vərdişlərini iş **intellektual vərdişlərə** aid etmək olar.

Müxtəlif janr – üslub variantlarında (tədris repertuarı da daxil olmaqla) musiqi təhsili məzmununun göstərilən tərkib hissələrinin şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinin həcmi və dərinliyi hər bir sinif üçün müəyyən olunmalıdır.

IX. §5. FORTEPIANO SINFİNDƏ OXUYAN MƏKTƏBLİLƏRİN MUSIQI-İFAÇILIQ FƏALİYYƏTİNİN TƏLİMİ METODİKASI

Musiqi-ifaçılıq fəaliyyəti fortepiano sinfində təlim-tərbiyə sahəsində yaradılan əsas fəaliyyətdir.

Müasir musiqi pedaqogikası elmi şagirdlərin musiqi-ifaçılıq fəaliyyətinin obyektiv qanunauyğunluqlarının üzə çıxarılması məqsədi ilə struktur-nəzəriyyənin, informasiya nəzəriyyəsinin məlumatlarından istifadə edir.

Musiqişünaslıq musiqini kommunikativ sistemlərindən biri kimi (A.Nikolayev, S.Rüstəmov, N.Məlikməmmədov, D.Sultanova) nəzərdən keçirilən informasiya nəzəriyyəsinə müraciət edir. İnformasiya yalnız kəmiyyətə qiymətləndirildiyi və məlumatın mütəşəkillik və strukturunu «estetik», yaxud «bədi» kimi tərfi onun məzmununu açmadan yalnız yerinə yetirdiyi funksiyanı göstərir.

Pianoçu şagirdin ifaçılıq fəaliyyəti baxımından musiqi əlaqəsi sistemi bir neçə hissədən ibarət struktur kimi müəyyən olunur ki, burada da əsasən not yazısı ifaçı, təlim prosesində şagird tərəfindən «səsləndirilməlidir». O isə ya lal not yazısını gözü ilə oxuyaraq, təsəvvüründə səslənmə yaradır, ya əzbərləyib sonra məktəb zəçotlarında, imtahan və konsertlərində ifa edir, ya da bəstəkar tərəfindən yaradılmış musiqi əsərini hazırlaşmadan çalır.

Musiqi-ifaçılıq fəaliyyətinin təhlili-musiqi əsərinin öyrənilməsi və ifa olunmasının iki cəhətində diqqəti bir yerə cəmləməyə imkan verir. Bu, ilk növbədə 2 sistemin – ötürücünün (bəstəkar) və qəbuledicinin (ifaçı-şagird) sisteminin qarşılıqlı əlaqəsinin yaranması şəraitində məlumatın verilməsi üsullarının eyni əhəmiyyətə malik olmasıdır.

Yalnız kodla işarə etməyin bütün qaydalarını şagirdin dəqiq bilməsi bəstəkarın ideyası ilə səsləşən musiqinin uyğunluğunu təmin edə bilər. Beləliklə, not yazısı ifanın obyektiv əsasıdır. Mətnin dəyişilməsi qeyri-dəqiq yerinə yetirilməsi, bəstəkar tərəfindən verilmiş bədi obrazı məhv edir. Bu qayda «ötürücü-qəbuledici» əlaqə prosesinin birliyindən irəli gəlir.

Digər tərəfdən informasiya nəzəriyyəsi kodlaşdırılmış məlumata onu təşkil edən hissələrin müəyyən son tərkibindən seçmə ardıcılığı kimi baxdığı üçün demək olar ki, musiqi əsərinin ifası, yəni onun kodlarının açılması da bəstəkar tərəfindən musiqi yazılması sistemində not və nüans işarələrinin düzgün seçilməsi ilə sıx bağlıdır. Musiqi əsəri not yazısının səs təcəssümü üzrə variant müxtəlifliyidir ki, bu da ifaçılıq və onun yaradıcı mövqeyinin mahiyyətini sübut edir.

İnformasiya nəzəriyyəsi baxımından, müasir musiqişünaslıq elmi musiqi əsərinin not yazısının və maddi əsasının dəyişilməzliyini, müəllifin yazdığı not mətninin düzgün açılması, səs təcəssümü üzrə

onun müəyyən olunmuş variantda çalınması bunların dialektik vəhdətini sübut edir.

Məlumat verilməsinin forma və üsullarının müxtəlifliyi və eyni əhəmiyyətə malik olması tələbi şagirdlərin musiqi-ifaçılıq fəaliyyətinin istiqamətini təqlidçiliyə yox, bəstəkarın ideyasının yaradıcı şəkildə canlandırılmasını, məktəbli şəxsiyyətinin yaradıcı potensialının maksimum üzə çıxmasını təyin edir.

Bəs pianoçu-şagirdin ifaçı yaradıcılığı konkret olaraq nədə üzə çıxır, onu hansı meyarlara görə qiymətləndirmək olar?

Məşhur pianoçu və orta səviyyəli şagird arasındakı bütün fərqlərdə ifaçılığın tabe olduğu ümumi qanunauyğunluqlar var.

Q.Neyqauz yazmışdır «... şagird öz zəifliyinə və bacarıqsızlığına görə düzgün bədii ifadan nə qədər uzaq olsa da, onun nailiyyətləri ilk «peşəsinin» bataqlığında nə qədər batıq qalsa da, hər halda, o bir vaxtlar yüksələcəyi göylərin ənginliklərini bilməli və yadda saxlamalıdır ki, onun daim can atacağı, hələ ki, duman və buludlar arasında gizlənmiş yol göstərən uzaq ulduzu seçməlidir. Müəllim xüsusən bunu yadda saxlamalıdır»*

Şagird ifasının hərtərəfli təhlili metodikasının işlənib hazırlanması – obyektiv qiymətləndirmə, yaradıcı inkişafın müəyyən edilməsi və uşaqların musiqi inkişafında çatışmazlıqların üzə çıxarılması üçün şagird ifasının səriştəli müzakirəsi – nəzəri gecələrdə, imtahan, zaçot və konsertlərdə onun əsaslandırılmış təhlilinin verilməsi zəruri şərtidir.

Musiqi-ifaçılıq sənətinin fəaliyyət üsullarının müəyyən olunmasında informasiya nəzəriyyəsinə istinad edilməsi ifaçı yaradıcılığının başlıca meyarını – bəstəkar ideyasını açma bilmək və bu ideyaya dərinədən nüfuz etmək əsərin bədii məzmununun ifaçı tərəfindən düzgün əks olunmasının nəticəsi olan bəstəkar və ifaçı fərdiliyinin qovuşmasını müəyyən etməyə imkan verir. İfaçının simasız təbiəti musiqi obrazlarının zənginliyini meydana çıxarmağa qabil deyil. İfaçılıqda yaradıcılığa yabançı olan təkrarçılıq və obyektivizm sənət üçün zərərliyə.

Beləliklə, pianoçu ifasında obyektin (musiqi əsəri) və subyektin (ifaçı) vəhdəti üzə çıxır. Bu vəhdət ondan ibarətdir ki, ifaçı bilməlidir: notların köməyiylə səsləri, onların ucalığı, uzadılması, tempi, xarakteri, vəznə, dinamikası, artikulyasiyası, frazirofkası, pedallama və s.

* Нейгауз Г. «Об искусстве фортепианной игры» - М., Гостузиздат, 1961, с.201.

vasitəsilə yazılan partituraya, həyat vermək – ondan asılıdır. Buna istinad etməklə şagirdlərin ifasına əsas tələbi qısaca və düzgün ifadə etmək olar: müəllif mətninin başa düşülməsi, emosional həssaslıq və yaradıcı yanaşma.

IX. §6. MUSİQİ-PEDAQOJİ SİSTEMİN OPTİMALLAŞDIRILMASI

Musiqi tərbiyəsi, təlimi və təhsilinin optimallaşdırılması bütünlükdə pedaqoji sistemə aid edilən ümumi innovasiyadır (innovasiya-yenilik deməkdir). Optimalaşdırma (optimum – ən yaxşı) mümkün olan variantlardan ən yaxşısını seçib götürmək prosesidir. Pedaqoji sistem kimi mürəkkəb, dinamik, çoxplanlı sistemdə təlim, təhsil-tərbiyə prosesinin qurulmasının, gedişinin və təşkilinin, musiqi ifasında məqsədə nail olmağın minlərlə variantları mövcuddur.

Konkret şəraitdə onlardan biri ən yaxşı ola bilər. Onu axtarıb tapmaq optimallaşdırmanın başlıca vəzifəsidir. Bu vəzifə mümkün variantları müqayisə etmək və alternativləri qiymətləndirmək yolu ilə həll edilir.

Optimallaşdırma musiqi pedaqoji sistemin qarşıya qoyulmuş məqsədinə uyğun olmalıdır. Çünki həmin sistem o məqsədə nail olmaq üçün yaradılıb. Bir şəraitdə əldə edilən optimallıq digər şərait üçün yararlı olmaya da bilər. Ona görə ki, optimallaşdırma anlayışı həmişə konkretidir. Optimallaşdırmanın nəzəri və praktiki istiqamətləri vardır.

Nəzəri aspektdə – «optimallaşdırma» anlayışının sinonim variantları – hesaba alma, müqayisə, tutuşdurma hesab olunur.

Praktiki aspektdə – «optimallaşdırma» musiqi pedaqoji sistemin innovasiyası (yeniləşdirilməsi), yenidən təşkili və qurulması, qarşıya qoyulmuş vəzifələri həll etmək üçün onun ən yaxşı vəziyyətə gətirilməsi kimi başa düşülür. Optimallaşdırma vəzifələrinin həlli musiqinin seçilməsindən başlayır. Optimallaşdırmanın meyarı əlamətdir, göstəricidir. Onun əsasında inkişaf prosesinin mümkün variantları qiymətləndirilir və onlardan ən yaxşısı seçilir. Məntiq tələb edir ki, musiqi ifaçılığında ancaq bir göstərici (parametr) olsun. Lakin, pedaqogikada o, kompleks halında olur. Çünki, pedaqoji

sistemdə baş verən proseslərin səbəb nəticə əlaqələrini bir-birindən ayırmaq mümkün deyil.

Musiqi sahəsində təlim-tərbiyə prosesi o zaman optimal hesab olunur ki, orada şagirdlər və müəllimlər yüklənmir və maksimum – nəticə əldə edilir. Təcrübə göstərir ki, müəllim və şagirdlərin həddən artıq yüklənməsi onların iş qabiliyyətini azaldır və sağlamlığına pis təsir göstərir. Hələ indi də qüvvədə olan normalara görə I sinif şagirdi üçün musiqi üzrə ev tapşırığının yerinə yetirilməsinə gündə 45 dəqiqə, II sinif şagirdinə 1 saat, III-IV sinif şagirdinə isə 1,5 saat, V-VI sinif şagirdinə 2 saat, VII-VIII sinif şagirdinə 2, 3, 5 saat vaxt nəzərdə tutulur (bəzi məktəblilərin səhhəti ilə əlaqədar olaraq bu normaları azaltmaq da olar).

Pedaqoji ədəbiyyatda tərbiyə və təlim prosesinin optimallaşdırılmasının əsas meyarı kimi bir-biri ilə üzvi əlaqəsi olan 2 göstərici əsas götürülür:

1. Müəyyən şəraitdə şagirdlərin tərbiyə təlimi və təhsili inkişafında maksimum mümkün olan nəticələr əldə etmək;
2. Həmin yaşda olan şagirdlərin sinif və ev işinə ayrılan vaxt normalarını göstərmək.

Sistemli yanaşma optimallaşdırmanın metodoloji əsasını təşkil edir. Onun komponentlərini, qarşılıqlı əlaqələrin qanunauyğunluqlarını vəhdətdə götürməyi mürəkkəb dinamik sistemlərin idarə olunmasını ümumi nəzəriyyə istinadən etməyi tələb edir. Optimallaşdırma musiqi – pedaqoji prosesi mövcud vəziyyətə, şəraitə uyğunlaşdırmağı nəzərdə tutur. Bununla belə, o özü yeni şərait yaradır və pedaqoji prosesin ona tabe olmasını tələb edir. Burada heç bir ziddiyyət yoxdur. Belə ki, hər iki proses arasında qarşılıqlı əlaqə vardır.

Məktəbin, müəllimin və şagirdlərin fəaliyyətinin aşağıdakı səviyyələri məlumdur:

- 1) qeyri-kafi səviyyə;
- 2) böhran səviyyə;
- 3) müvafiq səviyyə;
- 4) optimal səviyyə.

Musiqi təlimi və tərbiyəsi prosesinin optimallaşdırılması o zaman mümkündür ki, musiqi müəllimi əsas pedaqoji bilik və bacarıqlarla, pedaqogikanın aparıcı qanunauyğunluqlarına və prinsiplərinə, kollektiv, qrup və fərdi fəaliyyətin təşkili texnologiyasına yiyələnmiş olsun, tərbiyə, təlim və təhsilin inkişafının vəzifələrini başa düşsün.

Ancaq bu da həqiqətdir ki, bütövlükdə sistemi və onun hər bir elementini bilməklə prosesin optimal variantını seçmək olar. Əgər belə olmasa onda optimallıq ideyası həddən artıq mürəkkəb bir şey hesab olunur, öz əhəmiyyətini itirər. Optimallaşdırmada həm də qabaqcıl müəllimlərin təcrübəsinə istinad edilir. Lakin onunla məhdudlaşmır.

Tədqiqatlar göstərir ki, musiqi təlim-tərbiyə prosesini müvəffəqiyyətlə optimallaşdırmaq üçün musiqi müəllimi aşağıdakı şəxsi keyfiyyətlərə malik olmalıdır.

1. yaradıcı təfəkkür üslubuna;
2. təfəkkür seçiciliyinə;
3. təfəkkür konkretliyinə;
4. təfəkkür sistemliliyinə;
5. qərarlar qəbul edərkən və fəaliyyət zamanı həddi göstərmək qabiliyyətinə;
6. daha tez ünsiyyətə girmək və pedaqoji faktı göstərmək bacarığına.

Ümumiyyətlə, təlim-tərbiyə prosesinin optimallaşdırılması metodikasını bilmək hər bir müəllim üçün zəruri və vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası məktəblərinin təhsil standartları. Bakı, 2000
2. Axundov S.H. Təlim prosesində şagirdlər fərdi yanaşma. Bakı, 1975
3. Aslanov A. Estetika aləmində. Bakı, 1987
4. Almazov E.İ. Uşaq səsələrinin inkişafı. RSFSR, 1963
5. Əhmədov H.M., Bayramov H.B., Həsənov A.V., Məhərrəmov Ə.M. İdarəetmənin pedaqogikası və psixologiyası. Bakı, 2001
6. H.M.Əhmədov Azərbaycanda orta təhsil müəssisələrinin meydana gəlməsi və inkişafı (1865-1900-cü illər). Bakı, 1971, s.39-40.
7. H.M.Əhmədov Azərbaycanda ibtidai məktəblərin meydana gəlməsi tarixindən. «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə», 1975, №1, s. 53-56.
8. H.M.Əhmədov Pedaqogika tarixi kursundan mülahizələr. Bakı, V.İ.Lenin adına API-nin nəşriyyatı, 1987, 51s.
9. H.M.Əhmədov Təhsil və tərbiyənin bəzi problemləri. «Azərbaycan kommunisti», 1988, №10, s. 71-76.
10. H.H.Əhmədov «Pedaqogika» 2006.
11. Əhmədov B.A., Hacıyev A.İ. Pedaqogikanın qanunları və prinsipləri. Bakı, 1993
12. Əlizadə Ə, Rüstəmov F, Quliyeva K. Müəllim peşəsinin professioqramı. Pedaqoji tədqiqatlar (Elmi məqalələr məcmuəsi). Bakı, 2000, II buraxılış
13. Hacıbəyov Ü. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1999
14. Həşimov Ə.Ş. Azərbaycan xalq pedaqogikasının bəzi məsələləri. Bakı, Maarif, 1970
15. Həmzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, 2000
16. Həsənov A. Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı, 2000
17. Həşimov Ə.Ş., Sadıqov F.B. Azərbaycan xalq pedaqogikası. Bakı, 1993
18. Hüseynzadə R.H. Təhsilin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi. Bakı, 1997

19. İsmixanov M.A. Pedaqogikanın əsasları. Bakı, 2002
20. Xəlilov V.C. Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərində estetik tərbiyənin inkişaf yolları. Bakı, 1992
21. Kazımov N.M. Ali məktəb pedaqogikası. Bakı, 1999
22. Qədirov Ə.Ə., Məmmədov İ.N. Yaş psixologiyası. Bakı, 1976
23. Paşayev Ə.X. Pedaqogika üzrə proqramm mövzularının genişləndirilməsi zamanın tələbidir (əqli təhsil və tərbiyə; Əxlaq təhsili və tərbiyəsi). Bakı, 1997, №2
24. Rüstəmov F.A. Şərqdə pedaqogika tarixi. Bakı, Naşir, 2002
25. R.Şəfəq. Məktəblinin kitabxanası. Bakı, 1990
26. Sadıqov F.B. Uşaqların bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşması işinin elmi-pedaqoji əsasları. Bakı, 1994
27. Rəcəbov O. Uçun, bizim mahnılar. Bakı, 1988

Rus dilində

1. Barilo S.B. Vospitanie xudojestvennoqo vkusa starşe-klassnikov v proüesse vneuroçnix zanətii po iskusstvu. Avtoref. diss. kand. ped. nauk. Taşkent, 1988
2. Zankov L.V. Didaktika i jiznğ. Moskva, 1968
3. Dmitrievskiy Q.A. Xoravedenie i upravlenie xorom. Muzqiz, 1948
4. Baqadurov V.A. Vokalğnoe vospitanie detey. Moskva, 1953
5. Berkman Q.L. İndividualğnoe obuçeniə muzike. Moskva, 1961
6. Baranova T.L. O razvitii tvorçeskix sposobnostey uçenika. M., Muzqiz, 1961
7. Vetluqina N.A. Muzikalğnoe razvitie rebenka. Moskva, 1967
8. Qiqineyşvili M.Ş. Razvitie xudojestvennoqo vkusa sredstvami muzikalğnoqo iskusstva u uçaixsə IV-VI klassov obheob. şkoli. Tbilisi, 1986
9. Mozqot V.Q. Formirovanie muzikalğnoqo vkusa starşeklassnikov na zanətiəx v samodeətelğnom ansamble narodnix instrumentov. Moskva, 1986

10. Mallabaev A.A. Vospitanie gsetičeskoqo vkusa u studen-
çeskoj molodeji. Avtoref. Taşkent, 1988
11. Qarbuzova N.A. Muzikalğnaə akustika. M., Muzqiz,
1974
12. Mutli M.F. Zvuk i slux. Muzqiz, 1980
13. Şabaeva M.F. İstoriə pedaqoqiki. Moskva, 1961
14. Şatskaə V.N. Vospitanie muzikalğnoqo vkusa. M., 1947
15. Pedaqoqiçeskoe usloviə xudojestvennoqo vospitanie detey
mladşeqo vozrasta v izostudii pri muzee. Moskva, 1987
16. Pedaqoqiçeskaə gnüiklopediə. Moskva, 1993, t.1
17. Pedaqoqika şkoli. Pod.red. prof. İ.T.Oqorodnikova.
Moskva, 1978
18. Podlasiy İ.P. Pedaqoqika. 100 voprosov, 100 otvetov.
Moskva, 2001
19. Paşaev A.X. Oçerki istorii azerbaydjanskoy şkoli – naçale
XX vekov. Baku, 1991
20. Pedaqoqiçeskaə gnüiklopediə. Moskva, 1993, t.2

	yi.....	
§ 4.	Təlim prinsiplərində və tərbiyə prinsiplərində ümumilik....	138
§ 5.	Musiqi tərbiyəsi və təlimi üsullarında ümumilik.....	139
§ 6.	Musiqi təliminin təşkili formalarında və musiqi tərbiyəsinin təşkili formalarında ümumilik.....	140
§ 7.	Musiqi tərbiyəsinin və təlimi ziddiyyətlərində və qanunauyğunluqlarında ümumilik.....	142
§ 8.	Musiqi pedaqogikası sahəsində aparılan tədqiqatların texnologiyası.....	143

VII FƏSİL MUSIQI MÜƏLLİMİNİN İŞİNƏ VERİLƏN TƏLƏBLƏR

§ 1.	Musiqi funksiyaları.....	müəlliminin	145
§ 2.	Musiqi tələblər.....	müəlliminə verilən	148
§ 3.	Musiqi müəlliminin pedaqoji ustalığı və onun musiqi nəzəri hazırlığına verilən tələblər		152
§ 4.	Musiqi müəlliminin profesional çalğıçılıq hazırlığına verilən tələblər.....		156
§ 5.	Musiqi hazırlığı.....	müəlliminin metodik	161

VIII FƏSİL İXTİSAILAŞMIŞ MUSIQI MƏKTƏBLƏRİNDƏ TƏHSİLİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLFRİ

§ 1.	Təhsil kateqoriyası.....		169
§ 2.	Musiqi təhsili.....		170
§ 3.	Musiqi məqsədi.....	təhsilinin	173
§ 4.	Musiqi məzmunu.....	təhsilinin	174

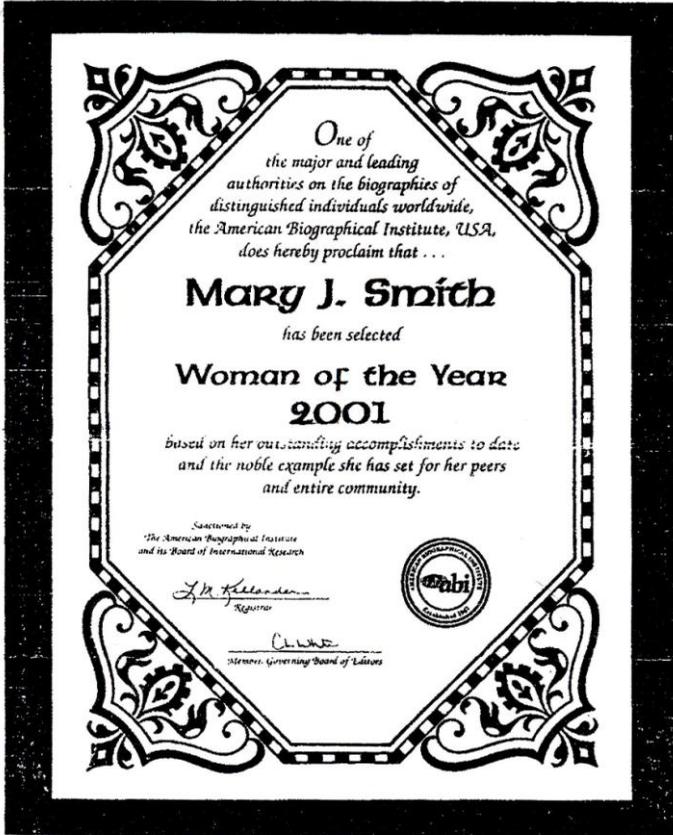
IX FƏSİL ŞAĞİRDLƏRİN MUSIQI FƏALİYYƏTİNİN ÜMUMDİDAKTİK PRİNSİPLƏRİ, MƏZMUNU

VƏ NÖVLƏRİ

§ 1.	Pedaqoji proses bir sistem kimi	178
§ 2.	Fortepiano təlimi metodikasının ümumdidaktik prinsipləri.....	180
§ 3.	Fortepiano sinfində şagirdlərin musiqi fəaliyyətinin məzmunu və növləri.....	183
§ 4.	Fortepianoda ifa təliminin məzmunu.....	187
§ 5.	Fortepiano sinfində oxuyan məktəblilərin musiqi-ifaçılıq fəaliyyətinin təlimi metodikası.....	189
§ 6.	Musiqi-pedaqoji sistemin optimallaşdırılması.....	191
ƏDƏBİYYAT.....		194

The
American Biographical Institute Board of International Research
has nominated you for

Woman of the Year

Actual Decree Size is 11 x 14 inches
(unlaminated)

Limited and Signed

RESERVED ONLY FOR WOMEN WHO HAVE SIGNIFICANTLY
ENHANCED WORLD COMMUNITIES AND PROFESSIONS

September 14, 2001

Ms. Irada Mamedova
International University
Breshnekolcevaya 179
Baku 370166 AZERBAIJAN

REPLY REQUESTED: WOMAN OF THE YEAR - 2001

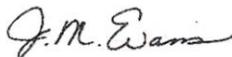
Dear Ms. Mamedova:

I am delighted to announce your nomination for the prestigious title WOMAN OF THE YEAR - 2001. The Institute's International Board of Research decided on your nomination due to your overall accomplishments and contributions to society.

We have the pleasure of reviewing the endeavors of women around the world because of our list of recognized who's who titles. Singling out a limited number to receive the accolade WOMAN OF THE YEAR has been difficult indeed. Much deliberation was held to choose those whose achievements and dedication toward exemplary goals were among the best we have seen. My congratulations to you on your nomination.

Ms. Mamedova, the enclosed document describes the award we have chosen to commemorate the occasion. I wish you much continued success and look forward to hearing from you concerning your nomination for the 2001 WOMAN OF THE YEAR.

Sincerely,

J. M. Evans
President

P.S. I kindly ask that you return your reply for Woman of the Year by November 2, 2001. You may recommend your colleagues for recognition in an ABI who's who by completing the form overleaf.

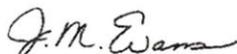
September 14, 2001

Ms. Irada Mamedova
International University
Bneshnekolcevaya 179
Baku 370166 AZERBAIJAN

REPLY REQUESTED: WOMAN OF THE YEAR - 2001

Mən Sizi "İlin qadını" elan etməkdən məmnunluq duyuram. ABŞ Beynəlxalq Tədqiqatlar İnstitutu Sizin cəmiyyətdə tutduğunuz mövqeyi yüksək qiymətləndirir. Biz çox şadıq ki, siz dünya qadınları siyahısına daxil olursunuz. Bu adı almaq çox böyük zəhmət tələb edir. Bu nominasiyanı almaq yolunda böyük çətin mərhələlərdən keçmişiniz. Mən sizi bu yüksək ad almağınız münasibətilə təbrik edirəm. Biz bunu təsadüf deyil, Sizin şəxsiyyətinizi təsdiq edən sənədlərə əsasən təşkil edirik və arzu edirik ki, Siz işinizdə daha böyük nailiyyətlər qazanasınız.

Hörmətlə:

Prezident Evans

1.XI.2001

İRADƏ AĞA ƏLİ QIZI MƏMMƏDOVA
Pedoqoji elmlər namizədi

MUSİQİ PEDAQOGİKASI

BAKI –ABU– 2009

Korrektorçu:

Vəfa Quliyeva

Çapa imzalanmışdır:
Formatı 60x84.1/16. Fiziki ç.v.12,75. Tiraj: 200.

Ünvan: Bakı ş. 7-ci mikrorayon, Xarici dairəvi küçə 179.
Azərbaycan Beynəlxalq Universiteti.
«Beynəlxalq Universitet» nəşriyyat və poliqrafiya mərkəzi.